ГОСПОДАРІ ОХОТСЬКИХ ГІР

У ПАСТЦІ

Праворуч, за, пологим берегом бухти, високі скелі підходили до моря. Колись вони могутнім клином врізалися в саме море, але тисячолітня робота хвиль розбила виступ на окремі шматки. Тепер біля стрімкого, як стіна, обриву утворилися два скелясті острівки, що тільки під час відпливу сполучалися з берегом. Між скелями і острівками в безладді лежало громаддя сірих камінних брил, ніби Накиданих тут якоюсь велетенською рукою.

Ішов приплив, хвилі все ближче і ближче підходили до гір, розбивалися об каміння, розсипаючись білими бризками, і "потім з тихим шелестінням відкочувалися назад, залишаючи воду в ямках і морські водорості на нерівностях грунту.

Тоненький хлопчик у ватяній курточці і теплому капелюсі, з рюказком і дрібнокаліберкою за плечима ішов від бухти. З виглядом дослідника невідомих земель, який нарешті потрапив до не визначеної на географічній карті країни, він, оглядав кожну калюжу на оголеному відпливом морському дні, перекидав ногою морські рослини, вибирав і складав у кишеню черепашки й блискучі камінці.

До стрімкого обриву залишалося з кілометр. Хлопчик оглянувся на бухту, де на рейді димів пароплав, потім витяг годинника, трохи подумав і рішуче пішов уперед. Пароплав мав відійти о четвертій годині, а зараз було без чверті дві. Він устигне повернутися, поки пароплав закінчить вантаження риби.

Через десять хлилин він сидів на сірому вогкому камені під прямовисними, як стіна, важкими сивими скелями. Десь зверху на них сиділи і перелітали з місця на місце, здіймаючи гамір, чайки, чорні уріли

і ще якісь невідомі йому морські птахи. Між камінням позастрявали нанесені штормами дошки, дубки, уламки дерева, і хлопчик подумав — добре було б розкласти вогнище і посидіти коло нього^ під такою прямовисною кручею. Він зрушив ногою каменюку, і з-під неї, незграбно ворушачи клешнями, виліз великий чорний краб. Хлопчик схопився з місця, перекинув краба на спину і обережно став обламувати йому товсті клешні. Він принесе батькові на вечерю свою здобич.

Ех, коли б не поспішати, можна було б розкласти вогнище і спекти краба. А ще краще, коли б пожити тут з тиждень. Він би полював на качок і чайок, а в тундрі, що за узгір'ям, збирав би брусниці і годинами сидів би коло багаття, яке розпалить з пахучого кедрівника або з дерева, принесеного морем.

Уважно оглядаючи каміння, він помалу просувався вперед, витягаючи крабів із схованок, куди вони позалазили, чекаючи припливу. А вода все прибувала і прибувала, і місцями хлопчикові доводилося йти понад самою скелею, вичікуючи, поки відкотиться хвиля і дасть йому змогу йти далі. Він пройшов уже два таких місця, завернув за камінний виступ і побачив у скелі велику чорну діру.

Знявши з пліч рушницю, хлопчик сміливо підійшов до печери. Звідти на нього пахнуло холодом і вологістю. З темряви чутно було, як дзвінко падали на камінь краплі води. Хлопчик зробив крок усередину і, коли око призвичаїлось до темряви, побачив слизькі від моху і водоростей стіни, які в глибині печери сходилися докупи, утворюючи далі вузьку щілину. Раптом щось заворушилось майже біля його. ніг. Хлопчик прожогом кинувся з печери і, важко переводячи дух, зупинився коло виходу.

— Жаба? Гадюки?

Він знав, що в цих широтах немає ні тих, ні других, але слизькі зеленкуваті стіни печери нагадували йому про них. Обережно,

тримаючи перед себе гвинтівку, хлопчик увійшов знову до печери. На кам'яній підлозі, біля самої стіни, втягши голову в тулуб і зиркаючи маленькими очицями, лежав тюлень.

У хлопця відлягло від серця. Це був невеличкий тюлень, який не встиг за відпливом і тепер сховався, чекаючи високої води. Він посувався в глиб печери, кожен раз пирхаючи і клацаючи гострими зубами, коли хлопчик наближався до нього. Юра забув про свій страх і з завмираючим від несподіваного щастя серцем тупцював коло звіра.

Ось достойна здобич для справжнього мисливця.

Тільки подумати! Він сам спіймав справжнього тюленя. Увесь пароплав говоритиме про це, а через місяць, коли він повернеться додому, про це говоритиме вся школа. На піонерському вогнищі він сам розповість про полювання і про свою подорож.

Піонерському загонові імені Сергія Лазо буде приємно, що його командир — такий досвідчений і хоробрий мисливець.

Але взяти тюленя живим не пощастило. В нерівнім бою звір був переможений. Витягши тушку на світло, хлопчик дивився на чудове хутро — світлозелене з темними цятками, і йому навіть не вірилось, що може отак пощастити людині.

З шкури тюленя він обов'язково зробить чучело і віддасть його до шкільного куточка живої природи.

Поважно, як справжній мисливець, він випотрошив здобич, виполоскав тушку в морській воді і, повний радісних думок, сів на камінь.

— От би пожити тут хоч з тиждень!

Раптом він згадав, що треба поспішати. Годинник показував пів на четверту.

"Встигну", подумав хлопчик і, звалivши здобич на плечі, пішов до бухти.

Обминаючи воду, що за цей час вже залила кілька великих каменів, він вийшов до скелі і спинився, як укопаний. Хвиля била об саму скелю, високо здіймаючи фонтани білих бризок, і зеленкувата холодна вода вирувала скільки сягало око. Шлях до бухти був закритий.

Хлопчик упустив здобич на землю і зляканими очима дивився на таку страшну тепер воду. Все пропало. Він залишився один на пустельному березі.

"Що скаже тато?" промайнуло у нього в думці.

Через півгодини пароплав піде далі, забравши все, що було на рибальні. Радість щасливого полювання зникла, і сїрозелена з чорними цятками тушка раптом втратила для нього всяку ціну. Серце млосно стискувалось.

— А-а-а! — крикнув він з відчаю, але грім прибою заглушив його голос.

Коли перший напад розпачу пройшов, хлопчик помітив, що стоїть по кісточки у воді — вода невпинно підіймалась і затоплювала берег. З острахом він кинувся до печери. Тут місце було вище, але може і його заливає вода? Хлопчик не знав, як високо підіймається вода під час припливу. З тремтяинм серцем, поспішаючи, він обійшов виступ гори і полегшено зітхнув. Тут скеля трохи відступала, берег підіймався вгору пологіше, і тільки аж зовсім угорі стояла прямовисна кам'яна стіна. Тягнучи однією рукою тюленя, хлопчик вибрався аж до підніжжя стрімкого обриву і сів. Він глянув на море, і його ніби різнуло гострим

ножем: з-за скелі показався пароплав. Випускаючи клуби густого диму, він швидко йшов на схід.

Пароплав ішов вздовж берега, і в стривоженого, приголомшеного безпорадністю хлопчика спалахнула надія, що його помітять. Він швидко роздягся, зняв білу спідню сорочку і довго махав нею над головою, аж поки пароплав не сховався за виступом берега.

Сонце було на заході, і в повітрі стало значно холодніше. Від холоду і нервового напруження хлопчика трясло.

"Чи є в мене сірники?" з острахом подумав він і поліз у кишеню.

Сірники були на місці. Це заспокоїло його і повернуло думки в інший бік. Він схопився і став збирати тріски, тоненькі уламки дерева, нарвав сухої^торішньої трави, що стирчала з-під самої скелі, назбирав викинутих морем водоростей.

Зібравши паливо, він запалив сірника. Трава спалахнула, полум'я поступово охоплювало уламки дерева. Він підмостив під себе сухі, побурілі водорості, припорошені сіллю, що виступила з них, і простяг до вогню змерзлі руки. Коли б не думки про батька, який турбуватиметься за нього на пароплаві, хлопчик у цю мить почував би себе майже щасливим.

Відпочивши, він став ще збирати шматки дерева, — адже відплив почнеться тільки з другої половини ночі, і йому доведеться сидіти тут до ранку. Він помітив, що плавнику (так зветься дерево, що його винесло на берег моря) було багато там, де він сидів, і зовсім не було ближче до води. Він зрозумів, що ліс нанесено сюди "великими водами", тобто тоді, коли припливи бувають особливо високі, в червні. Це його зовсім заспокоїло.

Тепер йому нічого боятися, море не дійде до нього кроків на двадцять, і він у безпеці просидить тут до ранку.

Приємне тепло вогнища повертало хлопцеві добрий настрій, і він намагався відганяти уїдливу і гірку думку про батька, маму і про свої неблискучі перспективи, що весь час зринали в його свідомості і примушували неприємно стискуватися серце.

Він вистругав довгу паличку, відрізав шматок тюленячого м'яса і, настромивши його на шпичку, почав смажити. М'ясо враз почорніло від диму і кіптяви, але від нього йшов приємний дух, і хлопець, обпікаючи губи, став їсти.

"Чому дома не буває такого смачного м'яса?" подумав він, гризучи недопечений шашлик.

Правда, м'ясо було несолоне, відгонило рибою, але тут, серед скель, на повітрі, що пахло морем, біля вогнища, в якому палахкотіло дерево, викинуте морем, воно не могло бути несмачним.

Потім хлопчик розв'язав рюкзак, витяг звідти котелок {він узяв його, бо думав назбирати брусниць у тундрі) і зварив крабів. Це теж було дуже смачно.

Сонце зайшло. Темрява обгортала скелі, густішала, і яскраві відблиски вогнища раптом спалахували на хвилях, що з глухим урчанням котилися на берег. Хлопчик сперся щоками на долоні і, втопивши очі в огонь, глибоко замислився.

ПАРОПЛАВ ІДЕ НА СХІД

Уповноважений Рибтресту по східному узбережжю Охотського моря товарищ Зуб сидів у чотиримісній каюті, пристосованій під контору, і перевіряв документи на рибу, прийняту з промисла Нігілян. Коло нього,

посмоктуючи люльку, сидів завпромислом, який з робітниками від'їжджав зараз до Владивостока, щоб повернутися на промисел тільки на другий рік улітку. Зуб, високий чорнявий чоловік років тридцяти восьми, з енергійним виголеним обличчям і розумними сірими очима, закінчивши перевірку, відкинувся на спинку крісла і глянув на годинника.

'— Дев'ята година, — сказав він і позіхнув. — До райцентра прибудемо не раніш як завтра ввечері.

— Не раніш, — погодився заврибальнею, — тут не менше як триста кілометрів.

По дорозі був ще один невеличкий промисел, але його здобич була вже перевезена до райцентра катером. Отже, пароплав тепер ішов ппосто до висілка, де Містилися районні установи. ^

— Що ж, підемо спати, — сказав Зуб і, зібравши папери, замкнув їх до шухляди. — Треба відпочити як слід, бо післязавтра знову добу, а то й дві не вдасться задрімати.

Він вийшов з кабінету і пішов до своєї каюти. Паро— • плав нечутно посувався вперед, і тільки глухе двигтіння машин свідчило про те, що він не стоїть на місці.

Зуб зайшов до каюти, включив світло і, діставши з-під столика банку консервів, відкрив її. Приготувавши посуд до чаю, він оглянув каюту, ніби шукаючи когось очима, і сказав сам до себе:

— Де він ходить? Юро! — гукнув він у двері і, взяв— • ши чайник, пішов до куба з окропом.

На пароплаві вечеряли о п'ятій годині вечора, а хто лягав пізно, мав про себе дбати сам. По дорозі він заглянув до старшого механіка, в

якого часто сидів Юра, слухаючи оповідання про морські пригоди, але хлопця там не було. Зуб заварив чай, поставив його на столик і пішов до кают-компанії. Сина не було і '/ам. Другий помічник капітана і рахівник постачальної експедиції грали в шахи. Чи не бачили вони Юри? Ні, вони не бачили його. Помкапітана зробив хід конем і, хвилину . затримавши погляд на дошці, підняв голову і сказав:

— Юри я не бачу вже щось із півдня.

Зуб стримав раптове хвилювання і удавано спокійно пішов до кубриків. Він обійшов помешкання матросів, кочегарів, машинне відділення, обійшов усі каюти. Юри не було ніде. Важке передчуття стиснуло йому груди. Невже впав за борт? Він зайшов до капітана і розповів йому все. Що робити?

Капітан стурбувався:

— Як же так? Старшину катера!—гукнув він.

За хвилину зайшов старшина. Ні, останні два рейси він не бачив Юри. Ні, на останнім катері, він це добре пам'ятає, Юра не повертався на пароплав. Капітан викликав першого і третього помічників. Вони теж давно не бачили Юри. ^Обшукали весь пароплав. Хлопчик зник.

Зуб і капітан хвилину сиділи мовчки.

— Що ж робити? — тихо сказав батько.

— Повернути пароплав назад, — відповів капітан,— і обшукати берег. Може, він десь заблукався і не встиг на пароплав? Зараз, — капітан глянув на годинника, — пів на дванадцяту. Ми йдемо сім з половиною годин. Завтра о восьмій ранку будемо в бухті Нігілян. Загалом, вважайте, пароплав затримаємо на добу.

Насувалася штормова погода, запас вугілля на пароплаві був малий; побоювалися, що пароплав не встигне зайти на всі риболовні промисли затоки Шелехова в Охотському морі, щоб забрати робітників і рибу. Дорога була кожна хвилина, а не тільки доба. Зуб знав це дуже добре, адже він керував цією справою. Чи має він моральне право затримати пароплав на цілу добу?

— Вартість однієї доби простою пароплава — сотні карбованців золотом, але я гадаю, що трест піде вам назустріч, — сказав капітан.

Витрати — чорт з ними! У нього є особисті заощадження, допоможуть і товариші, профспілка, щоб сплатити збитки за простій пароплава. Справа не в витратах. Ні. Адже ставилось під загрозу виконання плану, десятки робітників найдальших рибалень можуть залишитися зимувати на узбережжі, не забезпечені зимовим житлом, одежею і харчами. Сотні тонн р#би, так потрібні країні, лежатимуть мертвим капіталом на березі.

— Отака справа, — сказав капітан і сумно зітхнув. Зуб, стиснувши руками скроні, мовчав. А може і на

березі немає Юри? Може, він упав у море і його тіло вже стало поживою морського звіра і риби?

— Тільки отак: давайте наказ, і я поверну пароплав! — рішуче сказав капітан, відчуваючи боротьбу, що відбувається зараз у душі Зуба.

— А що б ви зробили на моєму місці? — твердо спитав Зуб, дивлячись капітанові просто у вічі. ■— Ви повернули б пароплав?

Капітан опустив очі.

— Що зробив би я? Я— я... подумав би.

В двері каюти постукали. Ввійшов старший механік, або "дід", як звуть старших механіків на всіх пароплавах. "Дід" був ще молодий чоловік років тридцяти п'яти, з довгими вусами і добрими очима. Він узяв Зуба за руку і, хоч той зовні був зовсім спокійний, сказав:

— Не хвилюйтесь! Будьте мужні. Я певен, що Юра залишився на березі. З півдня він ні разу не забіг до мене, а коли б він прибув з катером, то певно, двадцять раз побував би у мене в каюті. Тим більше, ви кажете, що ні рушниці, ні рюкзака в каюті немає. Не хвилюйтесь, все буде гаразд.

Капітан важко повернувся на кріслі:

— Можна ще так зробити. Зразу як прибудемо до першого промисла, ви візьмете катер і повернетесь до бухти Нігілян. Поки ми вантажитимемо рибу, ви відшукаєте хлопця. Я так зробив би, на вашому місці.

— Вірно, — відповів Зуб.

Він потиснув руку капітанові та механікові і вийшов на палубу. Вітер міцнішав, і коло бортів з шелестом здіймалися хвилі. Підставивши обличчя холодному вітрові, Зуб застиглим поглядом дивився в темну, беззоряну ніч.

Повернувшись до каюти, він налив склянку холодного чаю і сів, стиснувши долонями голову. Картини, одна важча від другої, поставали в його уяві, і він сидів не рухаючись, доки не почув легенького стуку в двері.

— Товаришу Зуб, сніданок готовий!

— Іду, — спокійно відповів він і здивовано глянув на годинника. — Так, дійсно сім годин ранку.

Відставивши непочату шклянку чаю, Зуб вийшов до кают-компанії.

Надвечір пароплав став на рейді біля селища і почав вантажити рибу, а ранком другого дня Зуб вийшов на катері розшукувати сина.

ЮРА ВЛАШТОВУЄТЬСЯ ЗИМУВАТИ

Вогнище, таке яскраве в нічній темряві, з настанням ранку поволі блідло. Вирисовувалися скелі, освітлені густим фіалковим світлом, виступали темні контури каміння, і ясно виднілася лінія між ще темною землею і вже зовсім світлим простором моря. Притихлі вночі чайки зняли гамір, а в невиразнім півсвітлі неба промайнула, свистячи крилами, пара качок.

Юра встав і, потягаючись від ранкового холоду, став збирати речі. За довгу безсонну ніч він передумав багато. Спочатку він був вирішив іти понад берегом до районного селища. Це було б найкраще, адже ж він зміг би принаймні сповістити про себе батьків. Але Юра згадав про глибокі й колодні ріки, в яких навіть улітку не купаються, і відкинув цю думку. Залишалося одне — оселитися на порожній рибальні і чекати зимового шляху, коли берегом проїдуть перші собачі нарти з поштою або випадковим пасажиром.

Тепер його обсіла безліч турбот. Треба забезпечити себе харчами, паливом, подумати про одежу, щоб пережити довгі два, може й три місяці.

Він спустився з свого сховища вниз і пішов до рибальні понад самою водою по тугому, схопленому ранковим морозом піску. Пісок приємно хрустів під ногами, пахло морем, а холодне, чисте повітря бадьорило хлопця. Юра підійшов до крайнього острівка і зупинився, приємно здивований. Понад сотню великих тюленів лежали на гладеньких, вилизаних морем камінних плитах і злякано витягали голови, побачивши людину. Першою, думкою Юри було стріляти. Але, вже знявши з плеча

рушницю, він роздумав: переправити великі туші морського звіра до рибальні буде нелегко, а тому сьогодні треба влаштуватися з житлом, наносити дров. Досить того, що він знає лежбище. Сполохані тюлені, незграбно рухаючись, стрибали в море, і незабаром острівок спорожнів.

Думаючи над тим, як переправити до бухти свою майбутню здобич, Юра прийшов до рибальні.

Суворий гірський краєвид відкрився перед ним. Гори — чорні, сірі, жовті — півколом обступили плаский берег бухти і заповнювали весь простір скільки сягало око. Щодалі від берега вони ставали вищі, втрачали свій природний колір і здавалися спочатку блакитними, а далі на обрії зовсім синіми. І на цьому величному тлі рибальня здавалася чимсь зовсім маленьким і нікчемним. Дерев'яний каркас засолювального сарая, з якого зняли брезентове покриття, стояв сиротливо, біліючи тонкими кроквами. Контора промислу, де завжди так жарко топилася залізна грубка, тепер була зачинена1, а двері підперто дрючком — ознака, що хазяїна немає дома. Поодинокі чайки кружляли над косою і пронизливо квилили, шукаючи поживи.

Юра обійшов усю рибальню, з сумом постояв коло кабиці, де раніш був укопаний великий казан робітничої кухні. З глибини свідомості виринула згадка про батька й матір, і серце його болісно стиснулось. Відганяючи від себе важкі думки, він оглянув витягнуті на найвище місце човни. Серед великих баркасів знайшов маленького човника, видовбаного з суцільної деревини. Він був такий легенький, що Юра сам міг дотягти його до берега. Потім Юра обслідував рештки продовольства, вкритого брезентом, прив'язаним до міцно вбитих у грунт кілків. Тут було борошно, сіль, чай, ящик з сірниками. З голоду він не помре.

В конторі валялися на підлозі клапті паперу, драні черевики, уривки мотузків, що ними заврибальнею зв'язував свої речі, покидаючи бухту. На гвіздку висів забутий рушник. Годинник з опущеними до відказу гирями стояв, показуючи без. десяти шість. Юра замів кімнату, розтопив

грубку і, нашвидку поснідавши тюленячим м'ясом, вийшов з хати, йому дуже хотілося якнайшвидше влаштуватися на цьому місці і обслідувати територію, де він був тепер єдиним мешканцем. Його вабило до лісу, що виднівся вдалині, і до тундри, що починалася праворуч за крутим схилом. Там, як розповідали робітники, було багато ягід і озер з качками.

Юра йшов понад річкою по блискучому гострому камінню і вдивлявся у миготливі швидкі хвилі. Течія зносила в море дохлу і напівживу кету. Виметавьйй у верхів'ях ріки ікру, знесилена кета гинула, і вода несла її назад у море, звідки вона прийшла влітку. Рибини, вкриті зеленим мохом, що встиг вирости на них за довгий шлях від верховини до гирла, були схожі на дровиняки. Окремі кетини ще не втратили зовсім життя і, напівмертві, ворушачи одним плавником, кружляли на поверхні води, доки не ставали здобиччю звіра і птахів або поки не спускалися на дно та не заносились піском і дрібним камінням.

Юра проминув голу, затоплювану припливом кам'янисту частину долини і вийшов до лісу. Листя вже опало з дерев і густим шаром, наче килимом, устеляло землю. До берега то тут, то там виходили з лісу стежки, і на них чітко виділялися ведмежі, сліди, подібні до відбитку широкої людської ступні. Стежки губилися в лісі серед чагарника, високих пожовклих бур'янів, і Юрі здавалося, що ліс повен ведмедів. Табунець куріпок, вже зовсім білих, — ознака близького снігу, — фуркнув з заростей і зник за деревами. Коло самого берега хлопець сів на холодний камінь відпочити. Крізь прозору воду виднілося дно, і йому здалося, що каміння на дні рухається. Він став придивлятися і побачив, що то було нё каміння. Цілий косяк великих рибин стояв на дні річки, повільними рухами плавників тримаючись проти течії. Це були запізнілі загони кети, що просувалися вгору річкою до джерел на нерест. А на поверхні води одна по одній пропливали вниз напівживі кетини, що вже виконали свій обов'язок і тепер сліпо кружляли по плесу, доки їх не прибивало до берега.

З-за повороту річки випливав запізнілий качиний виводок. Затаївши дух, Юрко приготував рушницю і застиг, ніби приріс до каміння. Качки, тримаючись купи, швидко підпливали до Юри, не помічаючи його. Він націлився в найбільшу з них і стрельнув. Качка раптом стріпнула крилами і вслід за цим безсило розпустила їх по воді, зануривши у воду голову. Решта, сполохано крякаючи, поглядали довкола, але продовжували пливти. І тільки коли Юрко зробив рух, перезаряджаючи гвинтівку, табун, несамовито б'ючи крилами по воді, знявся в повітря. Течія понесла вбиту качку, і Юра, не бачачи перед собою нічого, побіг вздовж берега, перестрибуючи через повалені дерева, qерез каміння і калюжі.

Нарешті аж коло узлісся качку таки прибило до коряги, і Юра схопив її в руки. Це була його перша качка, і він все не міг на неї надивитися. Він — чіпляв її до пояса, потім знову знімав і ніс у руках. І єдине, чого невистачало, — це нікому було похвалитися успішним полюванням.

Йому перехотілося йти зараз до тундри, і він попростував до рибальні.

Розтопивши грубку, хлопчик приліг на голих нарах і непомітно заснув.

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ "

Юра прокинувся раптом, ніби від якогось невидимого поштовху. Два чоловіки стояли перед ним серец кімнати. Один — старий, з довгим чорним рівним волоссям, що спадало до самих пліч, з чорними, як вугілля, і блискучими, як діаманти, очима з виснаженим засмаглим обличчям, з голови до ніг одягнений в оленячі хутра — дивився Юрі просто в вічі. Другий — молодший, теж весь у хутрі, але в чудернацькому, розцяцькованому різнокольоровим бісером фартусі — озирався по кімнаті. Як тільки Юра підвів голову, обидва чоловіки

кинулись до нього з простягнутими руками. Зляканий на смерть хлопець увесь зібрався в клубок і інстинктивно подався в куток.

— Здорово! — сказав старий і усміхнувся, зрозумівши Юрин рух.

— Здорбво, — повторив молодий і теж усміхнувся. Юра, засоромлений своїм переляком, тихо відповів на

привітання. Люди враз перестали бути страшними, і Юра зрозумів, що це евени, або, як самі вони себе звуть, орочі, орочели — місцеві жителі, про яких він багато чував від робітників рибальні.

Гості посідали серед хати просто на підлозі, витягли тютюн і люльки, запалили.

— Ні біседні? 1 — звернувся до Юри старий.

Юра дивився на них широко розкритими очима і теж спитав: — Хто ви такі?

Обидва орочі з сумом похитали головами і, промурмотівши якісь незрозумілі слова, поглядали на хлоп±іа.

Старий вибив люльку, сховав її в шкіряний кисет і, показуючи на себе пальцем, сказав:

— Гаврило. Гі ні?2 — спитав він Юру.

Хлопчик назвав своє ім'я. Обидва орочі задоволено засміялися:

— Юра! ая!3

— Ілля, — ткнув старий на молодого, і всі троє засміялися.

Старий, показуючи на Юру, потім на море, сказав:

— Пароплав?

Юра закивав головою. Гості зітхнули, виказуючи своє співчуття. Розмова точилася на мигах, і незабаром обидві сторони майже цілком порозумілися.

Орочі розтопили погаслу грубку, нагріли чаю, витягли з шкіряної торби в'ялену кету — юколу, Юра віддав

1Ні б і с е н д і? (орочською мовою) — хто будеш?

2 Гі ні? — ти хто?

3 А я! — добре!

ім качку і тюленя. Гості не гаючись витягли ножі. Відрізаючи маленькі шматочки тюленячого сала, вони клали їх у рот і, смакуючи, примовляли:

— Ая, ая!

Юра показав на себе, на рушницю, махнув у бік скель. Старий, розуміючи, усміхнувся:

— Чакти!1

— Самий чакти! — підтакнув молодий.

Після закуски всі вийшли надвір. Коло хати стояли прив'язані до стовпа два олені, похиливши голови, з розкішними гіллястими рогами.

Олені дивилися добрими і смирними, як у корови, очима і зовсім не походили на тих красунів-оленів, що їх бачив Юра на малюнках. Ілля, щоб розважити Юру, сів на оленя верхи і проїхав до рибальні. Потім запропонував покататися Юрі.

Сідло було незручне, без стремен, вуздечка з одним повідком, але Юра насмілився. З допомогою орочів він виліз на оленя. Перед його очима коливався цілий ліс гіллястих рогів, і Юрі до нестями хотілося вхопитися за них, щоб підтримати рівновагу. Гаврило помітив це і гукнув:

— Еді!а — показуючи руками, що братися за роги не можна.

Олень зробив крок, Юра заколивався на сідлі і, боячись упасти, схопився за ріг.

Старий не встиг повторити своє "еді", як олень з усієї сили мотнув головою, і Юра в одну мить опинився на землі, а олень знову стояв смирно і дивився своїми добрими очима на хлопця.

По обличчях орочів Юра бачив, що вони співчувають його невдачі, і сів на оленя вдруге. Гаврило дав йому ціпок, щоб він підпирався ним замість хапатися за роги. З ціпочком було куди зручніш і надійніш. Юра проїхав кілька кроків з ціпочком, потім, набравшись сміливості, проїхав без ціпочка, далі на мигах попрохав дати йому повідок, за який вів оленя Ілля, і через кілька хвилин почував себе на олені зовсім вільно.

— Чакти! — похвалив його Гаврило.

— Самий чакти! — сміявся Ілля.

1 Чакти! — молодчина!

2 Еді! — не можна!

Орочі поговорили між собою, і старий звернувся до Юри, жестами запрошуючи його їхати з ними в гори. Для Юри це було зовсім несподівано, і він мовчав, не знаючи, що робити.

— У-у-у, — роблено затремтів старий^ показуючи, як буде холодно тут, на березі моря.

"ПОЖАЛІЙТЕ МОЮ ШИЮ"

Катер ішов уздовж берега, і Зуб майже не заходив до каюти, замислено дивлячись на громаддя гір, що слалися аж до обрію.

Чи знайде він сина?

Зовнішньо спокійний, він не міг стримати внутрішнього хвилювання, і його уява малювала порожню бухту, контору рибальні з підпертими ціпком дверима, безлюдний берег.

"Що коли Юри на березі немає?" — ця думка гострим ножем пронизувала його свідомість, і він стискував зуби, щоб підтримати рівновагу. За два дні він схуд, і очі в нього запали, як після тяжкої хвороби.

Команда катера працювала мовчки. І старшина, і два матроси старалися не дивитись у вічі Зубові — допомогти вони нічим не могли, а співчуття тут зайве.

Вже під вечір показалися скелі, коло яких пароплав робив останню зупинку. Старшина дав найбільший хід, і незабаром катер увійшов у бухту Нігілян і врізався носом у хрящуватий гравій.

— Ну, тут остання надія! — сказав Зуб і перший виплигнув на берег.

Поки команда прикріпляла катер, він швидко пішов до контори. Не доходячи до иеї кілька кроків, Зуб побачив двері, підперті палицею, і остовпів.

— В конторі нема нікого!

Підійшли старшина і матроси і похмуро стали коло Зуба, боячись зайвим словом збільшити і без того велике горе.

— Оглянемо берег, — безнадійно промовив Зуб. Вони розділилися на дві групи і пішлі? в різні

сторони.

Припливна хвиля глухо била об прибережний камінь, навіваючи сумні думки. Над головою жалібно квилила

чайка. Зуб з матросом дійшов до самих скель і, побачивши, що вода підступила вже до круч, повернув назад. Як сновида, він прийшов до порожньої рибальні, штовхнув ногою дрючок, якими були підперті двері, і зайшов до контори.

— Нема, — простогнав він і схилився головою на стіл.

Раптом він помітив на столі клаптик паперу з знайомим, ще по-дитячому нерівним почерком. Зуб схопив листа і, затаївши подих, впився очима в папір:

"Юрій Зуб, 12 років, відстав від пароплава "Камчадал" 22 вересня 1932 року і, не маючи змоги добратися до населеного пункту, пішов у гори з двома орочами. Прошу першого, хто прочитає цього листа, надіслати телеграму до Владивостока, Тигрова вулиця, № 18-6, Зубу Миколі Івановичу, що його син живий. Куди я пішов з орочами — я не

знаю, бо не розумію їхньої мови. Вони сказали мені: балигакчандула гареп дойдакті істап-тикі. Юрій Зуб. 23-IX 1932 р.".

— Живий, — радісно вигукнув Зуб і кинувся обіймати матроса, який зніяковів від несподіваних обіймів і стояв, не знаючи, що йому робити. — Живий! — знову гукнув Зуб і, залишивши матроса, так обняв старшину катера, що той аж скрикнув. Другий матрос швиденько відійшов далі до дверей і звідти промовив:

— Поздоровляю вас, товаришу Зуб, тільки пожалійте мою шию.

Всі весело зареготали, і Зуб ще раз потиснув кожному руку.

— Ой, хлопці, який же я радий!

— А де ж Юра? — спитав старшина. Зуб прочитав листа вголос.

— В гори! Гори тут скрізь! Як же далі шукати? — спитав хтось із матросів.

Дійсно, де шукати Юру в горах, які тягнуться на три з половиною тисячі кілометрів вздовж узбережжя? Таємнича приписка незрозумілою мовою могла б, напевно, пояснити, куди пішов Юра. Але її ніхто не міг перекласти.

— 23 вересня, отже вчора. Тільки вчора Юра був тут, — замислено сказав Зуб. — Ну що ж. будемо розшукувати, — додав він твердо і встав.

Вже смеркало, коли товариші повернулися до катера, щоб на світанку вирушити назад до району. Від східного скелястого берега глухо долітав грім прибою. Море, зовсім чорне в темряві, неспокійно коливалося, ніби великий чорний спрут. Зуб стояв на палубі і збирався спуститися до каюти, коли далеко в морі показалися вогні.

Судно ліворуч по носу! — гукнув штурвальний у рупор до старшини.

За хвилину вся команда була на палубі і стежила, як вогні все швидше і швидше наближалися до берега і потім зникли за мисом в напрямку Строкатих Скель.

— Чиє це судно? Хто міг бути в таку пору в цих місцях? — виникало в кожного питання.

Ранком, коли Зуб прокинувся, старшина розповів йому, що о четвертій годині ранку невідоме судно повернулося назад і зникло" в морі. Заклопотаний своїми особистими справами, Зуб скоро забув про таємничого гостя до бухти Строкатих Скель.

Катер швидко йшов до райцентра, і Зуб, витягши листа, в сотий раз перечитав незрозумілу приписку. В районному центрі є перекладачі, і він довідається, що означають незрозумілі слова.

ТАЄМНИЧА ШХУНА

Тієї ночі, коли Зуб ночував у бухті Нігілян з катером, до бухти Строкатих Скель, розташованої за двадцять кілометрів на захід від Нігілян, зайшла моторна шхуна. Коли б не темрява, на кормі шхуни можна було б прочитати її назву "Кавасімі-Моро — порт Хакодате", але назви цієї в бухті Строкатих Скель ніхто не прочитав.

Шхуна викинула якір і простояла на рейді рівно чотири години. За цей час з неї було перевезено шлюпкою на берег двадцять вузьких довгих і сорок коротких ящиків, кожен вагою рівно в один пуд. Зворотним рейсом шлюпка навантажила з берега дванадцять мішків, після чого якір було вибрано, і шхуна зникла в напрямку на південний схід.

Четверо людей, які прийняли вантаж, цілу ніч обмотували ці ящики в оленячі шкури і зв'язували їх ременем по два, щоб можна було нав'ючити на оленів. Як тільки стало світати, пакунки були покладені на оленів, і валка зникла в горах.

Цієї ж ночі радіостанції в бухті Нагаєво і в бухті Гіжіга спіймали шифровану радіограму і встановили, що її передано з судна в районі бухти Строкатих Скель. Командир прикордонної охорони узбережжя, якому негайно була передана ця радіограма, перешифрувавши її, в той же день переслав її в Москву і Хабаровськ, поклавши оригінал до теки, де вже лежало вісім випадково спійманих, але однаково шифрованих радіограм.

Другого дня командир охорони одержав від вищих органів наказ по радіо: "В районі бухти Строкатих Скель вивантажено зброю для диверсійного акту. Наказую виявити місце, де заховано зброю, та заарештувати людей, що прийняли її. Вкупі з радіостанцією Гіжіга цілоденно стежте за передачами проміжних станцій".

Того самого дня уповноважений товариш Петров, нашвидку зібравши в чемодан найпотрібніші речі, вийшов на катері морської охорони до того райцентра, на території якого розташована бухта Строкатих Скель.

НА БЕРЕЗІ РІКИ

Юра недовго вагався. У старого Гаврила була така ясна і добра усмішка, що хлопчик враз довірився йому.

— Я поїду з вами, — сказав він, махнувши рукою до гір, що нерівними зубцями вирисовувалися на обрії.

Залишивши про всякий випадок записку, мандрівники вирушили в путь.

Знову Юра йшов понад бистрою річкою по пухнастому килиму з жовтого листя. Стежки з ведмежими, слідами вже не здавалися такими страшними, як учора. Зустріч з людьми, які так привітно поставилися до нього, давала йому впевненість у своїх силах. Зникло важке почуття самотності. Вдихаючи холодне осіннє повітря, він вдивлявся у безмежні пасма гір і знову відчував себе дослідником невідомих країн, а на серці було так надійно і спокійно, ніби за ним ішов увесь його піонерський загін.

Орочі їхали попереду на оленях, поглядаючи на річку, де пливла за течією дохла і напівжива кета. Річка тр розливалася спокійними широкими плесами, то, звужуючись, гриміла на порогах і перекатах. У воді відбивалися схили гір, вкриті суцільними заростями кедрівника, і тоді коло берегів вода здавалася зовсім зеленою.

— Юра! — гукнув Гаврило І показав рукою на перекат.

Серед каміння, що виступало з води, хлопчик побачив спину великої рибини. Напружуючи всі сили, б'ючи плавниками по воді і по камінню, рибина намагалася перелізти мілке місце. Сильна течія кидала її назад, але через хвилину знову з води показувалася блискуча спина з чорним плавником.

— Кета! — здивовано вимовив Юра і зупинився.

Раптом рибина пружно вистрибнула з води і, перелетівши перекат, сховалася в хвилях.

Юра встиг побачити загнутий гачком ніс кети і строкате в червоних і чорних смугах її тіло.

"Стара кета", подумав він, пригадавши, як приймачі солоної риби викидали геть ту, в якої був загнутий ніс і строката шкіра. Батько пояснював йому, що кета, коли входить з моря в річку, вже нічого не

їсть. Що довше вона йде по річці, то більше худне і змінює свій зовніш— ній вигляд. Із срібнобілої вона стає строката, а далі й зовсім чорна. Ніс загинається вниз, виростають зуби, горбиться спина. ,

Тут сама природа допомагає кеті виконати **воє завдання — виметати ікру і тим дати життя тисячам нових маленьких кетинок. Природа зробила кету страшною на вигляд, і це лякає водяних хижаків, що полюють на кету і її ікру.

Юра дивився, як нові й нові рибини йшли через перекат, то переповзаючи, то перестрибуючи через мілке місце, охоплені непереможним прагненням піднятися вгору по течії, щоб десь у затишному струмку покласти ікру.

— Ведмідь! — промовив Гаврило і показав Юрі на свіжий ведмежий слід. Слід, схожий на відбиток ши— рокої людської ноги, блищав на чорній стежці, біля самої води. ч

Гаврило вказав на сонце, потім на захід і підморгнув Юрі. Той нічого не зрозумів, але кивнув на знак згоди.

— Тьов! Тьов! — крикнув Гаврило на оленя, і подорожні рушили далі.

Через кілька хвилин Юра побачив на березі вішала для сушіння кети, а коло них на узліссі юрти.

— Джу', — сказав Гаврило, показуючи на жовто-бурий конічний намет, з якого підіймався димок.

Олені прискорили крок, і незабаром обидва орочі і Юра, зігнувшись, один за одним влізли в юрту.

Дві жінки, з яких одна була сліпа,, і хлопчик враз схопились на ноги.

— Здорово, — промовили приїжджі і потиснули по черзі руки спочатку старій сліпій жінці, потім молодій, а потім хлопчикові.

Юра стояв, не знаючи, що робити.

— Здорово, — сказала молода жінка і подала йому руку.

Хлопчик і друга жінка повторили привітання.

Всі посідали, і Юра з цікавістю оглядав незнайому обстановку. Юрта була зовсім маленька, вкрита закінченими, дірявими оленячими шкурами.

Він згадав батькове оповідання про те, що орочі роблять свої юрти з оленячої замші.

"Невже це замша? — думав хлопчик, оглядаючи жалюгідні, всі в дірках, брудні від сажі шматки шкури. — Як не схожі вони на ту замшу, що з неї шиють рукавички!"

Гаврило розповідав щось жінкам, весь час поглядаючи на Юру, і ті співчутливо кивали головами.

Серед юрти яскраво горіло багаття. Над ним висів казан і чорний закіпчений чайник. На підлозі, вкритій зеленим гіллям кедрівника, були постелені старі і витерті оленячі шкури, а під самими стінами з оленячої замші, — складені сундучки, сувої з постіллю, мішки з господарським скарбом.

— Мача, — сказав Гаврило, звертаючись до Юри1 і показуючи пальцем на чорнявого хлопчика одних літ з Юрою.

Мача крізь вузькі щілинки очей з цікавістю поглядав на гостя.

1 Джу — юрта.

Чорнявий хлопчик щось сказав до Юри по-своєму й привітно усміхнувся. Юра засоромився і, не знаючи, що робити, показав йому годинника. Батькового годинника, якого він узяв у той злощасний день, щоб не спізнитися на пароплав.

Годинник, — сказав Юра і приклав до Мачиного вуха.

— Ой! Тям щось живе! — скрикнув Мача по-своєму, а Гаврило та Ілля зареготали.

Жінки з цікавістю оглядали і обмацували незнайому річ і, поки Гаврило пояснював, що це таке, прикладали годинника до вуха і слухали незрозуміле їм "тік-так".

Тим часом Віра — молода жінка, що була дружиною Іллі і матір'ю Мачі, витягла малесенький, низенький складаний столик і поставила його біля вогнища.

Вона витягла з сундучка коробочки, зроблені з березової кори, і вийняла з кожної коробочки по чашечці. Поставила на столик блюдця.

Ілля, розігрівши плитку кирпичного чаю1, відколупнув від неї крихітку, покришив її ножем, пом'яв у руці і всипав у чайник.

Жінка принесла знадвору юколи.

— Чайрулі!2 — кивнула старша жінка до Юри. Юра зрозумів без перекладача і підсунувся ближче до столика.

Чай був без цукру, гіркуватий, але Юра з задоволенням випив чашку, закусуючи в'яленою рибою.

Поки подорожні чаювали, жінки поклали в казан свіжої риби, і через десять хвилин вона була вже на столику. Юра відкусив шматочок рибини і скривився:

— Солі немає? — звернувся він до господарів* Всі дивилися на нього нерозуміючими поглядами.

— Ая,—казав Мача, демонстративно жуючи рибу,—ая! Нарешті Гаврило догадався, і стара, порившись

у мішку, дістала пляшечку з сіллю.

"Якби ще хліба", подумав Юра, але посоромився просити і, просоливши рибу, став їсти без хліба.

Мача вирішив і собі присолити, але враз виплюнув, і його щиро здивований погляд ніби питав гостя:

— Як ти можеш їсти отаке погане? Дорослі сміялися.

— Руські люблять солоне, — пояснив Гаврило. Юра згадав про свого тюленя, жир з якого він забрав

з собою. Пам'ятаючи, як охоче їли його орочі, він поклав свій гостинець на стіл.

2 Чайрулі! — пий чай

Господарі взялися за ножі і, прицмокуючи від задоволення, ласували жиром.

— Сам убив, — показуючи на Юру, казав Гаврило. —■ Чакти! — похвалила стара.

Віра погладила Юру по голові і щось запитала його по-своєму. Хлопчик, хоч нічого не розумів, але відчув теплу ласку і згадав про свою маму.

"Бідна мамочка!" подумав він і засмутився.

Жінка, ніби вгадавши його думку, співчутливо похитала головою і ще раз погладила неслухняний вихор.

— Джибжи!' — припрошував Мача, показуючи Юрі на тюленяче сало. — Джибжи! — І на мигах пояснив це слово, посилаючи в рот шматок за шматком.

Юра згадав, як узимку мати примушувала його пити риб'ячий жир, і йому аж занудило.

— Я вже наївся, — відповів він і відсунувся від столика.

Закінчивши з їжею, чоловіки, відкинувшись на мішки, складені понад стінами юрти, напівлежали, посмоктуючи люльки. Жінки прибрали посуд і теж задимили. Навіть Мача, якому було не більше тринадцяти років, і той витяг люльку і зовсім вільно, не соромлячись старших, запалив, як і всі.

Віра докурила свою люльку і, набивши її знову, подала Юрі.

— Ні,—відповів Юра і засміявся.

Та здивовано знизала плечима і, Ще раз погладивши Юру по голові, сховала люльку.

"Невже вона не розуміє, що передавати люльку іншій людині — негігієнічно?" подумав Юра.

1 Джибжи! — їж!

Від огнища здіймався вгору дим і ледве помітним серпанком наповнював усю юрту. Крізь безліч дірочок у замші проходили сонячні промені і прорізали юрту блакитними стрічками. Юра дивився, як, попадаючи у промінь, хвилювалися порошинки, плавав пух, і йому до болю яскраво пригадався батьків кабінет. Там, сидячи в куточку дивана, Юра теж спостерігав сонячний промінь, який, зненацька пробившись крізь дірочку в шторі, голубою стрічкою проходив через кімнату, виявляючи непомітні пушинки і порох.

ПОЛЮВАННЯ НА ВЕДМЕДЯ

Відпочивши, Гаврило та Ілля зібралися на полювання. Обидва хлопці приєдналися до дорослих і пішли за ними в ліс.

З гір подував легенький вітрець, і зарості високих висохлих трав, в усіх напрямках прорізані звірячими стежками, тихо шелестіли. Час від часу мисливці потрапляли на витолочені тирла, де раніш лежали ведмеді. Тоді Гаврило, який ішов попереду, зупинявся, суворо оглядався на хлопців і далі йшов ще обережніше.

Нарешті крізь дерева блиснуло плесо річки. Гаврило дав знак стати. Обережно визираючи з-за дерев, старий мисливець зробив кілька кроків уперед і оглянувся назад.

Юра побачив напружений вираз Гаврилового обличчя, і в нього захопило дух від передчуття чогось незвичайного. Не змінюючи свого виразу, Гаврило повільно, ніби запрошуючи цим бути ще обережнішими, поманив до себе пальцем інших.

"Що там таке?" вирувало в думці в Юри.

Напружуючи всю свою увагу, щоб не шелестіти по траві, Юра підійшов до Гаврила і завмер на місці. Трохи вище по течії, в шістдесяти кроках від нього, на мілкому перекаті стояв, звівшись на задні ноги, великий ч-орний ведмідь.

Юра, як зачарований, дивився на страшного звіра, потім перевів погляд на Гаврила. Але той, хоч тримав рушницю напоготові, стріляти не збирався.

Раптом ведмідь нахилився і придавив щось у воді лапою.

"Кета", подумав Юра, коли ведмідь витяг з води велику рибину.

Звір куснув кету за голову і, з усієї сили змахнувши передніми лапами, жбурнув її позад себе на берег. Гаврило усміхнувся і, дивлячися на Юру, підняв палець:

— Тихо!

Ведмідь став на всі чотири і кілька раз тріпнув у по— вітрі то одною, то другою лапою, йому померзли ноги в крижаній воді.

"Фіззарядка!" промайнуло у Юри в думці.

Ведмідь раптом підняв передню лапу і застиг у чеканні.

Рраз! — пролунав гучний сплеск по воді, і нова рибина опинилася в пазурах дивного рибалки. Ведмідь, не оглядаючись, знову шпурнув кету на берег.

Мача, притулившись до Юри, не спускав з ведмедя очей, щоразу стискуючи Юрину руку, коли звір робив якийсь рух.

Волохатий мисливець знову нахилився над водою і, готуючись спіймати рибину, потихеньку вище й вище заносив праву лапу. Напружившись, він з силою ляснув по воді, але рибина зробила неймовірний стрибок, на метр підскочила в повітря і вмить сховалася в хвилях перед самим носом мисливця. Ведмідь заревів і, схопивши з води каменюку, жбурнув її вслід рибині.

"Сердитий який!" усміхнувся Юра і ненароком глянув на Гаврила. Приклавши рушницю до плеча, ороч уважно цілився, але зовсім не туди, де стояв ведмідь.

"Куди ж би цілитеся!" трохи не скрикнув Юра і побачив, що з лісових хащів вийшов на берег другий ведмідь, ще більший від першого.

Бах-бах! —■ прогримів постріл і, повторений луною, покотився по долині. Ба-бах, ба-бах, ба-бах.

Ведмідь, що ловив рибу, несамовито заревів і, крутнувшись на місці всім корпусом, плигнув на берег, і зник у лісі. А другий гріб лапами землю, розкидаючи навколо себе дрібне каміння і вириваючи шматки грунту з травою і цілими кущами.

Знову бахнув постріл, і ведмідь враз затих. Юра кинувся вперед, але Гаврило схопив його за плече:

— Еді!

Мисливці кілька хвилин стояли з готовими до пострілу рушницями, спостерігаючи за чорною тушею, що нерухомо лежала коло води, і прислухаючися до голосного тупоту і хрускоту гілля в лісі.

Коли, нарешті, все стихло, Ілля витяг великий мисливський ніж, вирізав довгу тонку жердину, старанно обстругав гілочки і передав Гаврилу. Той, тримаючи рушницю в одній руці, а жердину в другій,

повільно пішов до перекату. Ілля зі зброєю напоготові, йшов за ним, а позаду нього, хвилюючися від нетерплячки, йшли хлопці.

Ведмідь лежав на другому боці річки. Мисливці, ловко перестрибуючи з каменя на камінь, наближалися до другого берега. Захоплений бажанням швидше дістатися до ведмедя, Юра раз по раз шугав у холодну воду, сковзаючись на відшліфованому хвилями камінні.

"Добре, що хоч лаяти буде нікому", усміхнувся він сам до себе, відчуваючи, як крижана вода наливається через халяви.

Не доходячи кроків за шість до ведмедя, Гаврило зупинився. Ілля направив гвинтівку в голову ведмедя і застиг на місці. Юра дивився, як Гаврило обережно штрикнув звіра жердиною. Той лежав без руху. Гаврило штрикнув його ще й ще. Потім почекав кілька хвилин, тикнув останній раз і вийшов на берег. Він передав гвинтівку Юрі, поставив Іллю на варті обабіч себе і, витягши ніж, почав знімати шкуру.

— Екженє1 — радів* Мача.

— Екженє! — погоджувався Ілля.

Знімаючи шкуру на голові, Гаврило перерізав вухо і тихо промовив по-орочському:

— Кш! кш! Це не вухо тобі ріжуть. Це кедрівник шелестить на вітрі.

З тими самими словами він перерізав друге вухо і встромив ніж у горлянку, щоб спустити кров.

— Кахи, кахи! Це не горлянку тобі ріжуть. Це ти кашляєш, застудившись у холодній воді.

Ілля і Мача з острахом на суворих обличчях слухали Гаврилові заговори, повторюючи їх за ним. На думку орочів, ведмідь має надприродні властивості, і, колене додержуватися дідівських заповітів, звір обов'язково загризе мисливця.

Скінчивши білувати, Гаврило витер руки, дістав із шапки голку з червоною ниткою і зашив на шкурі дірки від очей.

— Батьку! Батьку! — сказав Гаврило, звертаючись до шкури, — це не я тебе вбив. Не сердься на мене. Тебе убив японець.

Сонце зайшло, в повітрі стало холодніше, берег облямувався тонкими крижаними пластинками. Юра, захоплений незвичним видовищем, незчувся, як у нього задубіли ноги. Він підстрибував, тупотів ногами і з острахом поглядав на блискуче слизьке каміння перекату.

Ілля, що зібрався йти по оленів, щоб перевезти здобич, глянув на Юру і щось сказав Гаврилові. Той усміхнувся, —схопив хлопчика на руки і посадив його на плечі Іллі.

За півгодини Юра сидів у юрті і, скинувши чоботи,

1 Екженє — великий.

грівся біля багаття. Мачина мати сушила його онучки і ласкаво погрожувала хлопцеві пальцем.

— Мама, — сказала вона і ще раз посварилася пальцем.

— Мама, — засміявся Юра і подумав: "Мами скрізь хороші".

Пізно вночі привезли м'ясо і шкуру, але в юрті ще довго не лягали спати — варили ведмежатину, пили чай, слухали оповідання Гаврила про полювання на ведмедів. Юрі, правда, було гірше, ніж іншим, — йому доводилося звикати їсти м'ясо без хліба і слухати оповідання, які він не розумів. Зате у нього було багато нових, цікавих вражень, про які він раніш міг тільки мріяти.

Нарешті під одним і під другим боком юрти повісили шкіряні завіски. Гаврило вмився і втерся жмутком дерев'яних стружок, що їх перед тим наскоблила Віра з цурпалка топольника.

— Дерев'яний рушник! — вирішив Юра. Втершись, Гаврило підвівся і сказав:

— Здорово!

Він потиснув усім руки і сховався під пологом. Один за одним всі присутні, умившись і поздоровкавшись, зникали під однією або другою завіскою. Юра, хоч і не розумів, чому тут здоровкаються замість прощатися, але теж сказав "здорово" і ліг з Мачею в широкий мішок з оленячого хутра. Крізь примружені повіки він дивився на Мачину маму, яка, залишившись одна, приготувала трісочок і стружок на розпал і, подоливавши води в чайник і казан, теж умилась і зникла під одною з завісок. Стомлений денними враженнями, Юра намагався щось пригадати і не міг.

"А, — нарешті майнуло в думці, — чому не забрали рибу, яку наловив ведмідь?" і, пригадавши це, вмить заснув.

ЗУСТРІЧ НА ВИДРОВІЙ

Ранком, коли Юра прокинувся, все населення юрти вже пило чай. Всі речі — постелі, казан, оленячі хутра, харчі і інше — були запаковані, зав'язані і приготовлені, щоб нав'ючити на оленів.

"Раненько!" подумав Юра, побачивши в дірку для диму ще зовсім темне небо.

Коли почало світати, чоловіки пішли по оленів, л жінки розібрали юрту і зв'язали полотнища замші в зручні пакунки. Два собаки шукали їжі біля вогнища, а жінки розставляли вряд залаковані речі, щоб зручніше було вантажити.

— Дивись! — гукнув Юра і показав на ряд найвищих гір, які здіймалися на обрії. Вчора вони приваблювали око темносинім кольором, а сьогодні враз стали білі.

— Цукор, — сказала Мачина мати і засміялась. Юра вдивлявся в незаймано білі гори. Вони здавалися

ще суворішими і неприступнішими в своїм білім покривалі,, і згадка про батьків знову різнула хлопцеві серце.

"Що чекає мене в тих горах?" сумно подумав він.

Пригнали оленів. Через годину Юра їхав верхи на олені з такими гілчастими рогами, які можуть тільки снитися школяреві. Йому знову було весело, і засніжені шпилі суворих гір. що виблискували тепер на сонці, ніби манили його до себе, в глиб невідомої країни.

Півтора десятка оленів, зв'язані довгими віжками, нав'ючені господарським скарбом, один за одним посувалися понад річкою під доглядом жінок.

Хлопці скоро покинули валку, пустивши своїх оленів риссю. Вони їздили наввипередки, потім зупинялися, від'їжджали вбік від стежки, пропускали валку вперед і знову доганяли її. Все цікавило їх по дорозі.

— Водоспад! — крикнув Юра, і хлопці півгодини милувалися з невеликого водоспаду, який дзвенів, падаючи з розколини в скелі. Хлопці рвали кедрові горішки або, виїхавши на тундрове плато, збирали червоні брусниці.

Гори, такі однакові здалеку, тепер дивували своєю різноманітністю. Чорні, як обгорілі черепки, стрімкі і суворі, раптом поступалися перед невисокими схилами, вкритими густим зеленим кедрівником, а через сотню кроків у прозорій воді річки знову відбивалися розсічені тріщинами кам'яні плити. Сіре, жовте, зелене, чорне, рожеве і плямисте каміння, усяких розмірів і всякої форми, то підступало до самої води, залишаючи тільки вузеньку стежку, то виднілося ген-ген, виступаючи з гущавини кедрівника.

Раптом річка круто повернула вбік, хлопці виїхали за кам'яний виступ і побачили три юрти. Через півгодини вони вже пили тут чай.

Населення юрти з цікавістю оглядало руського хлопчика, а Мача не встигав відповідати на запитання. Одна з жінок сказала кілька слів чоловікові, який, очевидно, був господарем юрти, і вийшла геть. Незабаром вона повернулась, а за нею, стогнучи і крекчучи, вліз до юрти дідусь з сивим, аж жовтим волоссям.

Здорово! — сказав дід і сів до вогнища. Кілька хвилин він мовчав, гріючи руки і набиваючи люльку. Зробивши затяжку, він уважно подивився на Юру і спитав:

— Руський?

— Руський, — відповів Юра.

— Де ти тут узявся?

— Ви знаєте російську мову? — скрикнув Юра і підсунувся до дідуся.

Той усміхнувся:

— Трохи знаю.

Юра, поспішаючи, став розповідати йому, про свої пригоди, а дід час від часу перекладав іншим мешканцям, і ті то зітхали, то скрикували від здивування, то сумно похитували головами.

Раптом знадвору почувся шум. В юрті на мить замовкли, прислухаючись, а через хвилину Юра побачив знайомі обличчя. Приїхали Гаврило та Ілля.

— Дідусю, навчіть мене говорити по-орочському, — прохав старого Юра.

— Хе-хе-хе, — засміявся той, — давай хоч зараз почнемо. Кажи "джу".

— Джу, — повторив Юра.

— Джу — це юрта. Мача і собі промовив:

— Юрта.

Всі весело розсміялися:

— Школа та й тільки!

Дід сказав ще кілька слів, і Юра повторив їх по-орочському, а Мача по-російському.

Юра старався запам'ятати нові слова.

"Орочську мову я вчитиму вдень і вночі, — подумав він. — Нема нічого гіршого, коли не можеш спитати тільки тому, що не знаєш мови".

А запитань у Юри було тисячі, бо все, що він бачив, було для нього нове і невідоме.

— Ти не бійся, — казав дід, — зараз ти покочуєш з нами далеко в гори, аж за Колимський хребет, на велику

ріку Колиму, навесні ми знову повернемось до моря. Ти сядеш на пароплав і поїдеш додому. Ти не бійся — тут тебе ніхто не зобидить.

Юра згодливо кивав головою.

Надворі знявся вітрець, і огнище стало димити. Жінки низько посхиляли голови, понасувавши на очі хустки. Юра тер почервонілі очі.

— Іди погуляй на свіжім повітрі, — порадив дід, —■ до диму людина не звикає. Скажи своєму товаришу: "гурдакун окатла"1 — промовив дід до Юри.

Юра повторив фразу, і вся юрта вдоволено загула:

— Справжній ороч!

— Вище по течії в цю річку впадає менша річка — Джокен, або по-російському "Видрова". Ідіть туди, може, побачите видру, — порадив дід і, крекчучи та кашляючи, відвернувся від огнища, щоб погріти спину.

Хлопці взяли дрібнокаліберки і пішли понад річкою.

"Я навчусь орочської мови!"думав Юра, і йому було легко і радісно на серці.

Товариші спинилися на невисокому міжгір'ї, де по краях високих купин рясно червоніли брусниці. Ягоди, прибиті морозом, були солодкі й смачні. Ідучи пішки, хлопці не минали жодної ущелини, бродили по кущах, вилазили на невисокі скелі. Зустрівши перекат, товариші перейшли на другий бік річки і за кам'яним виступом побачили притоку.

— Видрова, — скрикнув Мача.

— Джокен,—у тон йому відповів Юра.

Тут дерева росли понад самою водою, і в бистрій воді виднілося вузлувате коріння, покручене і чорне, з камінням, що позастрявало в його плетиві. Інколи річка підмивала береги, вирізувала в них печери і ніші. Вода булькала і вирувала десь під землею, і страшно було йти, усвідомлюючи, що тут під ногами клекоче вода.

Раптом хлопці побачили велику чорну діру печери. Юра заглянув усередину: звідти пахнуло гниллю, вогким холодком, а очі зустріли лише непроглядну темряву.

"Зайти б туди!" подумав хлопчик, але ступити в чорну яму було страшно.

Він узяв камінчик і кинув у печеру. У відповідь пролунав сплеск води. Хлопці трохи ще постояли і пішли далі. Але Юра все озирався назад. В його уяві стояла печера, і здавалося, що вода в ній страшенної глибини.

Гурдакун окатла — ходімо на річку

Товариші все підіймалися вгору по річці, з цікавістю оглядаючи береги, то зарослі модриновим лісом, коли гори відступали від води, то зовсім голі, коли скелі підходили до самої річки. Незабаром хлопці підійшли до піскуватого осипу, що спускався з гори і вкривав дно річки чистим зеленуватим піском.

— Видра! — прошепотів Мача.

Юра, озираючись, шукав очима звіра, та бачив тільки камінь, пісок і вузлуваті стовбури дерев.

— Видра! Джокен! — повторив Мача і показав на стежку, що покрутилася по піску, ніби хто проїхав на лижах.

Це був слід видри. Тут вона сунулась по піску своїм тілом на коротеньких ніжках і замітала хвостом слід своїх лапок. Хлопці пішли по сліду і в закутку між двома камінними плитами побачили свіжий кізяк. Мача застрибав від радості.

"Чого він радіє?" дивувався Юра, не знаючи, що видра має постійну вбиральню. Хто знайде її, той може сподіватися, що спіймає і саму видру.

— Капкані — сказав Мача і подивився на Юру змовницьким поглядом.

Товариші повертали додому, коли до їхнього слуху раптом долетів якийсь новий шерех. Вони обернулися майже разом і побачили валку оленів, що виткнулася з-за повороту Видрової. Понад сорок оленів, нав'ючених мішками і довгими, зав'язаними в оленячі шкури пакунками, спускалися вниз по Видровій. Чотири верхівці супроводили транспорт.

Юру вразило суворе обличчя першого з випнутим" надбрівними дугами і похмурими чорними очима. Невиразне підборіддя надавало виглядові цього чоловіка чогось первісного, майже нелюдського. Але найбільше вражав рот. Великий, з тонкими, здавалося мертвими губами, з яких, підіймаючи верхню губу, стирчав жовтий зуб.

Чоловік подав знак заднім, і валка спинилася. Пильно глянувши на хлопців, він став про щось розпитувати Мачу, потім важким поглядом

зупинився на Юрі. У Юри похолонуло на серці від передчуття чогось неприємного і страшного. Чоловік знову перевів очі на Мачу і приглушеним голосом сказав кілька слів. Потім він дав знак своїм трьом супутникам, і валка, круто повернувши назад, зникла в боковій долинці. Юра стояв, як закам'янілий, автоматично перераховуючи оленів і вдивляючись у довгі пакунки, нав'ючені на тварин.

— Еді гокїль! — сказав з острахом Мача, показуючи вслід оленям, шо зникали за виступом скелі.

— Еді гокіль! — повторив він і показав на язик. "Що значать ці слова і що це за страшна людина?"

питав себе Юра, відчуваючи, що в його до цього часу таку мирну подорож вклинилось щось страшне і чужорідне.

СТАРИЙ ЧАКАР ПОВЕРТАЄТЬСЯ В ГОРИ

Повернувшись до юрти, хлопці гаряче взялися до діла. Мача дістав із схованки залізний капкан і, нарвавши листя та ягід ялівцю, старанно натер ними капкан І ланцюг до нього. Потім хлопці понатирали ялівцем руки, одежу, взуття і навіть обличчя. Дорослі з усмішкою стежили за хлопцями, але робили вигляд, що не розуміють цих приготувань.

Скінчивши підготовку, хлопці поспішили на Видрову, щоб до заходу сонця повернутися в юрту. Ось і осип з слідами видри. Товариші поставили капкан на звіриному сліду, прив'язали його ланцюгом до стовбура модрини, старанно замаскували і тихим кроком повернули назад.

Сонце зайшло. Все потемніло навколо, і тільки снігові верхівки найвищих гір блищали ще яскравіше на тлі загальної темряви. Для них сонце ще не сховалось. Та скоро і вони погасни, і раптом стало холодно і

непривітно. Мисливці бігом повертались до юрти з її затишним вогнищем і привітними людьми.

Ілля і Гаврило з усмішкою розпитували Мачу, де він був, але той відмовчувався, мовляв, завтра довідаєтесь. Юра пішов до свого дідуся в сусідню юрту. Старий сидів, стомлено схиливши голову з напівзакритими очима, виставивши до вогню руки.

— Що значить "еді гокіль?" — спитав Юра.

— Еді гокіль? Це значить "не смій казати". Чому ти спитав мене про це? /

Юра відповів, що він часто чув цей вираз, і замовк. "Чому не смій казати? — думав він. — Хто той страш-

ний чоловік що проїхав на оленях і повернув назад, побачивши хлопців? Що він віз? Чому з ним не було жінок, як у інших кочівників?"

Всі ці питання лізли в голову, але в пам'яті стояло "не смій казати" і страшне обличчя невідомого.

— Звідки ви знаєте російську мову? — спитав К^ра в дідуся.

— Хе-ге! Я двадцять років жив у руського купця в наймах.

І дід Чакар розповів, як у нього давно-давно подохли олені і він, залишившися на березі моря, став у найми. А тепер він рибальством заробив грошей, здав у кооператив кілька лисиць і купив собі двох оленів. Тепер дід знову кочуватиме.

— Хіба кочувати краще? — здивувався Юра.

Він уявив собі щоденні переходи, дим у юрті, відсутність хліба, і йому стало жаль старого.

— А тобі хочеться додому? — відповів запитанням дід. — Отож І мені хочеться побувати в рідних місцях. Я тридцять років не був у горах. Хочу вмерти у рідних місцях.

— А бабуся ваша де? — спитав Юра.

— Ехе-хе-хе, — зітхнув старий. — Немає в мене бабусі.

—" Умерла? — співчуваюче промовив хлопчик.

— "Ні, не вмерла... У мене її й не було. За старих часів ороч купував собі дружину. Треба було заплатити тридцять або й сорок оленів за наречену. А мої олені подохли. От і залишився я сам на все життя...

— А Гаврило?

— Гаврило віддав усіх своїх оленів за жінку, і через те довелось йому йти в найми до куркуля.

— А де ж Ілля взяв оленів, щоб купити собі тітку Віру? — спитав Юра.

— Ілля? У Іллі була сестра. А у Віри був брат. От Вірин брат узяв сестру Іллі, а за неї віддав Іллі Віру. Отак вони безплатно обидва і одружились, — засміявся Чакар.

— А тепер теж платять за жінок? — допитувався хлопчик.'

— Тепер мало хто платить. Наймити і бідняки стараються одружитися на узбережжі, коли рибалять. На узбережжі завжди є представник виконкому. Коли хто насмілилися шмагати за дочку викуп,

то жених поскаржиться уікшмоваженому райвиконкому, а той допоможе йому. Т;ік, тепер легше стало жити бідноті. Є кому заступитися. Л як хто, то й самому товаришу Уяганові поскаржиться. Чув про нього?

Юра не знав, хто такий Уяган.

— Це наш голова райвиконкому, ороч Андрій Уяган, більшовик! Любить його і поважає біднота. Товариш Уяган вступив до партії ще тоді, як виганяли білогвар^ дійців з узбережжя. О, то великої душі чоловік.

— І в мене батько комуніст, — сказав Юра. — А я, як виросту, теж вступлю спочатку в комсомол, а потім і в партію!

Хлопчик помовчав, замислившись. Потім знову став розпитувати діда.

— А як же ви житимете самі? Хто вам юрту поставить?

— Чому сам? Гаврило мій брат. Я з ним і житиму. Завтра перейду до нього в юрту.

Юра зрадів. Тепер в юрті буде перекладач.

— Куди ми їдемо? — спитав Юра.

— Кочуємо — треба казати, — відповів старий. — Кочуємо далеко, за оті високі гори, що ти їх бачив на обрії. Там, за перевалом, вони стануть нижчі, і там пасуться олені найбільших орочських багатіїв. Гірський хребет захищає ті місця від вітру, на схилах гір там багато ягелю, на якому взимку пасуться олені. А місця які чудові! Ліси високі, густі! А оленів там тисячі!

— А чиї ті олені?

Найбільший табун належить Істапові Дойді. У нього 5 000 оленів. Другий табун на 3 000 оленів держить Ки-рик—дядько Істапа. Ти побачиш їх обох. Вони тримають оленів укупі, а Гаврило та Ілля пасуть їхні табуни. Істап посилав Гаврила та Іллю на берег купити чаю, а вони спізнилися. Тепер Істап на них сердитиметься. Істап — погана людина, сердитий.

-— Де ж тепер Істап? — спитав Юра.

-— Хе! Істап сидить біля свого табуна. Він ніколи не кочує до моря. У нього вистачить наймитів, які ловлять для нього рибу, їздять по чай, полюють на білку.

Юрі дуже хотілося розповісти про сьогоднішню зустріч на Видровій, та він пригадав суворе "не смій казати" і замість цього розказав старому про страшну печеру.

— Як ви думаєте, чи глибоко в ній?

— Не знаю. Звідки я можу знати? Та то не страшна печера... Ось на Балигакчані є печера, то справді страшна!

Юра прикипів очима до старого.

— Чому страшна? Як? Що? Розкажіть! ^

— Вона зветься печера Жовтого Духа. В ній живе дух, і ніхто не має права до неї заходити.

— А чому не можна заходити? А що буде, як зайти? — питав хлопчик, весь захоплений оповіданням.

— А як хто зайде, то дух з'їсть його. Тільки старий Дойда, Істапів дядько, може зайти туди, бо він приносить духові їжу...

— А ви були в тій печері?

— Як же я міг би туди зайти? З усіх орочів тільки Кирик бував там. То страшна печера!

— От би мені там побувати! — мрійливо промовив Юра.

— Ні, ні!—заперечив старий. — Навіть у долину, де та печера, заборонено ходити. По тій долині і полювати не можна!..

Довго ще розповідав Чакар про життя в горах. Багатії Кирик та Істап держать кілька десятків пастухів і нічого їм не платять. Гаврило багато років пасе чужих оленів і не заробив собі за цей час жодного оленя. Ті, на яких він їздить, належать Істапові.

— Як же це можна? — дивувався Юра. — Тепер же радянська влада!

— Правда, радянська влада, — сказав Чакар. — Але коли б орочі вкупі жили! Люди наші розкидані по всіх долинах, так що і сам голова кочової ради не знає, де хто кочує. Та й шлях до гір важкий, далекий... Тому в горах залишилося багато старого, багато такого, про що на узбережжі вже й думати забули, — закінчив дід і зітхнув.

Юра витяг записну книжечку і записав два десятки нових сл:в. Потім повернувся до своєї юрти.

— За місяць я вивчу 600 слів, а за два — 1 200. Тоді, напевно, я зможу про все поговорити з Мачею. Я взнаю, що казав той страшний чоловік, що ненароком зустрівся на Видровій.

Разом з Мачею він учив нові слова, складав простенькі фрази. Хлопці лягли пізніш від усіх, але ще довго не могли заснути. В уяві зринав піскуватий осип і на ньому слід видри, ніби хтось проїхав на лижах.

ВИДРА

Коли хлопці прокинулись, крізь дірку для диму ще виднілися зірки. Багаття давно погасло, в юрті було холодно.

Скомандувавши: "Раз, два, три!", хлопці вискочили з теплого хутряного мішка і, клацаючи від холоду зубами, стали похапцем одягатися. Вони розпалили вогнище і грілися, підставляючи до вогню обличчя, руки, спини.

"Що там у капкані?" хвилюючись, думав Юра і нетерпляче поглядав у дірку для диму.

Але небо було зовсім темне, зорі блищали ясно, до ранку ще було далеко.

Від нічого робити Юра вчив Мачу писати літери, і за цією роботою непомітно минав час. Стали прокидатися старші, вмиватися, вітатися, готувати чай.

— Чи кочуватимемо сьогодні? — спитав Юра по-ороч-ському.

— Ні, сьогодні не будуть кочувати. Сьогодні ловитимуть рибу.

Мачина мати витягла з мішка хутряні панчішки і хутряні чобітки і подала Юрі. Він засоромився, але жінка погладила його по голівці і на мигах примусила взутися. Пухнасте тепле хутро панчішок приємно гріло ноги, а на серці було ще тепліше від співчуття, здається, зовсім чужих людей.

— Справжній ороч! — схвально промовив Гаврило, поки Юра зав'язував вище колін розшиті червоним і зеленим шовком унти1.

Тим часом зірки на небі зникли. —" Підемо! — сказав Юра Мачі, і хлопці зникли з юрти.

Швидко пройшли вони знайомі вже місця і добралися до перекату.

В синюватому ранковому світлі вони перейшли річку.

1 Унти — чоботи з оленячого хутра. /

Ось і знайомий осип. Раптом коло річки брязнуло залізом. Зірвавшись з місця, юні мисливці бігом кинулись до капкана.

— Є! — гукнув Юра, побачивши, як темнобурий звір метався в пастці.

Видра, зиркаючи злими очима, билася на піску. Обидві її передні ноги були міцно затиснені в залізо, а на піску червоніли краплі крові. Мача змахом приклада прикінчив звіра, і хлопці, звільнивши вид'^/у з капкана, розглядали свою здобич.

Через півгодини мисливці зі збудженими обличчями сиділи в юрті і розповідали про всі подробиці полювання.

— Чакти! Чакти! — тільки й чути було від старших, які виміряли довжину звіра і, прицмокуючи губами, гладили пухнасте хутро видри.

Старий дідусь Чакар уважно оглянув здобич і сказав:

— Чотири олені кожен дасть.

— Живих? — недовірливо перепитав Юра і зрадів: він одержить свою половину — двох живих оленів. Тоді він їздитиме на своїх оленях. — А хто може дати оленів? — схвильовано спитав він.

— Істап або Кирик — тільки в них є зайві олені для продажу, — відповів Чакар.

— А хіба можна продавати хутро? — знову спитав Юра.

— Продавати хутро забороняється, взагалі продавати можна тільки в факторію — кооперативний магазин.

Юра замислився.

— А подарувати можна? — раптом повеселішав він.

— Можна, — відповів старий.

— Я хочу подарувати свою частину здобичі Мачиній мамі, — сказав Юра, радіючи, що він може віддячити цій добрій жінці.

Чакар передав Вірі Юрині слова, і та ласкаво усміхнулась до хлопчика.

Юра засоромився і став гладити великого сірого собаку, що, поклавши морду на лапи, смирно лежав біля багаття.

— Хороший собака? — спитав Юру Ілля.

— Самий, ая! — відповів той, використовуючи свої невеликі знання орочської мови.

— Тоді хай він буде твоїм.

Юра аж засміявся від радості, йому відразу впав у око цей вовкодав, страшний на вигляд, але лагідний і слухняний. Сьогодні, кілька годин тому, Юра відрізав шматок видрячого м'яса і тут, в юрті, дав собаці. Але Чор, так звали вовкодава, тільки сумно подивився на хлопчика і не торкнувся їжі.

— Чому він не їсть? — спитав Юра в Чакара.

— В юрті собака не повинен їсти. Ми кидаємо тут м'ясо, рибу, здобич від полювання. Що буде, коли собака хапатиме все їстівне? Тоді нічого не можна залишати в юрті, не сховавши. О, собаки в нас учені!

— А бувають і невчені? — спитав хлопчик. ! — Ні, таких не буває.

-— А чому?

— Чому? — замислився старий. — А тому, що собаку, який украде щось у юрті, ми негайно вбиваємо... Такий закон.

— Жорстокий закон, — зітхнув Юра.

— Ох-хо-хо... — закректав Чакар. — А життя в горах хіба не жорстоке?

Юра пригадав цю розмову і знову погладив Чора. —— Чор, хороший Чор, я не буду до тебе жорстоким...

КЕТА І МАЛЬМА

г

Попивши чаю. всі, крім сліпої Гаврилової дружини, пішли до лісу. Там, на невеликій галявинці, Юра побачив два амбарчики, що, як

шпаківні, стояли на високих стовпах. З кущів Ілля витяг драбину, приставив її до амбар-чика і викинув з нього на землю невід.

Одягши чоботи з нерп'ячої шкіри, що не пропускає воду, орочі забрели в річку. Річка була зовсім мілка, найбільше по коліно.

"Невже тут є риба?" думав Юра, придивляючись до червонуватого каміння, що виднілося крізь прозору воду.

В повній мовчанці рибалки протягли невід до берега, і тут Юра побачив, що невід напнувся, як струна.

— Є! — гукнув Юра і кинувся допомагати дорослим.

Спільними зусиллями невід витягли на берег. З плетива сітки виглядала риба з червоними, як кров, черевами і червоними цятками на спині і боках. Трохи менша від кети, вона несамовитно билася в неводі, тиркочучи плавниками, поки рибалка, ухопивши рибину однією рукою за хвіст, другою приглушував кілком по голові і відкидав далеко на сухе. Це була мальма, риба-хижак, що відшукує і з'їдає кетову ікру.

— Двісті вісімдесят штук, — підрахував Юра.

За другим разом витягли майже стільки. Риба билася на березі і поволі затихала, широко роззявляючи рота і дубіючи від морозу.

Поки чоловіки ловили рибу, жінки вистругали рівні жердинки і нанизували на кожну по десятку рибин. Потім відносили ці низки до амбарчика і підвішували їх у ньому, поки не наповнили його. Решту риби вони закопали в землю, позначивши місце застружками на деревах. Хлопці допомагали старшим і аж спітніли від роботи.

"Навіщо залишати тут рибу?" не розумів Юра, але діда тут не було і спитати було ні в кого.

Скінчивши рибалити, старші повернулися до юрти, а хлопці піднялися по маленькій притоці. їх цікавив ручай, що дзвенів, звиваючись між стрімких скель. Вони пройшли з півкілометра і, здивовані, зупинилися коло мілкого плеса з прозорою бистрою водою.

Десятків зо два великих кет, ставши сторч, вибивали хвостами ями в гравійному дні. Вони несамовито крутилися, буравлячи хвостами, як свердлами, гравій, мутячи воду* і здіймаючи каскади бризок. Потім риба відпочивала кілька хвилин і знову бралася до роботи. Вже знесилена, із скривавленими хвостами і плавниками, кета все поглиблювала і розширювала ямки.

Хлопці, як зачаровані, дивилися в воду, чекаючи, що буде далі. Раптом у прозорій воді вони побачили велику мальму з червоними плямами на боках. Тільки нова рибина з'явилася на плесі, як три самці кети, вишкіривши зуби, з широко роззявленими ротами кинулись до при-шельця. Мальма враз мотнула хвостом і зникла.

Минуло ще з півгодини, і хлопці побачили, як кожна кетина, ставши коло своєї ямки, конвульсивно вигинаючись, почала випускати ікру. Червоножовта, як золоте намисто, .ікра наповнювала ямку. Одночасно самці випускали в воду молоко, і ручай змутнів, ніби хто вкинув у воду вапна. Випустивши ікру, риба хвостами і черевами стала загортати ямки гравієм. Не шкодуючи себе, ранячи об каміння черево і плавники, риба ховала свою ікру. Потім знесилена, ледве борючись з течією, стояла коло своїх схованок.

Знову з'явилося кілька червоноплямистих мальм, і знову самці кинулись на ворогів з вишкіреними пащами. Хижаки повернули назад, а кета знову стала коло загорнутих ямок. Раптом одна рибина, дуже поранена і знесилена, перекинулась догори черевом. Вона безсило ворушила плавником, і вода зносила її вниз по течії все далі й далі від схованок з ікрою.

Потім перекинулась на черево друга рибина... третя...

Хлопці повернулися до юрт, і старий розповів їм, що (мальма — перший ворог кети. Мальма відшукує схованки з кетовою ікрою і з'їдає ікру.

— То треба більше ловити мальму, — схвильовано сказав Юра.

— Ловити? А кому вона потрібна? Орочів мало, а мальми багато. Скільки треба на харчі, стільки і ловлять.

— А солити? — спитав Юра.

— Солити було б добре. Але мальма йде в річку, після кети, коли промисел закривається. І ловити нікому, і солити нікому.

Юра спитав, навіщо сховали рибу в амбар.

— Аякже? Гаврило та Ілля щороку прикочовують до моря рибалити. От навесні вони знову повернуться сюди, а харчі будуть готові. Вони і їстимуть мальму, поки не наловлять нової риби.

— А як хто вкраде?

— Хе-хе-хе, — засміявся старий. — Тут нікому красти. Як можна красти? — дивувався він. — Ороч залишає зимою в амбарі рибу, зброю, вішає в лісі на сучку рушницю, чайник і знає, що як і через рік повернеться назад — речі будуть цілі. А інакше як можна жити в горах? Як можна кочувати? Хіба все повезеш з собою? Сьогодні ти забереш чужу рибу, а завтра прийдеш голодний до своєї схованки, а вона — порожня, хтось у тебе забрав. А риба і звір — не щодня ловляться. От тобі і голодна смерть. Тільки звір краде. То від звіра амбар на стовпи ставлять.

Хлопчик почував, що в словах старого не все правильно: адже куркулі обдурюють наймитів, які на них працюють і нічого за це не одержують... Хіба це не та сама крадіжка?

Юра згадав про рибу, що наловив ведмідь.

— Чому орочі не забрали тоді риби?

— Як можна брати? — здивувався старий. — То ж чужа риба! То ведмідь наловив собі! Візьми її, а ведмідь спіймає і загризе.

— Та того ведмедя так налякали, що він на те місце і не прибіжить.

— Інший ведмідь спіймає. Цей скаже другому, а той спіймає і загризе...

Юра здивувався:

— Як же це так?

— Ведмідь — то не звичайний звір. Він усе знає і все бачить. У ведмедя розум більший, ніж у людини, і сила в нього більша.

— Це ж вигадка, — несміливої бо йому не хотілося образити старого, заперечив Юра.

Старий раптом засміявся і, хитро подивившись на Юру, сказав:

— Старі люди так казали.

— А ви вірите цьому? — допитувався Юра.

— Хе-хе-хе, — зітхнув старий і нічого не відповів.

У казані над огнищем кипіла юшка з рибою. Жінки готували столики, ставили посуд до чаю.

— Скажіть, дідусю, чи повертається кета в море після того, як викине ікру?

— Ні. Це я певно скажу: ніколи не повертається. Хіба дохлу донесе вода до моря.

ОРОЧІ ЛОВЛЯТЬ ОЛЕНІВ

Прокинувшись, Юра не питав, чи кочуватимуть сьогодні. В юрті все було складено і зав'язано, крім столика з однією чашкою для Юри.

Незабаром знадвору почувся шум.

— Олені, — сказала Мачина мати і, взявши в руки обротьки і віжки, вийшла з юрти.

Юра поспішив за нею і побачив величенький табун голів на сто, якого гнали чоловіки до юрт.

"Цікаво подивитися, як їх ловитимуть", подумав Юра, уявляючи, як зараз почнуть накидати аркани на гілчасті роги оленів.

Але він побачив зовсім інше. Все населення "чотирьох юрт аж до трилітніх дітей, розкинувшись колом, поступоїш оточувало оленів, поки не обійшло весь табун. Людина від людини була кроків на півтораста. Тепер, оточивши табун, люди почали сходитись усе ближче й ближче. Олені тиснулись докупи, перебігаючи з місця на місце, то вискакуючи з гущі, то знову поринаючи в ній. Коли якийсь олень, відокремившись, намагався відбитися від табуна, люди здіймали лемент, махали руками, і наляканий олень знову приєднувався до табуна і губився серед рудого натовпу.

— Галі!1 — гукнув Ілля і кинув Юрі кінець довгого маута2.

— Галі! — лунало скрізь, і Юра бачив, як кожен кидав сусідові кінець аркана.

Тепер табун був оточений —суцільним колом віжок, і люди все стискували і стискували коло, зсотуючи в руках аркани. Найдикіші з оленів, налякані близькістю людей, кидались тікати, але побачивши перепону, здивовано спинялися на якусь мить перед віжками, а потім, замість перестрибнути їх, поверталися до табуна і ховалися в гущі.

Нарешті люди підійшли так щільно до оленів, що маути торкалися тварин.

"Як риба в казанку", подумав Юра, дивлячись, як хвилюються олені, весь час змінюючи місце, намагаючись сховатися в гущі, якомога далі від краю.

Кілька чоловік і жінок віддали свої кінці сусідам і зайшли в середину кола. Кожен з них спритно відшукував своїх оленів, надівав на них обротьки і прив'язував до віжок. То один, то другий хазяїн, закінчивши ловити своїл оленів, давав про це знати іншим і спинявся. Через десять хвилин хтось подав команду, і ремінне коло впало.

Юра, здивувався, побачивши, як увесь табун, ще хвилину тому безладний і рухливий, раптом перетворився на кілька струнких оленячих валок з провідником спереду кожної.

Знову Юра їхав з Мачею верхи на оленях. Що далі від узбережжя, то більше траплялося в затишних бокових долинах модринового лісу, а невеликі міжгір'я і низ гірських схилів геть були заслані повзучим кедрівником.

1 Галі! — бери!

2 М а у т — ремінні тонкі віжки, аркан.

—■ Багато буде білки! — сказав старий Чакар, під'їхавши до хлопців.

— Чому? — спитав Юра.

— Цього року великий урожай на кедрові горішки. Білка ж матиме чим харчуватися, не подохне з голоду,— відповів дід.

"Такі багатства, —• подумав Юра, — і на кожнім кроці загроза від голоду. Цього року так багато риби, що її вже й не ловлять, а на другий рік риба не піде в річку — і люди голодують. От чудні! Отаке багатство пропадає! Невже не можна було б наловити про запас, щоб на три роки вистачило? Ну, посолити, закоптити..."

Але він нічого не сказав і їхав, роздивляючись навкруги.

йому хотілосй побачити білку, і він весь час уважно придивлявся до кедрівника. От-от, здавалося йому, з зеленої гущавини вистрибне пухнастий звірок з довгим чорним хвостом. Але серед зеленої хвої виглядали тільки коричневі шишки та вузлуваті, почорнілі стовбури дерев.

Вже опівдні, коли хлопці від'їхали далеко вперед, Юра почув, як раптом десь угорі щось голосно і якось скрипуче загарчало. Юра спинив оленя і запитливо глянув на Мачу.

— Кабіу1 — тихо промовив той і зліз з оленя. Тепер Юра побачив на дереві десяток білих плям і пізнав у них білих, полярних куріпок.

Хлопці поприв'язували оленів до дерева і приготували дрібнокаліберки.

Пах! — пролунав постріл Мачі, і куріпка, яка сиділа найнижче, каменем упала на землю.

Інші куріпки, здавалося, не звертали ніякої уваги на мисливців.

Пах! — стрельнув Юра, і куріпка, яка сиділа на самому вершечку дерева, чіпляючись крилами за гілки, зашелестіла, падаючи вниз. В ту ж мить табунець фуркнув і зник у блакитному небі.

1 Кабіу — куріпка.

Мача докірливо похитав головою, дивлячись на свого друга, але той не зрозумів, у чім справа. Він радів із здобичі, любуючись на прекрасний незаймано білий зимовий наряд птаха, в якого навіть густий пух на самих лапках був такий білий і чистий, як найкраща вата.

І Іоїдемо далі, — сказав Мача, але Юру давно мучила спрага, і тепер, скориставшися з того, що він зліз з оленя, хлопчик підійшов до річки напитися. Він спітнів від верхової їзди, яка потребувала постійного напруження і балансування всього тіла, адже сідло було без стремен, і тепер з насолодою дивився на прозору воду. Він нахилився, черпнув жменю води і підніс до рота.

— Еді! — злякано гукнув Мача.

Юра спинився і здивовано глянув на приятеля.

— Еді! — повторив Мача і на мигах показав, що пити не можна.

Юра знизав плечима і сів на оленя.

Надвечір кочівники спинилися в затишній долині на узліссі, коло дзвінкого струмка. Не пройшло і чверті години, як юрти були поставлені

і з них привітно здіймався вгору дим. Стомлений цілоденною їздою, Юра зрадів, коли його запросили пити чай.

"Тепер я розумію, чому орочі п'ють так багато чаю", думав Юра, випиваючи шосту чашку і відчуваючи, що спрага, викликана їздою на олені, нарешті вгамована.

Відпочивши трохи з дороги, Юра розповів дідові, який тепер жив уже в Гавриловій юрті, про полювання на куріпок.

— Треба стріляти спочатку тих, які сидять внизу, — сказав дід, — тоді можна перебити весь табун.

— А я стрельнув у ту, яка сиділа на вершечку, — промовив Юра.

— Коли б ти стріляв так, як я кажу, то нагодував би сьогодні всіх м'ясом, — засміявся дід.

Юра засмутився і розчаровано зітхнув. Але Мачина мати заспокоїла його.

— Нічого! Аби хотів учитися!

Юрі хотілося пригорнутися до неї, як до своєї матері, та він посоромився і тільки сказав:

— Я вчитимусь.

До юрти заходили сусіди, пили чай, всебічно обговорювали полювання хлопців на куріпок і нарешті замовкли, вичерпавши всі пригоди сьогоднішнього дня.

— Мені Мача заборонив пити воду з річки, — сказав Юра. — Чому він це зробив?

Чакар засміявся:

— В дорозі не можна пити.

— Тільки це? — невдоволено протяг Юра. — Якби я знав, то напився б. Я думав, може вода отруйна.

— Ороч ніколи не п'є води в дорозі. Він п'є тільки чай.

— А як нема чаю?

— Окріп.

— А чому Мача заборонив мені пити таким зляканим голосом?

Дід подумав і сказав:

— Якщо людина нап'ється в дорозі, вона може застудитись. Тому ми змалку привчаємо не пити води. Це так укоренилося, що жоден ороч ніколи не візьме в рот води під час полювання або кочування.

— А як дуже хочеться пити? — настоював Юра.

— Хочеться! Що значить хочеться? Потерпи до вечора, приїдеш до юрти і нап'єшся, — зауважив дід.

Юра сперечався, але дід продовжував:

— Людина повинна володіти собою. Кочове життя важке, отож кочівник повинен володіти собою, щоб не загинути. Ти кажеш —

хочеться пити? Сьогодні тобі схочеться пити, і ти не витерпиш і нап'єшся з струмка. Завтра тобі схочеться їсти, і ти не витерпиш і вкрадеш у другого їжу, післязавтра тобі не схочеться працювати, і ти вб'єш сусіда і забереш його майно. Так чи ні?

— А куркуль? — сказав Юра. Він же обкрадає наймита та бідняка? Брати за кілограм чаю тридцять білок замість трьох — це обкрадання! Не платити наймитам за роботу — це обкрадання!

Обличчя діда засвітилось усмішкою:

— Правда, куркуль обкрадає. Та в куркуля, мабуть, скрізь, хто б він не був, душа куркульська. Як про мене, то я наших багатіїв і за орочів не вважаю.

Дід подумав і додав:

— Вони, кляті куркулі, і наживаються на чесності бідняків.

"ПАПІР ПРАВИЛЬНИЙ"

Ранком сталася неприємна історія. Юра пізно ліг, ї, коли прокинувся, вже зовсім розвиднілось.

—— Чому сьогодні не кочуємо? — було його перше запитання.

Мачина мати стурбовано глянула на нього:

— Ти не хворий?

— Ні, не хворий, а що таке? — не розумів Юра.

— Нічого, — відповіла жінка, погладила його по голові і щось сказала по-своєму Іллі.

Юра почував себе ніяково, розуміючи, що тут вийшло якесь непорозуміння. Старий Чакар пішов до сусідів, і спитати було ні в кого. Нарешті дід повернувся. Він глянув на Юру, що сидів біля столика за чаєм, і співчутливо спитав про здоров'я.

— Та я цілком здоровий! А що таке?

— У нас такі звичаї, — промовив дідусь. — Коли людина спить — вона або хвора, або ледача. Якщо вона хвора, кочівники стоятимуть на місці, аж поки вона не видужає. А коли вона ледача і тому довго спить, тоді жоден ороч не візьме її собі в сусіди, і ледар мусить жити сам. А як може людина жити в горах одна, без громади? Отож ледар побачить, що з ним ніхто не товаришує, і стане працьовитішим.

— Так сьогодні не кочують через мене?.—■ злякано спитав Юра. — Чому ж мене не розбудили?

— Ми гадали, що ти хворий.

Юрі було так ніяково, що він готовий був провалитися крізь землю.

— Я ж не знав цього, — вибачливо промовив він.

— А тепер знатимеш, — засміявся дід.

Юра сидів смутний, боячись підвести очі. Йому здалося, що всі дивляться на нього з докором і зневагою. Тому він дуже зрадів, коли Мача запропонував йому піти надвір.

Від нічого робити вони кидали маути, намагаючись зачепитися петлею за сучок дерева. Юра з заздрістю спостерігав, як спритно працював арканом Мача. Кожен його змах досягав мети. Але в Юри нічого не виходило: то погано розсотувався ремінь, то закручувалась петля, то ше що-небудь заважало, і маут безсило падав на землю. Тільки за тридцятим разом Юра поцілив і з криком переможця натяг аркан. Тепер справа пішла краще. З'явилась упевненість, що і він може стати таким спритним, як його друг.

Приятелі повернулися до юрти. Юра витяг книжечку, щоб повторити завдання з орочської мови.

— А почитай, що тут написано, — сказав Чакар і витяг дві прикладені одна до одної дощечки, між якими лежав аркуш паперу.

Юра став читати, але нічого не зрозумів, хоч літери були російські.

Дід Чакар переклав прочитане: "Постанова першого районного з'їзду Рад". В постанові говорилося про те, що куркулі-оленярі повинні сплачувати своїм пастухам по два олені щомісяця.

У Гаврила та Іллі заблищали очі.

— Ми теж одержимо по два олені? — спитали вони разом.

— Постанова обов'язкова для всіх, — відповів Юра.

— Істап не дасть оленів, — сумно промовив Гаврило.

— Треба примусити його, щоб дав, — сказав Юра і відчув себе так, наче він зараз на зборі свого піонерського загону, де від нього, від командира, чекають рішучого і незаперечного слова. — У вас є голова кочової ради, ми передамо йому постанову, і він накаже куркулям віддати все, що належить вам.

— Істапа та Кирика бояться всі, голова кочової ради не сміє їм про це сказати, він куркульський родич,—з сумом у голосі промовив Ілля. — Адже коли його обрали на з'їзд, він удав з себе хворого і не поїхав до району.

— Скільки наймитів у Кирика та Істапа? — спитав Юра.

— Ге-ге, це треба порахувати, — сказав Гаврило і став загинати пальці на руках, шепочучи ймення пастухів. — Дванадцять у Кирика, шістнадцять у Істапа, —■ сказав він нарешті.

— Вас двадцять вісім чоловік, а куркулів два. І ви боїтесь їх! Коли візьметесь дружно, ви зможете зробити все, що схочете, — упевнено проговорив юний агітатор.

Орочі сумно хитали головами:

— Не дасть Кирик. Не дасть Істап... Наше право тепер, знаємо, та страшно йти проти куркуля...

■— А що вони вам зроблять? Що вони вам зроблять, коли ви силою візьмете ваш заробіток? — з запалом сказав Юра.

Пастухи перезирнулись.

— Що зроблять? Ми не знаємо, що .вони зроблять, але нам страшно. Ніколи ще не було такого в горах, — сказав Гаврило і важко зітхнув.

— Хіба не було? — примруживши око, спитав Ілля. — Л Кузьма?

— А, Кузьма... — згоджуючись, захитав головою Гаврило. — Кузьма не боїться куркулів, хоч і наймитує в них. Так то ж Кузьма!

— Кузьма нікого не боїться, — вставив своє слово Ілля. — Я тобі зараз розкажу, який є Кузьма. Років п'ять тому він попрохав у Істапа оленя на харчі, а Істап не дав. Тоді Кузьма розсердився,— схопив гвинтівку, побіг до табуна і вбив трьох оленів. "Мало я тобі викохав оленів? А ти мені одного дати шкодуєш! Так я в тебе їх двадцять зараз уб'ю!" І вбив ще й четвертого. Тоді Істап злякався і став прохати Кузьму, щоб він більше не вбивав оленів, а забрав собі тих чотирьох. Отакий Кузьма.

— А чого ж було Істапові боятися Кузьми? — спитав Юра. — Хіба Істап не міг просто прогнати його?

— Е, — усміхнувся старий. — Тепер не ті часи. Раніш, коли була царська влада, Істап не тільки прогнав би Кузьму, а ще й судив би його і дав би йому двісті різок. А тепер Істап боїться. Не Кузьми він боїться, а радянської влади. Прожени Кузьму, а той піде в район та поскаржиться, а вже як Кузьма піде до райвиконкому, то він знайде там управу на куркуля!.. Істап старається не пускати Кузьму і на узбережжя рибалити...

— Ну, от бачите, — зрадів Юра, — і ви робіть так, як Кузьма, тоді і вас Істап боятиметься.

— Так то ж Кузьма! — з повагою в голосі промовив Гаврило.

— А як ми разом з Кузьмою? — поглядаючи на ■батька, сказав Ілля.

— Це коли б Чимен був з нами, — зітхнув Гаврило. — Той швидко поставив би на своєму.

Юра запитливо глянув на Гаврила.

— Був у нас молодий хлопець на Балигакчані, Чимен звали, більшовик, самий чакти! Самий більшовик! Той не ■боявся курк}глів.

— А де ж він тепер? — спитав Юра.

— Далеко зараз Чимен. У Москві!

— У Москві? — здивувався хлопчик.

-— У Москві!—з гордістю відповів Гаврило. — Вчитися поїхав. Аж через два роки повернеться.

— О, коли б Чимен був тут... — замислено промовив Ілля.

/

Юра перечитав усю постанову. Там говорилося, що наймити повинні одержати плату, рахуючи по два олені на місяць, за весь час, скільки хто працював у куркуля.

— Скільки років пасе Істапових оленів Гаврило? — спитав Юра.

— Давно,-—відповів той.

— Скільки років?

■— Багато, — усміхнувся Гаврило і став вираховувати: — Я став пасти Істапових оленів того року, коли здох рябий олень у мого дядька. Шкуру цього оленя дядько подарував того ж року своїй дочці на одруження. Скільки років, як вона одружилась?—спитав він присутніх.

— Скільки ж це буде? — вголос сказав Чакар. — Скільки років Кені?

— Двадцять сім, — відповів Ілля.

— Двадцять сім, а Кеня народився через два роки після того, як його мати вийшла заміж. Двадцять дев'ять років я пасу Істапових оленів, — закінчив Гаврило складні підрахунки.

— Двадцять дев'ять помножити на двадцять чотири. Ти одержиш шістсот дев'яносто шість оленів! — урочисто промовив Юра.

— Го-го-го! — скрикнув Ілля.—Доведеться наймати пастухів! А мені скільки? Я пасу оленів дванадцять років.

— Двісті вісімдесят вісім, — відповів Юра. Жінки сміялися, не вірячи, що так буде.

— Ось дивіться, — сказав Юра, показуючи папір, — ось печатка і підписи.

Печатка справила несподіване враження.

— Печатка! — з повагою в голосі сказав Гаврило. — Коли є печатка, папір правильний.

Всі стали раптом поважні.

— Все залежить від вас самих, — продовжував Юра. — Коли ви дружно візьметесь, тоді ви будете господарями гір, — згадав він фразу з якоїсь книжки.

Постало питання про те, як пасти таку велику кількість оленів. Юра з подякою пригадав газету "Пионерская правда". В ній він часто і багато читав про колгоспи. Тепер він розповів про них орочам: пастухи одержать свій заробіток і будуть пасти своїх оленів спільно. Це всім дуже сподобалось.

— Невже ви й досі нічого не чули про колгоспи? — здивувався Юра

— Мам розповідали про них Кирик та Істап, але не т.'ік, як ти, — відповів Гаврило.

Цілий день і весь вечір в юрті точилися жваві розмови. Заходили сусіди, і Юра читав усім постанову. Всі прийшли до висновку: знайти голову кочової ради, який кочує поблизу куркульських табунів, і разом з ним поставити перед багатіями свої вимоги.

Юра бачив, з якою повагою дивляться тепер на нього наймити, і почував, що на ньому лежить великий обов'язок допомогти цим людям.

ПОЛЮВАННЯ НА БІЛКУ

Минуло два тижні. Група кочівників усе збільшувалась і збільшувалась. Майже щодня приєднувалися дві-три юрти, і в таборі ставало все шумніше. Тут були середняки-оленярі, бідняки-мисливці, наймити. Закінчивши рибалити, вони кочували на той бік гірського пасма.

Одного ранку Юра вийшов з юрти і не впізнав місцевості. Все було вкрито снігом. Блакитне небо, білий сніг, і тільки де-не-де з-під пухнастого покривала виглядала зелена гілка кедрівника.

Користуючись погодою, всі чоловіки вирушили полювати на білку.

Мисливці верхи на оленях розбрелися по бокових долинах, заростих модриновим лісом.

Дід Чакар, збираючися на білку, дістав свою крем-нівку, ріг з порохом, капшук з кулями. Юра здивовано розглядав старовинну зброю з поличкою для пороху, куди падають іскри від кресала, курок з кременем, що висікає ці іскри...

Самий первай рушниця! — сміялися орочі, спостерігаючи, з яким зацікавленням роздивляється хлопчик небачену зброю.

— Тисяча вісімсот тридцятий рік! — скрикнув Юра, прочитавши на стволі цифру, що вказувала на рік, коли зроблена гвинтівка. — Більше як сто років!

— Стара гвинтівка, — погодився Чакар, — а стріляє добре. Там, у горах, за перевалом, ти багато побачиш таких рушниць. Ті наймити, що не прикочовують на узбережжя рибалити, всі з кремнівками. Де їм узяти грошей на нову гвинтівку?

—

— Мені хотілося б постріляти з неї, — промовив Юра, і очі йому заблищали.

— Нехай колись спробуєш, — посміхнувся Чакар і, причепивши до пояса ріг з порохом та інше приладдя, вийшов з юрти.

Юра і Мача виїхали вдвох. Хлопчик хвилювався: це було його перше полювання на білку. Вони звернули від річки вбік на невелику притоку. Височезні модрини, обсипані снігом, стрункі і непорушні, навівали урочистий настрій. Хлопці їхали мовчки, ніби пригнічені суворою красою цього куточка.

— Білка! — раптом радісно скрикнув Мача.

— Де? — прошепотів Юра, оглядаючи обсипані снігом дерева. — Де? — повторив він, не спускаючи очей з модрини.

У відповідь Мача голосно засміявся. Юра глянув униз і розчаровано промовив:

— Хіба ж це білка?

На білім снігу, відсвічуючи блакиттю, прослалися білячі сліди. Вони йшли в усі боки від високої модрини, і Мача довго придивлявся, рахував і нарешті впевнено поїхав уперед. Слід кружляв, ішов від дерева до дерева, потім повертав назад, і Юра зовсім утратив надію знайти звірка. Але от слід зник коло високої засніженої модрини. Поблизу не було ні дерев, ні кущів. Білка могла бути тільки тут. Хлопці кілька разів об'їхали модрину, але ніяких ознак білки не було. Юра пильно обдивлявся кожну гілку, кожен сучок.

— Де ж вона? — безнадійно промовив він і раптом стрепенувся.

Зовсім низько, не вище як три метри від землі, коло першого сучка спокійно сидів блакитний звірок і з цікавістю поглядав на невідомих йому істот.

— Ось вона! — тихо промовив Юра і, не зводячи очей з білки, став готувати зброю.

Тим часом Мача швидко зняв з пліч дрібнокаліберку і стрельнув.

— Бери! — гукнув він до Юри, показуючи рукою на дірку в снігу, з якої виглядав тільки чорний хвостик білки.

Юра, стримуючи образу, заперечливо похитав головою.

"Яка неввічливість! — подумав він. — Я побачив білку портим, а він не дав мені навіть стрельнута. Це ж моя білка!"

— Бери! — знову сказав Мача.

— Ти вбив — ти й бери! — сухо відповів Юра і рушив далі.

Мача знизав плечима, взяв білку, прив'язав до пояса і наздогнав Юру, коли той уже знайшов другий слід. Не пройшло і п'яти хвилин, як Юра побачив і саму білку. Вона сиділа на вершечку модрини так само спокійно, як і перша.

— Білка! — промовив Юра, але не встиг злізти з оленя, як Мача вже націлився і стрельнув.

— Бери! — сказав Мача.

— Сам бери! — сердито відповів Юра, вже не стримуючи свого роздратування, і швидко поїхав далі.

Зніяковілий Мача взяв білку і, похнюпившись, погнав оленя, щоб наздогнати свого приятеля.

Вони проїхали мовчки аж до верховин струмка, стежачи за двома новими слідами. Тут ліс порідшав, модрини, не захищені від вітру, були низенькі і покривлені.

— Гніздо! — гукнув Мача і показав на одиноку модрину, що стояла осторонь від інших.

"Сорочаче гніздо, — подумав Юра, — що ж тут цікавого?".

Хлопці зупинилися коло дерева з гніздом, складеним із тоненьких гілочок. Воно не відрізнялося від сорочачого — було закрите зверху, а входом служила дірка збоку. Мача сильно стукнув по стовбуру ціпком. В ту ж саму мить з гнізда вискочили дві білки. Вони спокійно посідали на сучку коло гнізда і, здавалося, з цікавістю стежили за молодими мисливцями.

— Стріляй! — сказав Мача.

— Ти побачив — ти й стріляй! — відповів Юра, роблячи головою сердитий рух заперечення.

Мача здивовано глянув на приятеля і стрельнув раз і вдруге.

— Бери!

Юра відмовився взяти здобич, і мисливці повернулись до юрти в поганому настрої.

"Хай сміються з моєї невдачі всі, — думав Юра, — але я не дозволю собі брати здобич, яку вбив не я, або стріляти звіра, якого першим побачив товариш".

Хлопці повісили зброю надворі. Адже коли внести її в тепле, на неї сяде пара, вона спітніє і поржавіє.

Дід Чакар, що вже повернувся з полювання, глянув па Юру і, побачивши його з порожніми руками, мовчки продовжував білувати свою здобич—двох білок. Знявши шкури, він повісив їх сохнути і став розчиняти тушки. Він викинув кишки і, обережно взявши шлунок білки, розірвав плівку і видавив з нього білу масу.

— Що ви робите? — крикнув Юра, побачивши, що старий їсть те, що було в шлунку.

— Смачне! — засміявся Чакар і запропонував Юрі другий шлунок.

— Ні! Ні! — замахав руками Юра і аж відсунувся від діда.

— Ти спробуй, — настоював старий, — дуже смачне.

— Та то ж... — почав був Юра і, засоромившись, замовк.

Мачина мати взяла шлунок і, наштрикнувши його на шпичку, поставила біля багаття пектися.

За час перебування серед орочів Юра вже звик до їхніх убогих одноманітних харчів: все риба і риба, лише інколи варене м'ясо білки. Хліба він не бачив тут ні разу. Чай завжди без цукру... І він згадав, які смачні пиріжки пекла його мама, який чудовий борщ вона варила. А картопля! Що може бути краще за' картоплю з огірками? А хліб? У нього аж слина покотилася від згадки про все це. З якою охотою він з'їв би зараз шма* ток найчерствішого хліба! Та борошно тут вважається за найбільшу розкіш: у кого є стільки оленів, щоб везти борошно в гори? Тільки під час риболовства ороч-бідняк ласує хлібом або коржем.

— Тут нема нічого поганого, — продовжував старий, — білка їсть самі кедрові горішки, і її шлунок повен зерна цих горіхів. У шлунку вони зовсім свіжі, не перетравлені. Спробуй.

Юра недовірливо поглядав то на діда, то на шлунок і полегшено зітхнув, коли Мачина мати порадила спробувати цієї їжі в печеному вигляді.

— Руські не люблять нічого сирого, — додала вона.

Тим часом Мача, влаштувавши свою здобич на жердині,, щоб вона відтанула, щось схвильовано розповів дідові, поглядаючи на Юру. Старий вислухав і звернувся до Юри:

— Чому ти не схотів брати білок?

— А чому я їх брав би? Не я ж їх убив, — незадо-волено відповів Юра.

— Ти не гарно робиш, — докоряв дід. — Не за звичаєм. Мача ображений на тебе. Коли орочі йдуть полювати вдвох, вони додержуються таких правил: той, хто перший побачить дичину, ніколи

сам не стріляє. Стріляє другий, а здобич віддає товаришу. А коли він не влучить, тоді стріляє той, хто побачив її, і здобич бере собі. Отож дві перші білки твої, бо хоч їх убив і Мача, але першим побачив ти. Дві другі білки знайшов Мача. Ти повинен був їх убити і віддати йому.

■ — Але я ж не знав цих правил, — промовив Юра.

Він дружнім поглядом глянув на Мачу і потиснув йому руку.

— Пробач мені. Завтра я буду поводитись інакше. Тим часом Мачина мати зняла з шпички шлуночок

} подала Юрі. йому не хотілося образити добру жінку, і він, заплющивши очі і боячись, що йому занудить, куснув незвичайної страви. Але його побоювання були марні. Шлунок не мав ніякого неприємного запаху і на смак був подібний до мигдалевого тістечка.

— Ая? — сміючись, спитав Чакар.

— Ая, — відповів Юра і глянув на білок, що висіли на жердині.

— Шлунки з горішками ми їмо сирими, а от коли білка їсть ще й гриби, тоді шлуночок треба обов'язково пекти, — промовив старий.

Юра кивнув головою. Він скористується з поради діда.

Повернулися Ілля з Гаврилом. Вони принесли по ві-сімнацять білок і були дуже задоволені. Пізно вночі, познімавши шкурки з білок і повечерявши вареним білячим м'ясом, кочівники полягали спати.

ГВИНТІВЦІ сто РОКІВ!

До перевалу залишилося три переходи. Від перевалу до оленячих табунів було не більше восьми-десяти кочо-ІІПХ днів.

— Отже, за два тижні ми прибудемо на місце? — якось спитав Юра старого.

— Не знаю, — відповів той.

— Чому не знаєте?

— Як я можу знати, що буде через два тижні? Може, ми всі завтра повмираємо, може олені похворіють, може хуртовина почнеться? Хто може знати наперед?

Але Юра не зважав на балачки старого і з прихованим хвилюванням сподівався, що через два тижні він буде біля табунів, де розпочнеться боротьба за права наймитів.

Ніби на доказ дідових слів почалися вимушені днювання. Спочатку захворіла Віра — Мачина мати. Три дні вона пролежала в юрті і, хоч була вкрита трьома хутряними ковдрами, тряслася від холоду. Шістнадцять родин, які кочували вкупі, чекали її одужання. На четвертий день, коли жінці стало краще І вона могла кочувати, виявився іменинник у сусідній юрті, і знову простояли день. Іменини — це свято для іменинника, і коли товариші кочуватимуть у цей день, він образиться. Наступним днем була неділя — і теж не кочували. На шостий день почалася хуртовина.

Два дні скажений вітер стрясав юрту, і люди виходили надвір тільки по воду та по дрова. Цілі хмари снігового пороху здіймалися з гір і осідали в долині, утворюючи намети коло кожного каменя, окремого дерева, пенька або куща.

На третій день буря вщухла і кочівники проїхали кілометрів двадцять п'ять.

— Чому не кочуємо сьогодні? — здивовано спитав Юра ранком другого дня, не помітивши готувань до переїзду.

— Сьогодні будемо полювати, — почув він у відповідь. — Треба постріляти всю білку на нашім шляху зараз, бо навесні, коли повернемось до цих місць, полювати буде вже заборонено.

• — Дайте мені вашу рушницю, а ви візьміть мою,— попросив Юра діда Чакара. Той знизав плечима:

— Бери, коли тобі так хочеться. Тільки з твоєї стріляти зручніше...

Та Юрі хотілося стрельнути з гвинтівки, яку зроблено понад сто років тому. Дома, в своєму місті, він бачив таку рушницю тільки в музеї.

Дід Чакар докладно пояснив Юрі, як користуватися

ціно зброєю, і хлопчик, повісивши на плече рушницю, майже бігом подався до лісу.

Пурга позамітала старі звірячі сліди, і на білому рівному снігу виднілися тільки свіжі відбитки білячих лапок.

"Як квітки!" подумав Юра, придивляючись до ямок у снігу, що відсвічували ніжним, голубуватим кольором.

Хвилюючись, хлопчик пішов по першому сліду, майже не дивлячись на голі дерева, з яких пурга збила їх святкове снігове вбрання. Раптом він почув знайомий звук, що його видає стривожена білка. Юра підвів голову, і серце йому радісно забилося: на гілці модрини сиділи аж чотири пухнасті звірки.

Юний мисливець похапцем зняв рушницю з плечей, висипав мірочку пороху в ствол, знайшов круглу кульку і дерев'яним шомполом забив її теж у ствол. Поки він зарядив гвинтівку, руки встигли померзнути, і хлопчикові довелося їх трохи погріти, перед тим як стрельнути. А чотири білки спокійно сиділи, байдуже поглядаючи на незнайому істоту.

"Чотири білки! Отаке щастя!" думав хлопчик, тремтячи від збудження і стискуючи руки, щоб вони швидше нагрівалися. Нарешті пальці стали знову слухняними. Юра насипав пороху на поличку і тоненькою дротинкою позапихав кілька порошинок у дірочку в стволі, щоб сполучити таким чином порох на поличці з зарядом гвинтівки.

Тепер можна стріляти!

Юра звів курок з великим гострим кременем на кінці націлився і натиснув на спуск. Кремінь клацнув об кресало, кілька іскор блиснуло в повітрі, і тої ж миті перед очима хлопчика спалахнув цілий стовп полум'я. Від несподіванки Юра здригнувся і хитнув головою вбік, інстинктивно заплющивши очі.

Ба-бах! — майже одночасно з цим пролунав над його вухом постріл.

Юра безпорадно глянув на білок, що продовжували сидіти на місці, з жалем подивився на свою рушницю і став знову заряджати. Померзлі пальці погано згиналися, від хвилювання розсипався порох, куля застряла на середині ствола, і шомпол трохи не зламався, коли хлопчик забивав кулю на місце. Знову він прочистив дірочку в стволі біля полички, насипав пороху і звів курок.

Г.(5

Тепер залишалося основне: стрельнути і не заплкь щити очей, коли спалахне порох на поличці.

Юра націлився і спустив курок. Жмут вогню знявся вгору так близько від обличчя, що повіки самі закрилися, а голова хитнулася вбік.

Куля знову поцілила в небо.

А тим часом руки зовсім одубіли, і хлопчик, збентежений невдачею, пожалкував, що помінявся з дідом Чака-ром зброєю.

"Ну, на третій раз я не заплющу очей!" вирішив він твердо і, засунувши руки під куртку, став чекати, поки вони хоч трохи нагріються. Хвилин через десять, коли руки відійшли, він знову зарядив гвинтівку і стрельнув. Та результат був той самий. Підступне полум'я била просто в вічі і примушувало повертати голову.

Ще раз погрівши руки, він приготувався до пострілу, але і вчетверте не витримав.

Він уже добре змерз. Зрадлива думка підказувала кинути полювання і йти до юрти, надто вже він втомився, заряджаючи кремнівку на скаженому морозі. Хвилину він думав. Ні. Соромно повертатися ні з чим. Як він дивитиметься в очі людям? Звичайно, ніхто нічого не скаже, ніхто не сміятиметься, але ж самому буде соромно за свою легкодухість.

"Дід Чакар не боїться дивитися на полум'я, — подумав Юра, і враз інша думка наче кольнула в саме серце: — А я, піонер, та не тільки піонер, а командир піонерського загону, не можу примусити себе дивитися, як горить перед очима порох! Ганьба!"

Він стояв самітно серед лісу, почуваючи, як холод поволі охоплює все тіло.

"Ні, я доведу, що нічого не боюся!"

Від цього рішення стало немов тепліше. Він рішуче витяг руки з-під пахви, відкрив ріг з порохом, щоб зарядити гвинтівку, і раптом його осяяла щаслива думка. Стріляти холостими! Стріляти холостими доти, доки він не звикне до полум'я перед очима.

Юра висипав порох не в ствол, а на поличку і, не цілячись на білку, натиснув на спуск. Креснув кремінь, спалахнув порох. Та витримати Юра не зміг. Голова сама відвернулася вбік.

Тепер це мало збентежило хлопця. Адже, щоб висипати порох на поличку, досить кількох секунд. Це не те, що зарядити гвинтівку кулею. Він стрілятиме, аж поки не навчиться дивитися на полум'я. На дванадцятому разі Юра примусив себе не повернути голови і не заплющити очей. Полум'я стояло в кількох сантиметрах від його обличчя. Ой, як довго воно горить] Можна двічі націлитися, поки не погасне порох на поличці.

Юра ще раз перевірив себе і, переконавшися, що успіх закріплений, зарядив гвинтівку кулею. Постріл, ще три постріли, і хлопчик з багатою здобиччю повертався до юрт. Скриготів під ногами сніг, до нестями хотілося пити, тремтіло змерзле тіло, але хлопчик не звертав на все це ніякої уваги. Він примусив-таки себе зробити так, як він хотів.

— О, молодчина! — зустрів його в юрті дід Чакар.— З кремнівки не легко навчитися стріляти.

— Правда, не легко, — стомлено усміхнувся хлопчик.

— Сідай пити чай, — привітно озвалася Віра. — Ти аж зблід...

ПЕРЕВАЛ ЗАЛИШАЄТЬСЯ ПОЗАДУ

На другий день після полювання знову знялася пур-та, і довелось стояти аж три дні.

— По цей бік гір, — сказав Юрі дід Чакар, — завжди дме. Просто якась труба! А от за перевалом завжди тихо. Там цілу зиму не буде і найменшого вітру. Аж навесні почнуться пурги...

Тільки на четвертий день кочівники вирушили далі. Сьогодні мали переїхати перевал. Юра з цікавістю спостерігав, як змінювався краєвид. Гори, які від моря здавалися найвищими, тут, поблизу, були зовсім низенькі. Низенький, рідкий ліс з кострубатими гілками і стовбурами дерев зовсім був не схожий на розкішні модринові діброви в центральній течії річки. Річка перетворилася на вузенький струмок з крижаними каскадами замість води і нарешті зовсім зникла. Кочівники їхали поміж двома камінними шпилями.

— Оце і є перевал, — промовив дід Чакар.

Юра спинився і глянув назад. Там, скільки видно, слалися гори.

"Чи знає батько, що я тут? — сумно подумав Юра. — А мама? Як переживе вона звістку про те, що я зник?"

Він стояв на перевалі і дивився туди, де сховалось за безкраїми горами море. Спогади виринали в пам'яті: зараз його товариші йдуть, мабуть, з школи додому; їх зустрічають матері, а його мати тільки плаче, напевно... Він згадав учителів, вожатого піонерзагону, найближчих своїх товаришів, з якими ходив до моря купатися, ганяв м'яча, бував у кіно...

Уся валка проїхала вперед, а він усе стояв і дивився в той бік, звідки приїхав сюди. Потім отямився, швидко витер сльозу і важко зітхнув.

Він пові'льно переїхав перевал, і йому здалося, що порвався останній зв'язок, що сполучав його з рідними.

"Ніколи не падай духом", згадав Юра батькові слова і погнав оленя вперед.

Стежка пішла вниз, і через годину Юра вже їхав чудовою долиною в заростях модрин, по-святковому прикрашених пухнастим снігом.

"А справді, тут не було пурги, — подумав він, — сніг з дерев не збитий. Хто б міг подумати — якихось п'ятнадцять кілометрів і така різниця!"

Юра догнав валку і замислений поїхав ззаду.

Незабаром кочівники спинилися в неширокій долині, поставивши, як завжди, свої юрти на узліссі коло річки.

— Оце і є Балигакчан! Річка Балигакчан, — радісно усміхаючись, казав дід Чакар. — Дивні місця! Глянь тільки на модрини! Он які високі! А тихо як!

Але Юра не проймався дідовою радістю. Його турбувала близька зустріч з куркулями, наганяючи важкі, неприємні передчуття.

Як і звичайно, все доросле населення два дні полю-вало. Тільки на третій зібралися було кочувати, та коли Юра прокинувся вранці, він не побачив ніяких приготувань до переїзду. Виявилось, що захворіла одна бабуся, і всі одностайно припинили збори.

— Умре! — висловив свою думку Мача. — Коли людина перестає їсти, пити і палити тютюн — вона вмирає.

Юра з дідом Чакаром пішов провідати стару. Хвора лежала коло вогнища, така сухенька і маленька, що, коли б не густі зморшки на обличчі, її можна було б прийняти за підлітка. За звичаєм Юра подав усім руку, бо сьогодні зайшов до цієї юрти вперше. Коли прийшла черга

вітатися з хворою, хтось із присутніх узяв її руку і доторкнувся нею до Юриної руки.

— Вона вже й не бачить? — з острахом пошепки спитав хлопчик у діда.

— Вона не бачить уже двадцять років, — сказав Чакар. — Орочська жінка сліпне на старість.

Юра мовчки дивився широко розкритими очима на зморшкувате обличчя хворої.

— Дим виїдає очі орочській жінці, — зітхнув старий. — Дим. Чоловік то на полюванні, то біля оленів, а жінка все в юрті, все в диму.

Минуло три дні. Кочівники не рухались з місця — стара не вмирала і не одужувала. Вона ледве дихала, але дихала.

Гаврило розповів Юрі, як лікують хворих шамани. Хлопчик знав з батькових слів, що шамани —це пройдисвіти, які обдурюють людей, запевняючи, що мають у собі великий дух, який може вигнати хворобу з людини.

— Зараз з нами немає жодного шамана, а то ти сам побачив би, як він б'є в бубон біля хворого, а потім витягає з нього черв'яка і всім показує: "Ось дивіться, яка в ньому була хвороба".

— І ви самі бачили цього черв'яка?

— Бачив, — усміхнувся Гаврило.

— Цього не може бути! — твердо промовив Юра. Гаврило хитро посміхнувся:

— Ніхто не бачив, як цей черв'ячок вилазить з тіла.. Ми його бачимо вже на руці у шамана.

— І ви вірите, що цей черв'як з тіла хворого?

— Ох, який же ти неспокійний, — сміявся Гаврило,— все тобі треба знати. Багато людей вірять, бо коли б не вірили, то не лікувалися б.

"Яка ж тут темрява!" жахнувся в думці Юра.

Прождавши ще три дні, Гаврило та Ілля почали турбуватися, їхні хазяїни не похвалять за довгу затримку. Але покочувати далі самим — було проти звичаїв. Тоді зібралися всі чоловіки і ухвалили дозволити куркульським наймитам їхати до табунів. Всі інші мали залишатися тут і чекати, поки стара або видужає, або вмре.

Ранком другого дня мешканці двох юрт вилучили своїх оленів і вирушили в дальшу путь.

"Які дружні орочі", думав Юра, і в нього, разом з пошаною до цього невеликого народу, зростала впевненість, що боротьба проти куркулів буде не така вже важка.

вовки

Кочування двох юрт проходило значно швидше. Невелика валка оленів посувалася вниз по річці під проводом жінок, а чоловіки нашвидку звертали до лісків, полюючи на білку.

Юра навчився відрізняти свіжі сліди від старих. Це було дуже просто: треба підважити ціпком слід, і коли він розсипається на сніговий порох — він свіжий. Коли ж з того часу, як пройшов звір, минуло більше ніж півдня, — слід вилущується з снігу, не розсипаючись. Дізнавшись про це, Юра легко визначав з маси слідів найсвіжіші і вже не витрачав

марно часу. Щодня він збільшував свої мисливські трофеї, і орочі хвалили його:

— Чакти.' Руський — самий чакти мисливець!

На п'ятий день подорожування почали траплятися оленячі сліди, а на шостий Юра побачив величезну руду пляму, що посувалася схилом гори.

— Олені! — сказав дід Чакар.

— Олені!? Де? — здивувався Юра і незрозуміло дивився на гору, де, ніби тінь від хмари, міняючи обриси, пливла якась пляма.

— Ото І є олені, — усміхнувся старий.

Тепер Юра уже відрізняв окремі точки, що рухались по краях табуна.

Так. Це були олені.

— Бачиш, — продовжував дід Чакар, — як помалу рухається табун. Отак день у день, починаючи з осені, олені все йдуть і йдуть від перевалу вниз по річці. За цілу зиму вони пройдуть кілометрів з п'ятсот. А весною табун знову повертає назад, іде до перевалу і там пасеться до осені.

— А чому ж вони не стоять на однім місці? — здивувався хлопчик.

— Як чому? — так само здивувався і старий. — А їсти що вони будуть? От вони зараз ідуть помаленьку вивирають з-під снігу мох і годуються. З'їдять на цьому місці — далі підуть. Так і спускаються все вниз і вниз по річці. А на початку літа, коли в долинах розплодиться сила-силенна комарів, олені не витримують і повертають до перевалу.

На перевалі — завжди вітер. Він розганяє комарів, і олені спокійно пасуться тут до осені.

Отак і 'ходить табун щороку: взимку — вниз по річці, на початку літа — вгору до перевалу.

— А літом олені можуть довго пастися на однім місці? — спитав Юра.

— Влітку вони їдять і траву, і листя, і пагінці лози та кущів. Влітку оленям легше з їжею. Трава росте швидко, не так, як мох. Буває, станеться пожежа в тундрі. Трава вже на другий рік така, що цілий табун може пастися, а мох тільки через сорок років виросте.

Незабаром кочівники спинилися коло двох поганеньких юрт, що притулилися на узліссі. Тут жили пастухи куркульських оленів. Вони охороняли табун ззаду.

Два мисливських собаки, привітно махаючи хвостами^ побігли назустріч приїжджим, а чоловік, який рубав коло юрти дрова, кинув роботу і швидко сховався до свого намету. Це не здивувало Юру. Він уже знав, що коли ороч хоче, щоб гість завітав до нього, він не залишається надворі, а йде до юрти. Коли ж ороч, побачивши гостя, не йде до намету, — це значить, що він не хоче приймати гостя в своїй хаті.

Поки жінки ставили житло, чоловіки зайшли до юрти. Вони довго віталися, чоломкалися з кожним і, нарешті, посідали до вогнища.

— Що нового? — спитав господар юрти, літній наймит Кузьма.

Юра з цікавістю розглядав Кузьму. Адже це був той наймит, що не боявся Істапа. У Кузьми були розумні, усмішкуваті очі і хоч суворе, але симпатичне обличчя, Юрі він сподобався з першого погляду.

— Аж нічого нема нового,—відповів Гаврило і в свою чергу спитав, що нового.

— Аж нічого нема нового, — відповів Кузьма і наказав дружині подавати їжу і чай.

Жінка внесла знадвору сирої мерзлої риби і, поклавши її перед гостями, стала готувати чай. Приїжджі дістали ножі і, спритно очистивши рибу, їли її маленькими шматочками.

— їж, смачне! — звернувся Кузьма до Юри. Хлопець несміливо обчистив рибину і взяв у рот.

— Холодна яка! — скрикнув Юра, ледве не виплюнувши рибу з рота.

— А ти не жуй, а ковтай, — порадив Чакар.

Щоб не образити господаря, бо орочі дуже ображаються, коли гість відмовляється від страви, Юра доїв рибину і прийшов до висновку, що сира риба не така вже несмачна, особливо коли людина голодна.

Раптом шкіряна завіска, що правила за двері, піднялась, і до юрти, зігнувшись, вліз незнайомий чоловік. Він привітався з господарем, поцілувався з новоприбулими і мовчки сів до вогнища.

— Голова кочової ради Пилип Биякан, — сказав Чакар.

Тепер Юра уважніше оглянув цього чоловіка і помітив, що обличчя в Биякана хитре, улесливе.

Незважаючи на те, що "новин не було аж ніяких", орочі не замовкаючи розповідали про новини. Юра, який уже трохи розумів їхню мову, довідався, що з'явилося багато вовків.

— Я бачив тридцять двох вовків, — казав Кузьма, —-вони вже задушили двісті сорок трьох оленів.

— Ей-є-є, — співчували гості, — двісті сорок три олені, ей-є-є-єі

— Ви самі бачили тридцять двох вовків? — спитав Юра, дивлячись на Кузьму широко розкритими очима.

— Сам бачив.

— Страшно?

Орочі засміялися. Чакар пояснив:

— Ороч каже: бачив вовка, а справді він бачив тільки його слід. Кузьма бачив тридцять два вовчі сліди. Живого вовка рідко хто бачить. Вовк швидко бігає і дуже обережний.

Після чаю Ілля розповів про постанову районного з'їзду Рад.

— Ти хіба не чув про це? — спитав Чакар Биякана.

— Я був хворий, коли мені розповідали про неї, і все забув.

— У нас є писана постанова, — сказав Юра і витяг папір. 1

— Хто це такий? — спитав Биякан у Гаврила, не звертаючи уваги на документ. — Яке йому діло до нас?

В юрті всі замовкли. Чоловіки якось особливо уважно почали набивати люльки, а жінки взялися до хатньої роботи.

-— Це постанова працюючих орочів, — сказав нарешті дід Чакар, — я був на цих зборах.

— Істап і Кирик не дадуть оленів, — відповів Биякап і, витягши ножа, став ретельно вищипувати ним поодинокі волосинки у себе на бороді.

— Не дадуть? — з загрозою в голосі спитав Кузьма і гостро глянув на Биякана.

— Чого ти до мене пристав? — раптом розсердився Пилип. — Хіба олені мої? У Істапа питай — дасть чи ні.

Пастухи з цікавістю стежили за розмовою. Вони веселішали, коли говорив Кузьма, і враз хмурніли, слухаючи відповіді голови кочової ради.

— Почекаємо до весни, — сказав Биякан, — на узбережжі багато руських, вони допоможуть, без них — страшно.

—■ У нас є руський,—відповів Ілля, показуючи на Юру. Кузьма енергійно і радісно захитав головою:

— І не будемо чекати до весни. У нас є руський!

— Ти дурний, — сердито відповів Биякан, — ти вперше бачиш руського і думаєш, що його послухають Істап і Кирик. Це ж хлопчик!

— Цей хлопчик уміє читати! — з гордістю сказав Гаврило.

Юра почував себе трохи ніяково. Він засоромився, помітивши, з якою надією дивляться на нього Кузьма і Гаврило, але справа вимагала дії.

— Треба скликати збори всіх наймитів і потім усім разом поставити вимогу куркулям, — сказав Юра.

— Правильно! Самий правильно, — по-російському підтвердив Кузьма.

— Завтра зберемося всі! — загомоніли наймити.

З цим рішенням люди стали розходитися по домівках, а ввечері кілька дівчат і хлопців, хто верхи на оленях, хто на лижах, спустилися вниз по річці, щоб сповістити пастухів про наступні збори. Ілля, Чакар і Мача теж поїхали, і в юрті залишились тільки Гаврило, Юра і дві жінки. Вже зовсім стемніло, всі четверо сиділи коло вогнища, кожен думаючи про своє. Раптом завіска коло дверей піднялась, і до юрти зайшов посланець Істапа. Хазяїн викликає до себе Гаврила. Мачийа мати схопилася руками за груди:

— Умене болить серце, — промовила вона стривожено. — Я чогось боюсь!

Всі замовкли, і Юра відчув, як передається йому тривога і неспокій жінки.

— Пусте, — сказав Гаврило і вийшов з юрти.

Мачина мати сиділа, тримаючи руку на серці і час від часу кривилась від болю.

— Погано мені, — сказала вона Юрі, — доглянь за багаттям, — і, спустивши завіску, сховалася під ковдрою.

Юра залишився удвох із сліпою коло вогнища.

Мимоволі згадалося життя вдома. Як там усе було легко і ясно! А тут — все треба вирішувати самому, все думати і думати, і ні в кого спитати поради.

— Навіщо Істап покликав Гаврила? — звернувся він до старої.

— Хазяїн кличе наймита, коли той йому потрібен. Юра схилив голову на руки і глибоко замислився. ...Тільки опівночі повернулися посланці. Завтра ранком сюди з'їдуться всі наймити.

— Чи бояться вони Істапа і Кирика?

— Ні. Чому боятися? Нас більше.

— Правильно, — сказав Юра, але тривожне хвилювання не покидало його.

— Старий, — сказала, прислухаючись, сліпа, почувши кроки знадвору.

Дійсно, увійшов Гаврило. Не поспішаючи, він обтрусив з шапки іній і сів до вогню. Всі мовчки чекали, що він скаже. Гаврило прокашлявся, запалив люльку і витяг з-за пазухи дві пляшки з кров'ю. Юра нерозуміючими очима дивився На кров.

— Стрихнін, — усміхнувся старий, ■— знаєш?

— Ні.

— Хазяїн наказав отруїти вовків стрихніном. У Юри відлягло від серця.

— Сьогодні недалеко звідси вовки розірвали вісім оленів. Я зараз піду і обіллю оцією кров'ю з розчином отрути те, що не доїли вовки. Вони повернуться доїдати і...

■— А ще як полюють на вовків? — спитав хлопець.

— Завтра побачиш. Будемо ставити самостріли.

— А як це ставити самостріли?

— На тій стежці, де ходять вовки, протягають тонкий шнур на півметра від землі. Цей шнур прив'язують одним кінцем до дерева, а другим—до курка гвинтівки, яку міцно прикріпляють до стовбура чи до якогось кілка. Гвинтівку установлюють вздовж шнура так, що, коли вовк зачепить шнур, гвинтівка сама стрельне і влучить у вовка.

— Л коли людина потрапить на цю стежку? Людей у нас мало. Всім відомо, де стоять само-

гтріли. Хто ж туди піде?

— Цікаво, — задумливо промовив Юра, — а мені можна поїхати з вами зараз? Я хочу подивитися, як ви готуватимете принаду для вовків.

— А чому ні? Як не хочеш спати, то ходімо, — засміявся Гаврило.

...Надворі від повного місяця було видно, як удень. Високі модрини в місячнім сяйві здавалися бузковими. Уквітчані інеєм, вони блищали тисячами діамантів, наче прибралися на якесь свято. Кругом було зовсім тихо, а холодне небо було синє-синє, як буває синім тепле південне море.

Мисливці стали на лижі і вирушили до однієї з бокових долин. Від страшенного морозу сніг не рипів, а скреготав під лижами, ніби розпилювали залізо. За півгодини Юра побачив геть стоптаний оленями схил гори, а ще через кілька хвилин вісім темних плям.

— Ось вони, — сказав Гаврило і витяг з-за пазухи пляшки.

Він пообливав кров'ю ті місця на тушах, де зідрана була шкура, сховав пляшки і, витягши люльку, оглянувся, де б присісти покурити.

— Що казав Істап? — спитав Юра.

— Істап нічого не казав. Але він усе знає! Він сказав, що одержав листа з далеких гір.

Юра не все розумів із сказаного старим, але суть йому була ясна.

— Від кого листа?

— Від кого? Істап не сказав. Хазяїн сказав тільки, що тих, які слухатимуться червоного закону, буде покарано— Так написано в листі.

— Я нічого не розумію, — сказав Юра.

— Хо-го! Ти багато чого не знаєш з того, що робиться в горах, — зітхнув старий, і ми не все знаємо...

— Ти боїшся? — спитав Юра.

— Я не боюсь, але інші боятимуться.

— Що ж робити? — сумно промовив Юра.

— Завтра побачимо, — відповів Гаврило і став на лижі.

Вони повернулися додому, коли в юрті вже всі спали. Тільки Ілля сидів, підкладаючи дрова в огонь.

— Віра хвора, — кивнув він на завіску, звідки чути було стогін жінки.

Чоловіки мовчки запалили люльки і, покуривши, почали вкладатися спати. Юра заліз у мішок до Мачі і заснув неспокійним, тривожним сном.

САМОСТРІЛ У ДІЇ

Прокинувшись, Юра здивувався. Всі речі були запаковані, як для кочування.

— Хіба сьогодні не буде зборів? — хотів спитати він, але промовчав.

Жінки стали розбирати юрти, а чоловіки пішли до лісу і принесли звідти кілька нових жердин. Віра сиділа на пакунку з постелі сумна і бліда.

— Погано? — спитав Юра.

— Погано, — відповіла вона.

"Куди ж кочувати з такою хворою?" подумав хлопчик. Мача тим часом скочив на оленя, щоб їхати.

— Куди ти? — здивувався Юра, що товариш не запрошує його з собою.

Та Мача лише махнув рукою.

— Пасти оленів, — відповіла за нього Віра. — Тепер він щодня буде їздити по долині і завертати оленів, коли вони відіб'ються від табуна.

Незабаром з принесених жердин орочі зробили великий каркас і нап'яли на нього замшу з усіх чотирьох юрт. В цім помешканні могло вміститися і п'ятдесят чоловік.

Над спільним вогнищем повісили всі чайники і всі казани, що були в окремих господарів.

— У нас тепер чайників, як у багатія, — засміявся Гаврило.

Почали з'їжджатися наймити. Тут були старі діди, сиві, з потухлими очима, були веселі юнаки, стрункі і моторні, були поважні чоловіки середніх літ.

— Всі приїхали, — сказав Гаврило до Юри.

— Нехай голова кочової ради починає збори, — пошепки сказав Юра Чакарові.

Орочі заговорили всі разом: голова не хоче відкривати зборів, він радить розпочати зібрання найстаршому віком. Довго з'ясовували, хто ж тут найстарший.

II.ірспігі пишнілось, що дідові Макарові вісімдесят чотири роки, псі інші молодші за нього.

— Хай етикан1 починає! — залунало навкруги. Друзі! —■ сказав Чакар.

Всі притихли, і старий наказав Юрі читати поста-мону. Після кожної фрази хлопчик піднімав голову і бачим радісні обличчя наймитів. Час від часу Юра вставляв своє зауваження або вираховував, скільки кому припадає оленів. Збори дивилися на нього з неприхованою симпатією і пошаною.

Читання постанови наближалося до кінця, коли надворі почувся галас. Збори замовкли, ніби злякавшися. Хтось невідомий рвонув завіску, і до юрти просунулось спотворене гнівом обличчя. З-під верхньої губи стирчало жовте ікло. Юра враз пригадав зустріч на

Видровій і здригнувся. Це був той самий чоловік, що перевозив дивний вантаж і заборонив йому і Мачі розповідати про зустріч з ним.

— Собаки! — гукнув невідомий. — Собаки рвуть оленів!

Всі орочі схопилися на ноги і, товплячись, кинулись до виходу.

— Собаки! Собаки! — лунали злякані голоси.

Юра вискочив надвір останнім. Пастухи, хто на оленях, хто на лижах, мчали до табуна. Табун, що зранку, ніби темна хмара, спокійно посувався вздовж гори, тепер вирував. Олені, як божевільні, бігали в усі боки, ііони ревли, робили несамовиті стрибки, падали, збивалися в купу, знову розбігалися, покриваючи своєю масою все більший і більший простір. Між оленями, як ска-жічіі, носилися три собаки. Наздогнавши оленя, вони стрибали йому на шию і, звалиивши його на землю, кидались до другої жертви.

Кілька десятків оленів уже лежали на снігу, а роз-др.'ігонлпі кров'ю собаки все ганяли по схилу, розриваючи тепер уже оленят, неспроможних утекти.

Нарешті пастухи добігли до табуна і постріляли і-оГсік.

Ю|"н що собаки рвуть оленів, але в кожного

М.іі гухгі було по кілька собак, і вони не нападали на олеїни Огж?, хтось нацькував їх навмисне.

1 Гімн и її ст;і|)мії

(Ш

— Невже це зроблено тільки для того, щоб зірвати "бори? — питав себе Юра. — Коли так, то справа дуже серйозна.

Дід Чакар, шо стояв поряд, важко зітхнув:

— Тепер днів три збиратимуть табун.

— А наше зібрання? — спитав Юра. Дід безнадійно махнув рукою:

— Усі пастухи зганятимуть докупи оленів. Тут уже не до зборів! Хитро підстроєно!

Хлопчик і старий обмінялися поглядами, як люди, що розуміють один одного.

— Хто той чоловік, що погнав людей до оленів?

— Істап.

— Істап? — злякано перепитав Юра і замовк, побачивши, що з-за кущів виїхав куркуль, направляючись до юрти.

Істап, очевидно, вже заспокоївся і був не такий страшний, але неприємний холодок пройшов по спині хлопчика.

— Здорово, — сказав Істап і, вставши з оленя, почоломкався з Чакаром.

— Здорово, — звернувся він до Юри і подав йому РУКУ-

Істапове обличчя скривилося в посмішку.

■— Чакти! — сказав він до Чакара, показуючи на хлопчика. — Убив тюленя на березі, спіймав видру на річці! Чакти!

Юра зрозумів зміст сказаного, але почекав, поки Чакар перекладе фразу на російську мову.

— Звідки йому все це відомо? —■ запитав Юра.

— Хо-го, — усміхнувся Чакар, — вечори довгі, а багатієві що робити? Сидить та слухає теревені.

— Справжній ороч! — продовжував Істап, люб'язно усміхаючись.

Юра не сподівався такої привітної розмови від куркуля, про якого чув тільки погане, як про людину сувору і жорстоку. Хлопець ніяково відвів очі вбік.

— Отаке лихо! — розгублено розвів руками Істап.— Загинуло сорок три олені! Така втрата! Хтось навмисно випустив собак. Отакі люди! їм робиш добро, а вони платять злом!

— Хто ж їх випустив? — спитав Юра.

— Хто? Мабуть, якийсь із пастухів. Хтось із тих, кого я годую, кому даю оленів для їзди, даю чай, порох,, кулі.

Чакар і Юра мовчали.

— Ходім до мене в гості, — раптом промовив Істап до хлопця, — орочі люблять руських! Ходім!

Юра розгублено глянув на діда.

— Іди, — сказав той, — хоч оленячого м'яса поїси, бо риба вже настогидла.

— Мені так не хочеться до нього йти, — з благанням у голосі сказав хлопчик. —■ Я краще залишуся з вами.

— А не підеш — Істап образиться. Навіщо тобі це? Іди, подивишся, як живуть багатії. Може, боїшся? Даремно, тебе ніхто не посміє торкнути.

Юра свиснув на великого сірого вовкодава, свого улюбленого Чора, що крутився біля юрти, і пішов за Істапом. Собака, заверещавши, слухняно побіг слідом.

Юра вперше побачив таку велику і багату юрту. Вся вона була вкрита чудовою жовтозеленою замшею, гладенькою, без жодної дірочки, а не почорнілою і дірявою, як у пастухів.

Коли Юра зайшов усередину, всі повставали. Сам Кирик, що гостював сьогодні в Істапа, простяг хлопчикові дві руки для привітання. Тільки начальникам і старим людям простягають дві руки, і Юра, знаючи це, зовсім розм'як.

— Здорово! Здорово! — лунало в юрті, і кожен поспішав до хлопчика, подаючи йому складені докупи руки.

Істапова дружина поставила чай і поклала велику грудку цукру. Всі так припрошували, що хлопчикові незручно було відмовитися. Після чаю на столику з'явилася тарілка з вареним оленячим язиком. Юра ніколи не їв такого смачного м'яса, ніжного й жирного.

— Солі! — гукнув Істап, і жінка подала на стіл пляшечку з сіллю.

Після м'яса знову поставили чай з цукром і коржем з білого борошна. Вже понад два місяці Юра не брав у рот хліба і тепер з насолодою жував пухку перепічку.

— Смачне! — кивав головою Істап. — Орочі все раді зробити для руських. Залишайся у мене жити.

— Ні, — відповів Юра, — я не можу залишити своїх друзів. — І він кивнув у бік Гаврилової юрти.

— Я буду тобі другом, — промовив Істап, — залишайся. У мене тобі буде гарно.

Хлопчик заперечливо похитав головою.

— Люльку! — гукнув Істап. Але Юра відмовився палити.

Істап показував хлопчикові хутра лисиць, горностаїв, росомах, словами і на митах пояснював, що все це здасть у факторію. Його дружина витягла з мішка чудові, оздоблені бісером і білячим хутром, на підкладці з ніжного заячого пуху замшові рукавички і подала Юрі.

— Бери, дарую.

Потім вона дістала такі самі рукавиці і теж подала хлопчикові. Далі витягла з мішка чудово розшитий шовком, бісером і різнокольоровим хутром шкіряний фартух, який носять у орочів чоловіки і хлопці. Вона передала фартух дочці, а та Юрі. Юра не знав, що такий фартух мужчина одержує тільки від матері, від дружини або від нареченої. Приймаючи цей подарунок, він тим самим давав згоду одружитися з Істаповою дочкою.

Чорняве дівчатко, років дванадцяти, гарненьке і зовсім не схоже на батька, усміхнулося і враз сховало обличчя в комір своєї хутряної куртки.

— Ге-ге-ге, — сміялися дорослі, підморгуючи Юрі. Батько щось сказав дівчинці, і та слухняно встала

і розв'язала ще один мішок. Вона дістала довге боа, зроблене з білячих хвостів, і соромливо почепила на шию хлопчикові.

— Ге-ге-ге, — реготали всі в юрті, — руський має щастя. Добре бути руським!

Дівчинка до сліз почервоніла і швидко сховалась за матір. Час від часу вона лукаво поглядала з-за спини на хлопчика, який сміявся з усіма, не розуміючи, в чому справа.

Далі з'явилися чудові унти, панчішки, шапка, куртка з найкращого хутра, все чудово оздоблене бісером і розшите шовком. Поступово, в міру того, як подавали одежу, Юра переодягався і тепер, глянувши в маленьке дзеркальце, не впізнав себе. В цім одязі Він був подібний до хлопчика з старовинної казки. Захоплений подарунками, Юра забув, у кого гостює.

— Залишайся у мене жити, — сказав Істап, — я тебе одягатиму, годуватиму, а навесні відвезу до батька.

Юра аж здригнувся від цих слів. Він згадав свої розмови з наймитами, їхні надії на його Допомогу, і весь сьогоднішній вечір став здаватися йому зрадою. Він млі.кн злраз усвідомив, як зв'язали йому руки оці подарунки. Як же він боротиметься проти куркуля, коли він прийняв від нього одежу, взуття, шапку?

"Навіщо я сюди пішов? — промайнуло в думці. — Як гарно і спокійно було в драній Гавриловій юрті. Що ж робити?"

— Хіба у мене погано? — промовив Істап.

— Навіщо мені переходити до вас? — сказав Юра. —■ Мені і там добре. Коли я зустрінусь з своїм батьком, я сплачу вам за цю одежу.

— Подумай, — сказав Істап, криво усміхаючись, від чого його обличчя стало враз таким хижим, як тоді на Видровій.

— Мені нічого думати. Я у вас не залишусь, — відповів хлопчик.

— Ну, не хочеш — як хочеш, — знову привітно усміхнувшись, промовив хазяїн. — Тоді хоч погостюй у нас довше.

Короткий полярний день давно скінчився. Знову почали подавати їжу, чай. Юра майже не торкався до страв, вибираючи момент, щоб піти додому.

— Піди внеси дров,— сказав Істап дружині.

— Принеси води! — звернувся він до дочки.

— Підіть наріжте топольника, — послав він двох молодиць — своїх сестер.

Всі стали виходити з юрти. Істап все давав накази, поки в юрті залишився тільки він, Кирик та його племінник Гарачим, чоловік років тридцяти.

— Піди постав самостріл на вовка у долині,, на стежці до Гаврилової юрти,—сказав Істап племінникові, навмисне ускладнюючи мову, щоб Юра не зрозумів.

— Там ходять люди, — відповів Гарачим.

— Роби те, що тобі кажуть. Поставиш самостріл, потім підеш до Гаврила і скажеш йому про це, щоб він не наткнувся на нього, ідучи до мене. Потім об'їдеш усіх інших пастухів і попередиш. Тільки щоб сам об'їхав, нікому не доручай. Можеш заночувати в когось із наймитів.

— А хлопець хіба не піде до Гаврила? — спитав племінник, не дивлячись на Юру.

— Ні. Він ночуватиме в мене. Племінник устав і вийшов з юрти.

Незабаром принесли дрова, кригу для води, тоцольник, якісь мішки. Юра намагався йти, але Істап так припрошував залишитися, що довелося знову сісти. Жінки взялися пекти коржі, варити м'ясо, готувати чай. Після вечері Істап і Кирик, пошепотівшись, вийшли з юрти. Скориставшись з цього, хлопчик зібрав стару одежу в клунок і рішуче підвівся.

— Заблудишся! — сказала жінка.

— Тепер місячно, — відповів Юра і вийшов надвір.

Він гукнув собаку і рушив додому. Дві постаті непомітно визирнули з кущів і, коли хлопчик зник у темряві, вийшли, прислухаючись на галявинку. Через півгодини пролунав ледве чутний постріл. Істап перезирнувся з Ки риком і зло засміявся:

— Хто ж тепер прочитає більшовицьку постанову? — І по паузі додав: — Треба побігти до руського, може я його ще наздожену, щоб він не наскочив на самостріл...

ЗБРОЮ ТРЕБА ШУКАТИ В ГОРАХ

Першою справою Зуба, коли він повернувся до райцентра, було побачити голову райвиконкому ороча Андрія Уягана і показати йому записку сина.

З пристані він пішов до селища, де містилися всі районні установи.

Голова виконкому з другим кочівником і юнаком-учителем, що недавно прибув з Владивостока, сиділи біля столу і з захопленням розглядали прямокутники, складені з сірників.

"Знайшли місце і час гратися в сірники", неприязно подумав Зуб і став збоку, сподіваючись, що Уяган зразу ж кине свою забавку.

— Ну, як ваші справи? — разом промовили голова виконкому і вчитель, на мить відірвавшися від сірників.

— Хлопець залишився в бухті і поїхав з кочівниками в гори.

— Я Дуже радий, що ваш син живий. Тепер зустріч з сином — тільки справа часу. Не турбуйтесь, у орочів йому буде добре, — сказав учитель. Потім, кивнувши на стіл, додав: — Гляньте ось на це.

Зуба пересмикнуло.

Уяган, зрозумівши настрій Зуба, хитро посміхнувся:

— Не хочете подивитися на цю задачу?

— Пробачте, — відповів холодно Зуб, — у мене не-м.чс часу...

— Для дурниць?

— Так. Для дурниць, — уже не ховаючи свого осуду, промовив Зуб.

— Дурниці? Які дурниці? Товаришу Зуб! Це ж школа! — скрикнув учитель, широко розкривши очі.

Уяган поблажливо усміхнувся своїми розумними очима.

— Орочі збудували школу в горах, а вікон і дверей зробити не вміють. От вони і відрядили сюди майстра, щоб він навчився... Це не іграшки. Це — модель... Та вибач, товаришу, у тебе, мабуть, якась справа до мене?

Тепер Зубові стало ніяково. Він нахилився до прямокутників і, вражений, на мить навіть забув про записку від Юри. На сірниках були видовбані до найменших дрібниць всі пази і деталі для скріплювання луток підвіконників, віконних рам, дверей і одвірків. На столі лежали мініатюрні вікна й двері, зроблені так майстерно і з такою точною відповідністю до справжніх дверей і вікон, що не можна було не дивуватись.

— Оце так робота! — з захопленням промовив Зуб.

— їхати йому далеко, — продовжував Уяган, — а оленів у нього в обріз. От він, щоб легше везти, і зробив собі зразки з сірників. Ми спочатку думали виготовити всі вікна і двері для школи тут, у райцентрі, а потім відвезти в гори, але це затягло б час відкриття школи. А люди прагнуть її швидше відкрити.

— Яка надзвичайна майстерність! — не переставав захоплюватися Зуб.

Ороч, зрозумівши, що мова йде про нього, соромливо усміхнувся.

— І все це зроблено тільки самим ножем, — сказав Уяган.

— Оцим величезним ножем? — здивувався Зуб, побачивши коло пояса в ороча ніж, більше схожий на обрубок товстої шаблі.

Уяпш усміхнувся:

— Пі, пс самим ножем. Щоб зробити таке — інструмента мало. Треба мати серце. А в цього товариша серце г;ірнч(як і н кожного комуніста.

— Нін член партії?

Т;ік. У нас в кожній кочовій раді є комуністи, по

одному, по два. Вони й ведуть наш народ до кращого, до нового життя. Тільки на Балигакчані немає у нас членів партії. Власне, є один, але він зараз далеко — ми його послали до Москви вчитися. Чименом звати. Приїде — добрий працівник буде!

— Я вчителюватиму в цій школі, — похвалився педагог. — Завтра, ми вирушимо з цим товаришем,: — він показав на ороча, — до місця моєї роботи.

— О, коли б ви знали, як його там чекають, — промовив Уяган. — Орочі дуже хочуть учитися. Тільки при радянській владі вони взнали, що таке школа. Це вже буде друга школа в горах. А на той рік буде ще три. З кожним роком освіта у нас іде вперед. От ще на Ба-лигакчан відрядити б когось, — це у нас найглухіший куток... Так... Але що ж ти взнав про свого сина?

— Я спізнився на кілька годин. Того дня, коли я приїхав до бухти, він пішов з орочами в гори, але куди саме, я не знаю. Надія тепер на вас...

— Чим же я допоможу? Коли б міг, з усією душею...

— Ось у цій записці є кілька незрозумілих слів, мабуть орочських. Що вони означають? — І Зуб подав записку голові виконкому.

— Хе-ге! Далеченько поїхав твій син, — промовив Уяган, прочитавши папірець. — Він поїхав до найбільшого куркуля нашого району Істапа Дойди.

— Скільки туди кілометрів? — хвилюючись, спитав Зуб.

— Кілометрів? Може п'ятсот, може шістсот, але не в цьому справа. Зараз туди ні на чому не поїдеш. Та ніхто з райвиконкому і не бував у тих місцях..._Щороку збираємося послати туди когось з працівників і все якось не виходить... Адже на Балигакчан не відрядиш кого-небудь. Туди треба надійного товариша, — сказав голова і замислено замовк.

— А як же можна туди дістатися? їздять же туди якось люди? — ще дужче хвилюючись, спитав Зуб.

— Істап і Кирик Дойда кочують на річці Балигакчан. Влітку туди можна проїхати на конях, тепер можна було б на оленях, якби орочі вже не відкочували в гори, взимку — можна на собаках. Та і провідник потрібен, без провідника туди не потрапиш! Отакі-то справи!

Обидва чоловіки замовкли.

— Стій! — раптом вигукнув Уяган. — Вчора я бачив у факторії ороча з Балигакчану. Іди швидше, може знайдеш його.

Зуб притьма кинувся на узбережжя, де в дерев'яному будинку містився магазин факторії. Так, дійсно тут був ороч з Балигакчану. Зараз він пішов на радіостанцію. Вона була майже поряд, і Зуб бігом направився туди. До речі, треба надіслати радіограму до Владивостока з проханням дозволити йому залишитись на узбережжі до весни.

Зуб без стуку відчинив двері і зайшов до приймальні.

— Пробачте, — сказав він, помітивши, що начальник станції Мукашов і якийсь невідомий чоловік, що сиділи поряд, злякано відсунулись один від одного, — пробачте,, я шукаю ороча з Балигакчану.

— Прошу, ось він перед вами, — улесливо відповів Мукашов і співчутливо додав: — Що чути про вашого сина?

— Він поїхав на Балигакчан. Я зараз шукаю людей, що знають цю місцевість.

— Вам просто шастить. Ось вам готовий провідник, — показав начальник станції на ороча. — Беріть його, ідіть до голови райвиконкому, — він чудовий перекладач, — і ви про все договоритесь.

Зубові здалося, що, коли він зайшов до приймальні, Мукашов і ороч розмовляли. Але може це тільки здалося?

— А ви хіба не знаєте орочської мови? — спитав Зуб.

— На жаль, не знаю, — відповів той і відвів очі вбік. Зуб написав радіограму і, передавши її начальникові,

вийшов з орочем знову до селища, де містився райвиконком.

Там після довгих розмов він ще раз переконався, що. проїхати зараз до Балигакчану не можна, що треба чекати снігу. Коли встановиться зимовий шлях, можна буде на собаках доїхати до перевалу, а там, зустрівши кочівників, поїхати далі на оленях або, запасшись оленячим м'ясом для собак, знову на собаках.

— Коли ж можна буде виїхати?

■— А про це ми не знаємо, — відповів голова, — коли встановиться зимовий шлях. Може в листопаді, може в грудні...

— Т-є-е-к, — задумливо протяг Зуб, — добре. А цей товариш почекає?

Уяган переклав запитання, і ороч, з Балигакчану похапливо захитав головою на знак згоди.

"Чи дозволить ще мені трест залишитися тут? — з тривогою подумав Зуб. — А коли ні? Тоді що?"

Він хвилинку подумав і вирішив також надіслати докладну радіограму дружині, бо рано чи пізно, а сповістити її про це нещастя доведеться. Зуб витяг блокнот і довго перекреслював слова, поки, нарешті, склав текст радіограми.

— Отже, умовились, — сказав він голові, — цей товариш житиме тут, аж поки встановиться зимовий шлях. До речі, як його звуть?

— Чава Дойда.

Зуб знову подався до радіостанції.

"Коли не одержу завтра відповіді, — думав він, — треба викликати директора тресту до прямого провода. Адже післязавтра пароплав закінчить вантаження і піде далі".

Передавши текст радіограми на радіостанцію, Зуб сів на катер і поїхав на пароплав. За час його відсутності набралося чимало роботи, і він до пізньої ночі перевіряв документи, стежив за вантаженням риби, давав вказівки своєму помічникові. Ранком другого дня він прокинувся вдосвіта і нетерпляче чекав дев'ятої години, коли починається робота на радіостанції. З'їхавши на берег, він оглянув бунти риби, яку треба було перевезти на пароплав, переговорив з бригадиром вантажників, з завідуючим промислом і, не дочекавшися дев'ятої години, побіг на радіостанцію.

Вже коло дверей станції він наздогнав незнайомого чоловіка, одягненого в форму ДПУ, і разом з ним зайшов до приміщення. В районі жило всього вісім руських родин, і Зуб, який знав їх усіх, запитливо поглядав на незнайомого.

— Як мої справи? — звернувся він до Мукашова.

Той подав йому радіограму. Зуб, стримуючи хвилювання, пробіг очима текст. Директор тресту дозволяв йому залишитися на узбережжі.

— А ось і друга радіограма, — промовив Мукашов і подав йому новий папірець. — Проситиму вас передати її товаришеві Уягану.

І була радіограма голові райвиконкому про викори-сгіііііія Зуба на роботі в районі.

— Бажаю вам успіху, — промовив начальник радіостанції. — Я розумію, як важко батькові переживати таке нещастя.

— Що сталося? Пробачте, що я втручаюся у ваші справи, — спитав незнайомий. — До речі, давайте і познайомимося. Уповноважений Державного Політичного Управління Петров.

Зуб розповів про свою сумну пригоду. —■ Ви член партії? — спитав Петров.

— Так.

— Прогуляємось до прикордонної застави, — запропонував Петров, і вони вдвох вийшли з приміщення.

По дорозі до застави нові знайомі з'ясували, що їх обох цікавить Балигакчан, і вирішили їхати туди разом*.

Міцно потиснувши руку Петрову, Зуб поспішив на пароплав, щоб дати останні розпорядження і вказівки своєму заступникові.

Другого дня Петров під великим секретом розповів Зубові про своє завдання знайти схованку зброї. Свідомість того, що тепер до його особистої справи приєдналася й державна, — адже він візьме участь у розкритті контрреволюційної змови, — надала Зубові енергії. З особливою увагою вони приступили до вивчення шляхів по карті.

— Невже в цьому районі, що має таку величезну площу, тільки тисяча сімсот чоловік населення? — здивувався Зуб.

— Так. Усього тисяча сімсот, з яких півтори тисячі кочівників. Мало? Правда? Зате на кожну людину тут припадає п'ятдесят квадратних кілометрів площі. Отже, одна родина з п'яти чоловік займає тут двісті п'ятдесят квадратних кілометрів землі, або таку саму площу, як усе місто Москва, де живе понад мільйон родин!

— Це виходить по п'ять тисяч гектарів на одну людину! А на Україні на одну людину припадає лише півтора гектара!

— І ці півтори тисячі чоловік, — продовжував Пет-|ю", — пе живуть на одному місці. Розбиті на кілька груп, воші кочують по цих безмежних просторах, щодня переїжджаючи з місця на місце. От ми збираємось по-їхлі'и до кочової групи і повинні чекати місяць, а може

Гі два. Ціла подія! Бачите, який зв'язок! Ця група, покочувавши з рибальні, понад півроку буде відірвана від усякого культурного життя, відірвана від усього світу...

— А чому,— спитав Зуб,— на Балигакчані ще й досі залишилися куркулі? Адже у нас у Союзі їх давно вже ліквідовано як клас.

— Ви давно працюєте на узбережжі? — спитав Петров.

— В тім-то й справа, що недавно. Всього кілька тижнів, як виїхав я з Владивостока і побував у кількох бухтах узбережжя з пароплавом, що забирає рибу. Оце й усе моє знайомство з цим краєм.

— Тоді зрозуміло, — сказав Петров. — Слухайте. По-перше, Охотське узбережжя лише в 1922 році визволене від білогвардійців. По-друге, царська влада і білогвардійці залишили нам важку спадщину: серед орочів страшенна темнота і неписьменність; а політичний радянський актив лише народжується. По-третє, колгоспи тут роблять тільки перші свої кроки.

— Ну, тепер мені ясно, — промовив Зуб. — Тут куркульство буде зовсім ліквідоване тоді, коли колгоспи охоплять більшість населення і зміцняться.

— Правильно, — сказав Петров. — Але ми тут не залишаємо куркулів у спокої. От, наприклад, вашому майбутньому знайомому Істапу Дойді

дано на цей рік таке завдання, щоб приборкати його: приставити в кооператив 300 штук оленів по твердій ціні, здати 1 000 білячих шкурок, вліту здати 10 000 рибин кети. І, звичайно, заплатити своїм наймитам за їхню роботу.

— Він здав оленів?

— Ні.

— Чому?

— А от про це ви дізнаєтесь, коли поїдете до нього як представник райвиконкому, — засміявся Петров. — А коли вас цікавить, що відповідає нам Дойда, можу сказати: "Наймити погано мене слухаються, олені дикі, їх важко спіймати, а спіймаєш — вони знову розбігаються. Я почав їх гнати до узбережжя, а тут почалась пурга, і вони всі порозбігалися". Отак він виправдується.

— А наймитам сплатив Істап за їхню роботу?

— Про це ми взнаємо, коли поїдемо в гори. Постанову ухвалено лише влітку на районному з'їзді Рад. Ця постанова має величезне значення для нашого району.

Вона свідчить про початок рішучого наступу на куркульню. Ось ця постанова найяскравіше покаже наймитам справжнє обличчя куркулів.

— Тепер мені все зрозуміло, — хитнув головою Зуб. — А спочатку здавалось просто диким: 1932 рік і... куркулі на нашій Радянській землі!

— В такому разі давайте поїдемо до бухти Строкатих Скель. Я певен, що зброя вже в горах, але оглянути берег треба.

— У мене є зауваження, — сказав Зуб.

— Прошу.

— Коли я останній раз був у бухті Нігілян, я бачив якісь вогні в напрямку бухти Строкатих Скель.

Він розповів про всі обставини появи і зникнення вог— нів на морі, і Петров повеселішав: тепер шукати місце, де приставало судно, буде значно легше. '

Швидкий катер морської охорони вже через дванадцять годин по виході з райцентра врізався в пісок бухти.

Петров і Зуб з цікавістю розглядали стрімкі різнокольорові кручі, що височіли над морем і з обох боків оточували береги вузької річечки. Скрізь — голий камінь. Лише де-не-де з-під скель сиротливо стирчали ріденькі кущі топольника та вільхи.

— Дике місце, — .промовив Петров і пішов берегом. Незабаром він спинився біля купки попелу, віддалік

якої лежало роздавлене залізне відро.

— "Кавасімі-Моро", — прочитав він напис на відрі і, взявши його під пахву, почав уважно розглядати землю навколо багаття.

— Все! — сказав він нарешті. — Ось дивіться! — І показав на купку оленячих бібряшків. — Чи може сюди приїжджали ловити рибу?

— Ні, в цю річку риба не заходить, — відповів Зуб.

— Тепер оглянемо кущі. Коли знайдемо свіжі сліди сокири, — немає ніяких сумнівів, що судно зустрічали кочівники.

Вони пройшли до самих скель.

— Прошу, — сказав Петров, — дивіться, тут рубали дрова не більше як три-чотири дні тому. Отже, зброю треба шукати в горах, — Закінчив він і попрямував до катера. — "Кавасімі-Моро"... — промовив він. — Пожалкує "Кавасімі-Моро", що залишила тут відро.

СОБАЧА ЗАПРЯЖКА

Довго тяглися дні і тижні, поки, нарешті, випав сніг. За цей час Зуб докладно вивчив усі матеріали про Ба-лигакчан, що були в райвиконкомі. Не раз він прочитав список наймитів, не раз говорив з Уяганом про цих людей. А голова райвиконкому знав майже кожного жителя свого району в обличчя і про кожного міг розповісти дуже багато потрібних подробиць.

— Голова кочової ради Пилип Биякан, — розповідав Уяган, — не приїхав улітку на районний з'їзд Рад. Це мене дуже непокоїть. Кажуть, що він захворів. Чи так це? А може підпав під куркульський вплив? Як тепер перевіриш його роботу?

Зуб розумів, що довідатись, як працює Биякан у горах, можна лише на місці.

— Тільки б добратися туди, — зітхнув він, — а перевірити.... Я думаю, що перевірити роботу голови кочової ради буде не важко. Коли він організував наймитів і бідноту на боротьбу проти куркуля — значить, працює добре, коли ні — його робота нічого не варта.

— Самий правильно! — погодився Уяган. — Та коли Биякан і нічого не допоможе вам, ви знайдете там чудових помічників серед наймитів.

Особливо зверніть увагу на Кузьму. Це товариш того комуніста Чимена, що його послали вчитись і про якого я вам уже розповідав. Кузьма досить свідома людина і цілком надійна політично. Ми хочемо прийняти його в партію. Придивіться до нього, поговоріть з ним.

Багато ще розповідав Зубові Уяган про пастухів і мисливців, що живуть на Балигакчані, про звичаї орочів, про першочергові завдання.

Нарешті, на початку грудня можна було вирушати в дорогу. Правда, каюри, як називають на узбережжі погоничів собачих запряжок, не радили їхати, поки не встановиться цілком надійний шлях, але Зуб і Петров не могли більше чекати.

І от дві нарти, кожна запряжена дванадцятьма собаками, стояли біля райвиконкому, готові вирушити в гори.

Мандрівники взяли для собак на шість днів риби, з тим щоб, прибувши в гори до орочських кочовищ, перевести собак на оленяче м'ясо.

— Мало снігу одначе, — хитали головами каюри-кам-чадали, — важко буде їхати.

— Доїдемо? — спитав Петров у провідника Чави, ороча з Балигакчану, що похмуро стояв коло нарти.

— Не знаю, — відповів той.

— Доїдемо! — весело промовив Петров і поплескав провідника по плечу.

Уповноважений Державного Політичного Управління не міг чути, як учора ввечері Мукашов сказав провіднику:

— Є наказ Істапа про те, що руські не повинні доїхати до табунів.

— Як я виконаю цей наказ? — спитав ороч.

— Ти водитимеш їх по горах доти, доки не вийдуть харчі для собак, і вони змушені будуть повернутися назад ні з чим.

— А коли ми випадково зустрінемо кочівників? ^ Начальник станції подумав і, дивлячись на Чаву

колючим поглядом, суворо сказав:

— Ти чув наказ: руські не повинні доїхати до табунів. Більше я нічого не скажу.

Це було вчора ввечері, а сьогодні коло нарт зібралося майже все населення райцентра, проводжаючи експе-дицию. Голова райвиконкому давав останні поради і вказівки: там, на місці, обов'язково добитися від куркулів, щоб вони дали 200 їздових оленів для перевозу продуктів у гори. Він, голова райвиконкому, певен, що Зуб виконає це завдання. Наймити йому допоможуть — адже ці олені повезуть чай, борошно, порох, мануфактуру для наймитів і бідняків.

А в дорозі щоб зразу не переганяли собак. Коли звикнуть, тоді вони і півтораста кілометрів за день зроблять, а спочатку краще потихеньку їхати.

Собаки, вишикувавшись у довгу шерегу, розумними очима озиралися на своїх посажирів, помахуючи хвостами.

— Ну, рушаймо, — сказав Петров і взявся рукою за нарту.

— Хак-хак — гукнув провідник, і собаки дружно рвонули вперед.

Зубові ніколи не доводилось їздити на собаках, і він був дуже задоволений, побачивши, як швидко мчить нарта.Але не пройшло і.п'яти хвилин, як сталася перша затримка. Далі пішло ще гірше. Через кожні п'ять-сім хвилин спинився то один, то другий собака, і Зуб став нервуватися.

— Нічого, — заспокоїв його червоноармієць, що їхав за каюра, — це так завжди зранку. Далі піде краще.

Дійсно, через годину собаки бігли рівно, вже не спиняючись. Але їхати було важко. Нарти часто чіплялися за пеньки, що виглядали з-під неглибокого снігу, гальмували свій біг на камінням, застрявали на купинах. Весь час лунали вигуки каюрів:

— Поть-поть-поть!1 Хук-хук-хук!2 Червоноармієць щохвилини зстрибував з нарти і допомагав собакам, підтягаючи нарту руками.

На кінець другої години собаки помітно стомилися. Вони йшли, опустивши хвости, часто оглядалися назад, не слухалися команди "вперед".

— Варити! — гукнув каюр з передньої нарти.

Зуб здивувався, що собаки, почувши цей вигуки враз кинулися вперед і хвилин десять бігли, ніби не почуваючи ніякої втоми.

— Що значить "варити"? — спитав він.

— Варити чай. Ми будемо варити чай, а собаки в цей час відпочинуть.От вони і повеселішали.

— Варити!-—знову гукнув каюр, коли собаки притишили біг.

Нарта понеслася вперед, але вже через п'ять хвилин вона знову ледве сунулась.

— Справді час варити, — сказав каюр, і обидві нарти спинилися.

Собаки вмить полягали на снігу, а пасажири, поперекидавши нарти на бік, щоб собаки не втекли, швидко розвели вогнище і повісили над ним чайник з водою. Не минуло і півгодини, як подорожні почаювали і поїхали далі.

До вечора варили чай ще чотири рази і, тільки коли зовсім стемніло, стали на ночівлю. Кожній собаці кинули по одній рибині і по шматку тюленячого жиру. Зголоднілі за день, собаки вмить знищили їжу і, впевнившись, що не одержать більше нічого, полягали на снігу, повтикавши носи у хвости.

1 Поть-поть — команда "праворуч".

2Хук-хук — команда "ліворуч". Керують собаками без віжок, тільки самими вигуками.

Подорожні розвели вогнище, і запашний дим від кедрових дров послався над долиною. Десь ліворуч глухо гримів морський прибій. Миготливе світло то падало на скелі, то раптом виривало з темряви кущ кедрівника з чорним стовбуром і зеленими гілками, ледве прикритими снігом.

— Мало проїхали, — сказав Петров, подивившись на карту і приблизно визначивши місце, де вони спинилися, — не більш як шістдесят кілометрів.

— Шлях важкий, — промовив червоноармієць. Провідник мовчав і задумливо дивився в огонь.

— Чого такий сумний? — ляснув його по плечу Петров.

Чава Дойда швидко зиркнув на уповноваженого і опустив очі.

— Не вийшло б халепи з перекладачем,— ні до кого не звертаючись, сказав Зуб і став готуватися до спання.

Експедиція вирішила не брати з собою перекладача, бо, за цілком певними даними райвиконкому, на Бали-гакчан покочував старий Чакар Дулган—людина цілком надійна політично і досить кваліфікована як перекладач.

— Ну що ж? Будемо спати? — сказав Петров і, не почувши ні від кого відповіді, став розкладати спальний мішок.

Мороз був невеликий, погода — невітряна, і мандрівники, не ставлячи намету, повкладалися у своїх спальних мішках просто на снігу.

Поволі загасло багаття і незабаром перетворилося на чорну купу попелу.

Все затихло, і тільки від моря долітав глухий грім прибою.

ЧАВА ВИКОНУЄ НАКАЗ

Ранком, коли подорожні прокинулись, провідник уже розвів вогнище і приготував чай. Але все ж вилазити т теплого мішка на холод було неприємно.

Нашвидку поснідавши, мандрівники запакували речі І уп'язали їх на нартах.

А годувати собак? — спитав Зуб.

Ха-ха-ха! — зареготав Петров. — Вас, товаришу

;іуб, аж ніяк не можна обвинуватити в знанні собачого транспорту.

— їм цілий день тягти нарти! — широ здивувався Зуб.

— Собак годують раз на день, і тільки ввечері. Нагодуйте їх зараз, і вони ляжуть спочивати. Ні, товаришу Зуб, хай вони день попрацюють, а ввечері знову одержать свою порцію.

— Хак-хак! — гукнули каюри, і собаки, враз схопившися на ноги, дружно рвонули вперед.

Провідник вів передню нарту. Він їхав угору по річці, потім завертав на бокову притоку, проходив через невеликий перевал на другу річку, їхав нею вниз майже до моря, знову повертав на бокову притоку, другою річкою підіймався вгору від моря і так без кінця. Собаки страшенно втомлювались. Доки варили чай, Петров розглядав карту, але нічого не міг зрозуміти. Надто вже кружляв шлях.

— Мене починають турбувати наші темпи, — говорив він на другій ночівлі. — До Балигакчану по добрій дорозі півтори доби їзди, а ми проїхали два дні, і перевалом ще й не пахне. Я не певен, що ми їдемо найкорот-шим шляхом.

Зуб і Петров поглядали на провідника; він сидів задумавшись, втопивши погляд у вогонь.

На третій день підозра, що провідник навмисно заплутує шлях, перетворилася на впевненість. Нарти вийшли до самих верховин річки, але стрімкі скелі не дозволили перевалити на той бік гірського пасма. Петров на мигах загрожував Чаві, та той тільки винувато кліпав очима і бурмотів незрозумілі слова.

Четвертий день увесь пішов на те, щоб вибратися з цієї річки і переїхати на другу. Харчів для собак. залишалося на два дні. Коли через два дні експедиція не зустріне кочівників, а зустріти їх можна тільки по той бік перевалу, собаки залишаться без їжі, і доведеться повертати назад.

Ввечері Петров відкликав Зуба вбік і сказав:

— Наскільки я розуміюсь у справах, ми повинні повертати додому.

— Як? — злякано промовив Зуб. — Чому?

— Чому? Провідник навмисно плутає. Хіба ви не помічаєте?

Ллє ми вже глибоко в горах, нехай ми ще раз-двічі тикнемося в непрохідні скелі, та, зрештою ж, потрапимо на перевал.

Петров подивився у вічі Зубові:

— Що провідник не хоче провести нас до перевалу, це я зрозумів ще два дні тому. І зараз я не повертаю назад тільки тому, що хочу дістати більш певні докази про причетність провідника до таємної організації, яка безперечно існує в горах.

— Але я певен, що ми незабаром зустрінемо орочів, — з запалом відповів Зуб. — Я вірю, що все буде гаразд. }

Петров сумно посміхнувся і похитав головою:

— Гаразд не може бути. Коли нас водять манівцями уже з райцентра, то що ж буде далі? Коли хтось у горах сподівався, що ми поїдемо туди і приготував нам такого провідника, то невже ви думаєте,

що в себе на місці він не приготувався нас зустрінути? А ми не в повнім озброєнні.

— Треба було взяти кулемет? — спитав Зуб.

— Ні, не вгадали. Я не про ту зброю кажу. Найго-стріша наша зброя — слово! А ми — німі. Що ми зможемо зробити там, не маючи перекладача?

" — Але ж він там є.

— Поки що ми бачимо, що в нас є "провідник", — іронічно усміхнувся Петров. — Боюсь, перекладача на Балигакчані ми не побачимо.

Зуб незрозуміло дивився на уповноваженого.

— Невже вам не ясно? Дати нам свого провідника було складніше, ніж загнати куди-небудь подалі від тй-буна нашого перекладача. А куркуль знає, що найнебез-печніше для нього, — коли ми розкажемо наймитам і біднякам правду про радянську владу і радянську політику.

Зуб не міг не погодитися у душі з Петровим, але він був так недалеко від Юри... Він стояв смутний, не в силі заперечити доводи уповноваженого. Петров зрозумів його:

— Ну, добре! Поїдемо до Балигакчану. Мені тепер уже просто цікаво, як поводитиметься провідник...

Рантом Зуб згадав про свою першу зустріч з Чавою н.і радіостанції.

Між іншим, — сказав він Петрову, — мене неприємно вразила така подробиця: коли я несподівано ввійшов до приміщення радіостанції,

мені здалося, що провідник про щось шепотівся з Мукашовим і що вони обидва злякалися, побачивши мене. Петров ураз насторожився:

— Чому ж ви мені про це не сказали тоді?

— Я якось не надав цьому значення.

— З Мукашовим... — роздумливо промовив Петров.— Це цікаво... Це дуже цікаво...

Надвечір п'ятого дня несподівано зламалася одна нарта. Щоб полагодити її, довелось спинитися на ночівлю раніш, ніж звичайно. Провідник порозпускав ремінці, якими були зв'язані окремі частини цих камчатських саночок, і, аж поки всі не полягали спати, щось стругав, приміряв, лагодив.

Ранком Зуб розбудив Петрова.

— Дивіться, — сказав він, показуючи на зруйновану парту.

Петров глянув на провідника суворим, запитливим поглядом. Той безпорадно розводив руками — мовляв, нічого не вдієш.

— А візьміться ви до цієї справи, — наказав Петров червоноармійцю.

Червоноармієць передивився частини розібраних санок і безнадійно похитав головою:

— Не знаю, чи можна було вчора полагодити, але зараз цю нарту доведеться покинути.

— Перекладайте всі речі на одну нарту, — суворо наказав Петров. — • Перепрягайте всіх собак в одну нарту. Готуйте лижі. Цією річкою ми дістанемося до перевалу.

Зуб здивовано глянув на Петрова.

— Дивується, звідки в мене така певність? — усміхнувся Петров. — Нарта зламана навмисно. Зараз це, очевидно, єдиний" засіб примусити нас повернути назад. Зверніть увагу на нашого провідника.

Зуб оглянувся на Чаву. Очі в нього горіли неспокійним, хворобливим блиском. Він ховав їх, ні разу не глянувши в обличчя ні Петрову, ні Зубові.

Експедиція вирушила в путь. Зуб і Петров ішли на лижах, а два кають керували нартою подвійної потужності.

Шлях круто підіймався вгору, і йти на лижах було луже важко. Від подорожніх хмарою здіймалася пара, але войн вперто просувалися вперед, відчуваючи, що перевал недалеко.

Надвечір мандрівники помітили; що річка зникла. Нарта виїхала на округлий горб, і перед очима Зуба відкрилася чудова панорама гір, що, знижуючись, губилися в далечині.

— Перевал! — радісно вигукнув Зуб.

— Балигакчан? — спитав Петров провідника, показуючи вниз на річку.

Той глянув на уповноваженого якимось чудним, гарячковим поглядом і відповів:

— Балигакчан.

Темніло, і нарти зупинилися на перевалі.

Чава блискучими, збудженими очима позирав то на Зуба, то на Петрова і, не говорячи ні слова, узявся з червоноармійцем ставити намет.

Червоноармієць розпакував запаси риби. її було якраз на одну годівлю.

— Всю віддати? — спитав він начальника.

— Половину, — відповів Петров.

— Правильно. Запас кишені не порве, — промовив боєць і кинув половину риби собакам. — Нічого, завтра наїстесь оленячого м'яса досхочу.

Собаки миттю знищили жалюгідні шматки і полягали на снігу, поховавши носи в свої пухнасті хвости. Подорожні повлазили до намету.

— Завтра перепочинемо, купимо оленя, нагодуємо собак і за день будемо в центрі кочовища,— сказав Зуб, а в думці буяло радісне: "Я побачу Юру!".

Чайник з водою стояв на грубці, всі речі були внесені до намету, червоноармієць лагодився готувати суп з консервів.

У цю мить знадвору пролунав зойк.

— Що таке? — стурбувано сказав Зуб і глянув на Петрова.

— А-а-а!—лунав пронизливий крик.

Всі вискочили з намету. Провідник, без шапки, з блискучими, як у божевільного, очима вигукував незрозумілі слова. Розхристаний, знявши руки вгору, він вигукував короткі фрази. Його обличчя було страшне. В абсолютній тиші слова провідника лунали, як дзвін на сполох.

— Що він каже? •— не в силі перебороти важке передчуття, питав себе Зуб.

Раптом Чава вихопив з піхов ніж і з силою вдарив себе по горлянці.

— А-а! — вихопилось з уст Зуба.

Провідник упав на сніг і крізь хрипіння продовжував повторювати незрозумілі слова.

Зуб, Петров і червоноармієць кинулись до Чави, але він уже затихав. Незабаром темночервона пляма на снігу перестала збільшуватися, і він застиг.

— Що це таке? — тихо спитав Зуб. Петров мовчав.

— Що це таке? — повторив Зуб. — Чому він зарізався?

— Ороч кінчає життя самогубством, коли він зайшов у безвихідне становище. Безперечно, хтось дав нашому провідникові завдання, а він його не виконав. Але не турбуйтесь, ми доберемось до того, хто дав цього наказа. А поки що — на добраніч. Вранці розберемось, що робити, — сказав Петров і заліз у спальний мішок.

Зуб і червоноармієць трохи посиділи і, почувши спокійний храп уповноваженого, теж стали вкладатися. Стомлені важким переходом, усі троє міцно поснули.

ПРИВІТ З "КАВАСІМІ-МОРО"

— Щоб виконати наше завдання, нам потрібна підтримка маси трудящих, — говорив Петров, ■— а ми не можемо без перекладача установити з ними навіть звичайного зв'язку. Треба повертатись назад, узяти перекладача і тоді їхати. Ви певні, що ми в найближчому таборі зустрінемо нашого перекладача?

— Ні, не певен, — промовив Зуб.

— А я твердо знаю, що ми його там не знайдемо. Куркулі відпровадять його далеко в гори. А за таких умов, та ще не маючи харчів, їхати зараз у гори — зайва річ. Не забувайте і того, що зброя, можливо, вже не в схованці, а в руках куркульської зграї.

— Що ж тепер робити? — зітхнув Зуб.

— їхати назад і зразу ж організувати нову експедицію.

— А може, мені піти на лижах і наздогнати кочівникіи? — сказав Зуб ^стримуючи хвилювання, чекав відповіді Петрова.

Петров замислився. Він розумів, що Зуб готовий на все, щоб тільки швидше побачити свого сина.

— Ні, — промовив Петров, подумавши. — Не раджу. Краще діяти напевно.

— Зуб сумно кивнув головою і став пакувати речі. За півгодини нарта вже мчала по замерзлій річці до

моря. їхати тепер було легко—шлях весь час ішов униз.

Надвечір гори раптом розступилися, і мандрівники побачили море, а на самому березі каркаси засолювальних сараїв і накритий брезентом склад продуктів.

— Бухта Нігілян! — скрикнув Зуб. — Звідси до районного центра двадцять чотири години ходу пароплавом.

— А на собаках ми проїдемо за два дні, коли буде добра погода, — зауважив Петров.

—— Коли знайдемо харчі для них, — похмуро кинув Зуб.

О, тепер це не проблема. Тут проходить зимовий шлях на бухту Нагаєво, і тут мусить бути склад риби для собак.

Нарта спинилась біля контори рибальського промислу, і незабаром червоноармієць уже ніс великий оберемок мерзлої кети і роздавав її зголоднілим собакам.

Переночувавши, подорожні вирушили в путь, а другого дня ввечері проїхали селище районного центра і спинилися біля прикордонної застави.

— Мені хотілося б сьогодні вже почати підготовку до нової подорожі, — сказав Зуб.

— Так і зробимо. Поп'ємо чайку і підемо до голови райвиконкому.

Та Петрову не довелось попити чайку. Тільки він зайшов до приміщення, як начальник застави повідомив:

— Негайні справи, — і подав розшифровану вже радіограму. — Прийшла дві години тому.

Петров пробіг очима папірець.

"Петрову. З'ясовано, що відомості в Японію передаються з радіостанції вашого райцентра. Негайно заарештуйте начальника станції Мукашова. Виконання повідомте".

— Чай доведеться відкласти, — сказав Петров до Зуба і передав йому радіограму.

Через десять хвилин Петров, Зуб і начальник застави, входили до приміщення радіостанції, а два червоноар-мійці спинилися біля входу до станції.

Мукашов схопився назустріч гостям.

— О, повернулись! Як подорожувалось?

— Чудово, — відповів Петров і, потиснувши руку начальникові радіостанції, затримав її в своїй руці. — Вам привіт.

— Від кого? — зрадів той.

— Із шхуни "Кавасімі-Моро".

Мукашов зблід і рвучко смикнув руку. Але Петров чекав цього жеста і не випустив її, а начальник застави вийняв з задньої кишені Мукащова револьвер.

— Я нічого не розумію, — прошепотів шпигун.

— Зрозумієте, коли я вам зараз улаштую побачення з тими, хто приймав зброю з "Кавасімі-Моро", — промовив Петров.

Мукашов зовсім зів'яв і пробелькотів:

— Вони... Вони виказали мене?.. Та раптом він опанував себе:

— Надто швидко ви повернулись, щоб привезти тих, хто приймав зброю, — промовив він зухвало.

Петров зрозумів, що зараз у Мукашова нічого не випитаєш, але й того, що сказав шпигун, було досить: зброя, безперечно, на Балигакчані.

Начальник застави гукнув червоноармійців, і вони втрьох повели заарештованого.

— А тепер ходімо до товариша Уягана, голови нашого райвиконкому, — звернувся Петров до Зуба. — Виїхати в гори треба якнайшвидше, і виїхати треба з людиною, яка була б не тільки перекладачем, а й могла б поговорити з кочівниками сам на сам. Я буду прохати товариша Уягана, щоб він поїхав з нами.

— О, це було б прекрасно, — зрадів Зуб, згадавши розумні очі голови райвиконкому.

ЛИХОДІЙ

Коли Юра вийшов з Істапової юрти, місяць уже заходив.

Ніжні бузкові тіні простягалися від поодиноких дерев і снігових заметів, а гори на тлі темносинього неба

I

злапалися зовсім чорними. В цілковитій тиші раптом лупав постріл — то тріскалося від надмірного морозу дерево.

Юра швидко йшов стежкою, думаючи про своє гостювання у куркуля. Навіщо він прийняв подарунки куркуля? Треба було зразу відмовитись, а тепер хлопчик почуває себе так, ніби він зрадив своїх друзів.

Раптом гостро дзикнула куля і оглушливий постріл бабахнув праворуч з кущів. З несподіванки хлопчик підстрибнув на місці. В трьох кроках перед ним бився у передсмертних корчах собака. Не розуміючи, що трапилось, Юра злякано дивився, як розпливається на снігу чорна пляма крові.

Коли перший переляк минув, він підійшов до собаки і побачив ледве примітний тонкий шнур, протягнутий на півметра над стежкою.

— Самостріл!

Хлопчикові зробилось моторошно.

А що коли б він ішов сам, без собаки?

Важко дихаючи, Юра оглянувся навкруги. Чорні гори присунулися, здається, ще ближче, мовчазні модрини стояли суворі, ніби попереджуючи про небезпеку в цій похмурій холодній країні.

Хлопчик ударив ціпочком по шнуру. Туго натягнутий, він пружно затремтів і загрозливо загув. Юра нахилився до собаки, взяв нерухоме тіло свого друга на плечі і обережно переступив шнур. Сторожко озираючись і пробуючи палицею шлях перед собою, він поволі посунув додому. Тільки побачивши Гаврилову юрту, Юра кинувся бігти.

Чакар, Гаврило та Ілля сиділи біля багаття, простигши руки до вогню. Вони разом здивовано глянули на бліде стурбоване обличчя хлопчика.

— Ти прийшов? — здивовано спитав Чакар. — Хіба ти не залишився ночувати у Істапа?

•— Прийшов, — важко перевівши дух, відповів хлопчик і став розповідати про страшну пригоду.

— І Істап не сказав тобі про самостріл?

— Ні.

Чоловіки мовчки перезирнулись.

— За це треба судити! — з притиском промовив Ілля.— Істап поставив пастку не на вовка, а на людину!

— Судити? — сумно сказав Гаврило. — А як ти доведеш його вину? Він скаже, ідо хлопчик самовільно вийшов з юрти.

Чоловіки ще раз докладно розпитали хлопця про всі подробиці його гостювання. Було ясно, що Істап хитро продумав свій замах. Адже коли він давав наказ поставити самостріл, жінок у юрті не було, а хлопчик вийшов з юрти в той момент, коли там сиділи самі жінки. Попередити Юру було нікому. Коли б хлопчик загинув, Істап сказав би: "Отаке нещастя! Хіба ж я думав, що руський піде додому".

— Але навіщо так нагально було ставити самостріл? —■ обурено продовжував Ілля. — Вже те, що Істап

>ставив самостріл на цій стежці, доводить його вину! Ілля, безперечно, був правий, але всім було ясно, що обвинуватити куркуля буде дуже важко.

— А щоб зовсім зняти з себе підозру, Істап он як обдарував хлопця. Та зараз він сам прибіжить сюди, — сказав Гаврило. — Я тридцять років працюю у Істапа і знаю всі його звички. От побачите. Істап от-от прийде і скаже: "Отаке нещастя! Хто думав, що хлопець піде? Я, як тільки довідався, що хлопець пішов, зразу ж кинувся доганяти, але... не наздогнав".

Не встиг Гаврило договорити, як знадвору почулося рипіння снігу, і через хвилину в юрту вліз Істап.

Обличчя його розпливлося в радісну посмішку, і він кинувся до Юри:

— Живий! — скрикнув він. — Живий! — І обійняв хлопчика.

Юра огидливо скривився і відсунувся. Але куркуль, удаючи, ніби він цього не помітив, став ласкаво докоряти хлопчикові за його поспішність, яка трохи не коштувала йому життя.

Старики похмуро мовчали, втопивши очі в землю. Тільки Ілля презирливо посміхався, спостерігаючи, як куркуль упадає коло Юри.

— Я стільки перемучився, поки добіг сюди, — казав Істап. — Чи важко тебе поранено? Ти стільки втратив крові.

— То кров собаки. Мене не поранено.

— Собаки? — протяг Істап, не в силі приховати розчарування.

— Лиходій! — раптом вигукнув Ілля.

Істапове обличчя пересмикнулось. На якусь мить очі

ного іііііпіо зиркнули на Іллю, але він зразу ж узяв себе и руки.

З кожним може трапитися нещастя,— лагідно ска-.".т пін. — Ти ще молодий, Ілля, я не раджу тобі бути таким гострим.

Лиходій!—дивлячись просто в очі куркулеві, промовив наймит. — Ми тебе судитимемо!

Істап відвів свій погляд і з удаваним сумом звернувся до Гаврила:

— Отакий у тебе гарячий син.

Але Гаврило сидів мовчки, не підіймаючи очей від землі.

Куркуль зітхнув, потім запалив люльку. В юрті запала неприємна тиша.

— Ілля твій син, — з загрозою в голосі сказав Істап до Гаврила, — і ти за свого сина відповідатимеш.

Після цього він швидко вибив попіл з люльки і вийшов геть з юрти.

Кілька хвилин всі мовчали. Нарешти Ілля сказав:

— Що ж тепер робитимем?

Сумне зітхання стариків було йому у відповідь.

— Ех, коли б це сталося на узбережжі, ми б скрутили його. А тут, у горах... — сумно промовив Чакар.

— Страшно боротися з багатим, — зітхнув Гаврило. — Ти гарячий Ілля. Навіщо було говорити таке хазяїнові. Знаємо, що лиходій, та...

Юра відчував себе ніяково. Йому було незручно, що через нього Ілля і Гаврило можуть зазнати неприємностей від Істапа, що пригода з самострілом відтягла увагу наймитів від боротьби за свої права.

— А хіба ти, батьку, думаєш не так, як я? Старий зітхнув і нічого не відповів.

— Хіба у нас мало сили? — продовжував Ілля.—Нас олгато і нас підтримає берег.

В цей час за завіскою застогнала Віра. Чоловіки враз притихли.

— Треба м'яса, — кивнув головою Гаврило в той Гик, :тідкп йшов стогін. — Риба і риба день у день. Від риби її нудить. А в кого дістанеиі оленя? У Істапа... — і.г;і|"іііі помовчав і сумно додав: — А до узбережжя

Л.ІЛІКО...

Три чоловіки і хлопчик довго сиділи біля багаття, МІ|>Іючи, що тепер робити. Нарешті вони вирішили прохати голову кочової ради Пилипа Биякана, щоб він скликав збори наймитів, на яких буде доведено до кінця питання про те, щоб заставити куркулів сплатити наймитам за їхню роботу, і про притягнення Істапа до відповідальності за замах на хлопця.

ПОГАНІ НОВИНИ

На світанку Гаврило став на лижі і поїхав перевірити, чи не приходили вовки доїдати оленів. Ілля з Мачею вирушили пасти табун з тим, щоб по дорозі заскочити до голови кочової ради. Юра рубав дрова,

носив сніг для води, всіляко допомагав у юрті, заміняючи хвору жінку. Старий Чакар почував себе погано і, крекчучи, сидів біля вогню.

Через годину повернувся обурений і злий Ілля. Пилипа він не застав на місці. Голова кочової ради знявся з усім своїм майном і покочував на полювання далі в гори.

— Лукава людина Пилип. Сама найгірша людина! — лаявся Ілля. — Тільки про себе дбає, а про людей не хоче думати. Покочував!

— Боїться посваритися з куркулем? — спитав Чакар.

— Істап дав йому двох оленів! Злигався Биякан з куркулями! — презирливо промовив Ілля.

Ілля нашвидку випив чаю, закусив в'яленою рибою і подався доглядати табуна.

Незабаром повернувся Гаврило, радісно збуджений, спітнілий від важкої ноші. Він притяг величезного вовка з сталевосірим розкішним хутром.

— Там ще три залишилось, — сповістив наймит.

На якийсь час юрта забула про вчорашню подію. Всі кинулися до звіра, розглядали його вишкірені білі зуби, могутні кігті, милувалися з блискучої пухнастої шерсті.

Задоволений полюванням, Гаврило щасливо усміхався і, п'ючи чай, розповідав, як він розшукував вовків, що поздихали далеко від принади. Тим часом Юра з Ча-каром' повісили зробич на перекладині біля стіни юрти, щоб вона відтанула перед білуванням, і пішли по решту. Коли вони притягли їх до юрти, Гаврило вже закінчував білувати першого вовка.

— І Ierший сорт! — похвалив хутро Чакар. .

— За таку шкуру ти багато одержиш у кооперативі Опрошші, чаю, цукру і всього, чого схочеш, — радів Юра ая Гаврила.

Гаврило раптом похмурнів.

— Я одержу?

— А хто ж?

— Шкури не мої. Шкури належать хазяїнові.

— Так, — зітхнув Чакар, — такий порядок. Отруту лав Істап, Гаврило — Істапів наймит, тому й шкури належать Істапові.

— Але це ж неправильно! — обурився Юра.

— Е-хе-хе, — закректав Гаврило, — може, Істап змилостивиться і дасть хоч оленя на харчі... І то було б добре.

Три вовки з страшно роззявленими пашами висіли коло стін юрти. Юрі здавалося, що то куркулі дивляться на мисливців застиглими скляними очима.

Надвечір повернувся Ілля. Він був стурбований і розгублений. Гаврило занепокоєно глянув на сина.

— Є новини?

Ілля навіть не дотримав звичаю відповісти на це питання: "Ніяких новин немає", а зразу ж сказав:

— Погані новини. Куркуль розповсюджує через своїх родичів погрози: "Навесні хай ніхто не кочує до узбережжя. Чотири королі навесні розпочнуть війну проти радянської влади. Кожен, хто прикочує до моря, буде вбитий військом цих королів. Королівські солдати вбиватимуть усіх, хто відсахнеться від старого закону".

— Що кажуть тутешні люди? — спитав Гаврило.

— Люди бояться. Я розмовляв з деякими наймитами про те, що ми тут учора говорили, але вони тепер бояться. Кажуть: почекаємо до весни тоді, на узбережжі доб'ємося свого права.

— Куркуль лякає, — спокійно промовив Чакар.

— Лякає? — з надією перепитав Ілля.

— Лякає!— відчувши підтримку в Чакарових словах, гукнув Юра.

— Мене не злякають, — твердо промовив Ілля.— І Кулі.му не злякають. Істап одержить по заслузі!

— Ох-ох:ох, — закректав Гаврило і став складати КОІІ'ІІ шкури, щоб нести хазяїнові.

Л.і зііиіскою застогнала дружина Іллі.

— Погано тобі? — з тривогою в голосі спитав чоловік і, відкинувши завіску, нахилився до жінки.

— Погано. Сам знаєш, коли ороч довго їсть саму рибу, він хворіє. М'яса треба! Оленячого м'яса, — промовив батько і вийшов надвір.

Повернувся Мача.. Він був стомлений і голодний після цілоденної їзди за табуном. Скинувши хутряну куртку мокру від поту, Мача одяг суху, перевзувся і сів до столика. З пожадливістю він пив чай, заїдаючи його сухою рибою.

Батько і мати сумно дивилися на сина, що вже встиг схуднути від щоденної напруженої праці і таких злиденних харчів.

— А за що працюємо? — сам себе спитав Ілля. — За надію! Надіємось, що куркуль змилостивиться і дасть оленя...

ГАВРИЛО ПРОСИТЬ ОЛЕНЯ

Вірі ставало все гірше і гірше. Вже три дні вона пила лише чай. А починала їсти рибу, її одразу нудило, хапали корчі. Та, крім риби, ніяких харчів у юрті не було. Ілля поставив петлі на куріпок, але жоден птах не потрапив у сильце: людей зібралося в долині багато і дичина стала обережнішою.

Гаврило вирішив іти до Істапа "прохати" оленя. Він розв'язав мішок, вибрав п'ятдесят найкращих білячих хутрець і подався до куркуля.

П'ятдесят білок!

Там, на узбережжі, за п'ятдесят білок кочівник міг купити дві оленячі туші. Але тут, у горах, він за своїх білок примушений ще й просити в хазяїна, і то лише одного оленя. Тільки в Істапа є олені, і коли Істап схоче,— він дасть за п'ятдесят білок оленя, а не схоче—не дасть і за сто. Хто ж може його примусити?

Гаврило був певний, що Істап не відмовить. Вже надто довго і вірно служив наймит своєму хазяїнові, щоб той відмовив.

Старий вліз у юрту, привітався і сів до багаття. Звичай не дозволяв зразу ж приступати до справи, і Гаврило спочатку спитав, як почуває себе господар, як здоров'я жінки і дітей.

7. І. Багнут

97

— Які новини? — спитав Істап.

— Аж нічогісінько немає нового, — відповів за звичаєм наймит.

Вони ще перекинулись кількома незначними фразами, і тоді Гаврило розмотав хустку і поклав перед хазяїном свої білки.

■— Я хочу просити у тебе оленя. Невістка хвора, їй треба м'яса. Уклінно проситиму тебе: візьми білки і дай мені оленя.

Гаврило скінчив і благальним поглядом дивився на Істапа, чекаючи відповіді. Істап мовчав.

Багатій завжди хоче показати свою силу і владу. Жоден куркуль не дасть зразу оленя. Він довго думатиме, мовчатиме і, коли вже прохач втратить надію на успіх своєї справи, дасть згоду на продаж оленя.

Гаврило чекав відповіді годину, дві, три. Вже зовсім стемніло. Вже давно повечеряли, діти полягали спати, але Істап мовчав.

Похнюплений сидів Гаврило, з тривогою спостерігаючи, що вже й жінки вкладаються спати. Хазяїн і наймит сиділи один проти одного і мовчали.

Нарешті Істап позіхнув, потім набрав черпаком води, плеснув кілька разів собі в обличчя і, витершись, подав Гаврилові руку:

— Здорово!

Попрощавшись, хазяїн пірнув за завіску.

Старий наймит розгублено озирнувся по порожній юрті, потихеньку зібрав свої хутра і, червоний від сорому і образи, вийшов надвір.

Дома ще ніхто не спав. Всі чекали повернення Гаврила. Побачивши його з білками, всі стали мовчки вкладатися спати.

Другого дня старий знову пішов до Істапа. Як і вчора, він поклав перед хазяїном хутра і сказав:

— Я хочу просити у тебе оленя. Істап мовчав.

До юрти заходили наймити, сусіди, родичі, і з кожним новим відвідувачем куркулевої юрти Гаврило знову переживав своє приниження. Він просидів, аж поки Істап не ліг спати.

— Не треба, тату, просити в нього оленя, — сказав Ілля, коли старий повернувся до своєї юрти з білками,— сьогодні я спіймав одну куріпку, Віра поїла, їй ніби стало краще.

— А як завтра не спіймаєш? Ілля, зціпивши зуби, зітхнув.

На третій день Гаврило знову пішов до хазяїна. За звичаєм, сьогодні справа повинна була остаточно вирішитися. Коли на третій день куркуль не дає оленя, — це значить, що він уже не дасть.

Наймит просидів знову до ночі, але Істап мовчав. Нарешті старий не витримав:

— Хіба я погано служив тобі? — сказав він, і сльози навернулись у нього на очі.

Істап усміхнувся і став укладатися спати.

— Здорово, — простяг він руку.

У Гаврила раптом змінилося обличчя і очі спалахнули гнівом.

— Ти... Ти!..

— Що я? — зухвало дивлячись на наймита, промовив куркуль. — Ну, кажи!..

Гаврило потупився і став збирати свої білки.

— Ти в горах, а не на узбережжі,— промовив Істап і поліз за завіску. — Запам'ятай це сам і хай запам'ятає це твій син.

Пригнічений ішов Гаврило додому. Попередження куркуля його лякало. І лякало не тому, що його сім'я може вмерти з голоду, коли хазяїн не даватиме м'яса. Ні, Гаврило прожив весь свій вік у горах і зуміє протягти до весни. Лякало його те, що куркуль, очевидно, почуває свою силу, коли так одверто загрожує своєму старому наймитові.

ШЛЯХ ДО МОРЯ ЗАКРИТИЙ

Налякані, стривожені страшними чутками, люди притихли. Вони уникали розмов про постанову районного з'їзду Рад трудящих, перестали обурюватися замахом Істапа на Юру, намагалися більше

слухати,, ніж говорити. Тільки Ілля, зустрівшись з товаришами, не боявся говорити вголос про те, що слід приборкати куркуля:

— Куркуль боїться за свій табун. Чує свою загибель і тому залякує людей, іде на злодійство.

В юртах слухали Іллю мовчки, не виказували своїх думок. Тільки старики говорили:

— Необережний Ілля! Навіщо говорити таке, коли не маєш сили? Бідняк уміє терпіти. Треба терпіти, поки не почуєш своєї сили. Он навіть Кузьма, І той мовчить, не нахваляється брати плату.

Одного разу Кузьма, зустрівшись з Іллею біля табуна, поїхав з ним поряд. Кинувши уважний погляд навколо і пересвідчившись, що нікого близько немає, він, хитро усміхнувшись, спитав Іллю:

— Що ж? Буде війна?

— Чому ти мене питаєш? Хіба я говорив про війну?

— Чи буде війна проти Істапа? Ілля пильно подивився на Кузьму:

— Хочу, щоб була.

— І я хочу.

Вони їхали верхи на оленях по снігу, покопирсаному табуном, і говорили про своє гірке життя, про злидні, про всесилля Істапа. Але як почати боротьбу? Щоб розпочати її, треба мати силу. Наймитів багато, але вони бояться свого хазяїна. Істап не дав оленя Гаврилові за гострі слова, що їх сказав куркулеві Ілля. Хіба наймити не розуміють, чому він

не дав оленя? Це ж наука для інших: не будуть слухатись — не одержать харчів.

— Що ж робити? — сказав Ілля і додав з докором:— Ти змінився, Кузьмо. Став теж боятися.

— Боятись? — усміхнувся той. — Треба збирати свої сили, гуртувати надійних людей. Не говорити при всіх, а сам на сам. Куркуль думає, що всіх залякав. Нехай він так і думає. А коли дійде до діла, тоді ми покажемо свою силу.

Кузьма назвав кілька хлопців, які не побояться виступити проти куркуля, потім він спитав Іллю:

— Як здоров'я твоєї дружини? Хворіє?

— Хворіє. Оленячого м'яса немає, а куріпки не ловляться...

— Погано...—• співчутливо зітхнув Кузьма. Розмова з Кузьмою надала надії і впевненості

Іллі.

Він повертав до своєї юрти радісно збуджений, почуваючи, що придбав справжнього товариша. Дома Іллю чекала новина. Заходив Істапів родич і розповідав, що до Істапа приїхав посланець з-за Колими і привіз йому нового листа. В листі писалося:

"Навесні почнеться війна. До орочів повернуться царські начальники. Всіх, хто підтримуватиме радянську владу, будуть убивати".

Новина вмить облетіла гори. Плакали жінки, сумно кректали старики, мовчала похмуро молодь. А Істапові родичі день у день їздили

по юртах і розповідали новини, загрожуючи всім, хто підтримуватиме червоний закон.

Похиливши голови, сиділи Ілля, Гаврило і Чакар. Щось страшне насувається на їхній мирний край. Що робити?

Це питання виникало у кожного, але відповіді на нього не було. От коли "б усі наймити були одностайні! Але... люди бояться.

Ілля нахилився до дружини і гладив її довге чорне волосся:

— Нічого, не турбуйся... Про мене не турбуйся. Тільки видужуй.

Раптом знадвору почулися чиїсь обережні кроки. Всі притихли.

— Знов якісь новини! Знов якесь лихо! Чи, може, хтось хоче підслухати, про що говорять у юрті?

Кроки пролунали голосніш і спинилися біля самої юрти.

Потім відхилилась завіска-двері і чиясь рука кинула в юрту окіст оленячого м'яса. Рука зникла, і кроки швидко стали віддалятися.

— Не вивелися ще добрі люди в горах, — промовив Чакар.

Ілля пригадав сьогоднішню розмову з Кузьмою і сказав:

— У нас є товариші, які нас завжди підтримають.

У юрті враз стало затишніше, ніби навіть посвітлішало. Вчинок невідомого подавав надію наймитській сім'ї.

А другого дня нова чутка: скоро роздаватимуть зброю тим орочам, які твердо стануть на захист "білого" закону.

Юра слухав ці розмови, і його серце стискувалось то від страху, то від обурення. Він бачив, що тут, у горах, наростає щось загрозливе, вороже всій його істоті. Але що міг зробити маленький хлопчик?

Ночами, лежачи з Мачею у хутряному мішку, він думав над цим питанням. Що повинен зробити піонер, коли бачить, що готується підступна зрада проти радянської влади? Очевидно, повідомити насамперед тих, кого треба: сповістити про заколот у район.

Юра поділився своїми думками з Іллею:

— Давай поїдемо на лижах до райцентра. Я добре навчився ходити на лижах, не відстану від тебе. А район дасть нам допомогу.

Ілля схопився за цю пропозицію. Справді, який простий вихід! Поїхати в район, розповісти про все, що тут діється, і сюди прийде загін червоноармійців, приїде найбільший "гирбилкан"1 у районі — ороч Андрій Уяган — і все зразу стане на місце.

— Ми поїдемо, тату, — сказав він до Гаврила. Але той заперечливо похитав головою.

— Чому ти не пускаєш сина? — спитав Чакар.

— Чому? — перепитав Гаврило. ■— А тому, що його спіймають або просто вб'ють по дорозі.

І Гаврило розповів, що на шляху до перевалу стоїть юрта Істапового родича. Днями Гаврило відшукував оленів, що відбилися від табуна, і заїхав далеко вгору по річці.

Там він побачив юрту і здивувався, — адже табун уже пройшов уперед, вся дичина вистріляна, що може робити тут кочівник? Не встиг він доїхати до юрти, як зустрів її хазяїна.

■— Далі їхати не можна! — сказав Істапів родич.

— Чому? — здивувався Гаврило.

— Тому, що тобі там нічого робити.

— Я шукаю оленів.

— Там далі немає оленів. Я перевіряю щодня всі сліди, які ведуть до перевалу. Олені не проходили..

Юру приголомшило це оповідання Гаврила. Ілля теж незрозуміло поглядав то на батька, то на діда, ніби питаючи, що ж тепер робити?

— Охо-хо-хо... — І це зітхання старого було єдиною відповіддю.

Похмуро стало в юрті.

1 Гирбилкан — начальник.

КИРИК СУДИТЬ НАЙМИТІВ

Новий день приніс нове лихо в Гаврилову юрту. Посланець від Кирика Дойди, Істапового дядька, викликав на суд Іллю і Гаврила.

В юрті зчинився галас. Плакала Віра, голосила Гаврилова стара.

— Вони повбивають наших чоловіків!

Старий Чакар заспокоював жінок. Він добре знав старі закони. За цими законами орочський суд не мав права карати смертю. Але в душі він був неспокійний. Час змінився, куркулі озлилися, сила поки що за ними, хтозна, що вони надумали.

Ілля хотів розповісти, що за ним весь час стежать Істапові прибічники. Куди б він не поїхав — скрізь, ніби випадково, назустріч йому попадалися куркулеві родичі. Але, щоб не турбувати дружину, Ілля нічого не сказав.

— Не йди на суд... — плакала Віра.

Батько і дід мовчали. Отже, вони не підтримують Віру. Та й сам Ілля був іншої думки. В глибині свідомості він надіявся, що наймити його підтримають. А коли куркуль і переможе, то Ілля принаймні довідається, хто його підтримує. А вбити не вб'ють!

З уст в уста передавалася по юртах новина:

— У неділю Кирик судитиме Іллю і Гаврила! Істапові посланці сповістили про це всіх орочів на

найдальших кочовищах. У неділю прибудуть сюди оленярі, які пасуть своїх оленів за сто-півтораста кілометрів звідси.

Кирика Дойду вважали за дуже розумну людину, бо його обличчя завжди було так глибокодумно скривлене і замислене, ніби він вирішував якесь дуже складне філософське питання. Справді ж причина такого глибокодумного вигляду була зовсім інша. Кирик уже багато років хворів на шлунок, і повсякчасний біль, до якого він ^прислухався, відбивався на його обличчі у формі філософської задумливості. Проте оскільки Кирикові було вже років понад дев'яносто, а стариків орочі дуже поважають, до нього ставилися з пошаною.

Колись, до революції, він був старостою і суддею роду Дойди. Але після того, як на узбережжі і в горах установилась радянська влада, він уже не виконував цих обов'язків і, залишаючись біля табуна, навіть не прикочоііуи.іи до моря. Замислений, він мовчки сидів у юрті, простигши руки до вогню. І оця мовчазність і задумлн-іііісн" створювала йому авторитет людини, яка "шось

.ІІІ.ЧЄ".

Люди вже встигли забути, що він був суддею, бо супишся вони рідко і переважно на узбережжі, де влітку .ібиралося все населення, розкидане взимку серед безкраїх гір. І судив їх не Кирик, а суддя, обраний за радянськими законами.

Тепер, коли Істапові посланці сповістили, що судитиме Кирик, більшість кочівників, особливо бідняки і наймити, були стривожені і стурбовані.

— Невже правда, що повертається царська влада? — говорили вони і зітхали.

Настала неділя. З далеких річок прикочували верхи на оленях чоловіки. Це були переважно середняки і дрібні куркулики, які пасли своїх оленів окремим табуном. Ці люди жили тільки з оленів, полювали мало, ловити рибу на узбережжя не їздили зовсім. Олень давав їм м'ясо для їжі, оленячі шкури служили їм одягом, за оленів вони міняли собі чай, порох, свинець, на оленях вони пересувалися. Не прикочовуючи до моря, вони ні з ким, крім орочів, не зустрічалися, не бачили нічого, крім оленячого табуна і безкраїх гір. Темні й неписьменні, вони вірили кожній чутці.

Істап потурбувався, щоб таких з'їхалось якомога більше.

Коли у великій юрті зібралися всі, а їх було до сотні чоловіків, увійшов Кирик. Люди здивовано розкрили очі. Кирик був одягнутий у синій суконний мундир старости, а на грудях висіла бляшана медаль. Цей мундир і медаль років п'ятдесят тому він одержав, як казали люди, від самого царя. З 1922 року, коли червоноармій-ські загони вигнали з Охотського узбережжя білогвардійську наволоч, Кирик не одягав свого мундира.

— Мундир і медаль! — з острахом шепотіли оленярі. — Царський мундир! Царський суд!

Кирик оголосив обвинувачення:

— Ілля і Гаврило хочуть запровадити в горах нові, червоні закони. Що дасть новий закон орочам? Загибель. Адже навесні почнеться війна, прийде військо чотирьох королів і повбиває всіх тих орочів, які житимуть за новим законом. Ілля і Гаврило вимагають від Істапа плату всім пастухам — по два олені на місяць. Вони хотіли силою примусити Істапа заплатити по два олені. Але олені належать Істапові. З давніх-давен хазяїн розпоряджався своїми оленями. Схоче хазяїн — дасть, не схоче — не дасть. Хто має право його силувати? Ніхто! Так було в горах здавна, так буде завжди. Хіба Істап примушує людей, щоб вони пасли йому табун? Хто не хоче пасти, нехай кочує собі окремо. Істап не примушує, — то й Істапа ніхто не має права примушувати. А Іллю і Гаврила за те, що вони хотіли запровадити новий закон, червоний закон, ми будемо карати. Я гадаю, що на перший раз треба дати батькові і синові по двісті різок. Вони тоді зрозуміють, що в горах діє старий, білий, царський закон. Чи правильно я кажу? Як думають орочі?

Всі дивилися на Чакара. Він був найстарший віком після Кирика, і перше слово належало йому. Чакар почав так:

— Я вже старий. Мені нічого боятися королівського війська. Я скажу те, що думаю. Кирик каже, що навесні почнеться війна. А я прикочував з

берега і про війну нічого не чув. Я жив там, де є радіо. Радіо — це така штука, що передає новини через повітря. О, ви живете тут і не знаєте, що таке радіо! У Москві говорять, а у нас чути. Про війну воно обов'язково сказало б. Але ніяких чуток воно не передавало. Коли б на березі люди почули Кирикові слова, вони б сміялися.

— Це тобі не на березі! — злісно кинув Істап.

— Ні, не на березі. Коли б на березі ти поставив самостріл на дитину, тебе б за це судили!

Люди заворушилися, загули. Почувся шепіт.

— Хіба можна ставити самостріл на стежці, де ходять люди!

— Жах! Поставити самостріл на дитину!

— Правильно каже старий Чакар, за це треба судити!

Кирик погладив медаль і крикнув:

— Тихше! Хай кожен говорить по черзі! Чакар продовжував:

— Ось кого треба тут судити, а не Іллю й Гаврила. А що поганого зробили батько і син? Хіба вони самі вигадали плату за роботу наймитам? Ні, не самі! Цей закон установили всі орочі. Я був у районі і знаю. З усіх

упод, а усіх річок, гір і з узбережжя восени з'їхалися орочі і ухвалили такий закон, що захищав би бідняка. Істап к;іжс: хто не хоче у нього пасти оленів, хай кочує окремо. Ллє на чому кочувати? Хіба у наймита є свої олені? Для того, щоб перевезти юрту і збіжжя, треба п'ятнадцять (мкчіів. А скільки їх у Іллі й Гаврила? Два! І то не їхні, а мої. Скільки

оленів у Кузьми? Один! А Кузьма працює в Істапа двадцять років! За двадцять років він заробив одного оленя! А найбідніший ороч, який не пасе куркульських оленів, а полює звіра, за зиму вбиває чотириста білок! Це десять, а то і двадцять оленів! Де ж справедливість?

— Але Кузьма і кожен, хто мені допомагає, їсть м'ясо, яке я даю, — вигукнув Істап.

— Я знаю, яке то м'ясо. Якого оленя ти даєш? Такого, що хворіє або зовсім здихає! На березі орочі, що ловлять рибу і здають її державі, щодня їдять м'ясо і хліб, п'ють чай з цукром, одержують білу крупу і жовту крупу, і в них іще залишаються гроші, щоб купити пороху, і свинцю, і червоної матерії на одежу жінкам. А ті, що працюють у тебе, їдять цілий рік рибу, яку самі спіймали і посушили, а чай ти їм даєш за білки, які вони здобувають своєю зброєю. Ти береш по сорок білок за кирпичину чаю, а на березі вона коштує три білки.

Наймити схвально кивали головами.

— Так, так.

Істап злісно позирав на Чакара.

— Кирик каже, що табун належить Істапові. А я питаю вас, хто викохав Істапові оленів? Хіба сам Істап своєю працею зміг би доглянути свого табуна? Давайте всі наймити кинемо пасти, хай спробує Істап походити за своїми оленями сам. Що залишиться від табуна через рік? Нічого! Олені порозбігаються по горах, їх пороздирають вовки, оленята подохнуть у глибокому снігу, бо нікому буде виносити їх на такі місця, де б вони самі могли ходити. Значить, у Істаповому табуні вкладена наймитська праця!" Коли б наймит одержав усе те, іцо він заробив, олені були б розподілені між усіма орочами рінномірно. Отже, Істап не платив того, що належить наймитам. Ось звідки у нього шість тисяч

оленів! Ось чому у Кузьми один олень, а в Іллі і Гаврила — зовсім немає! Тепер я питаю вас, — продовжував старий, —

іог,

хіба поганий новий закон, коли захищає наймита? Хіба може бути поганим закон, ухвалений народом? А при чому тут царські закони? Царя давно повалили. Царя немає, немає і його законів! У нас є наша влада, радянська влада. І є наш новий закон — радянський закон. Ось він!

Чакар витяг постанову районного з'їзду Рад і показав людям:

—— Ось печатка!

Збори враз пожвавішали. Всі тяглися подивитися на печатку.

— Правильний закон! — шепотіли наймити. Середняки з далеких гір незрозуміло знизували плечима:

— Раз є печатка — значить, закон правильний! Істап штовхнув Кирика:

— Чому ти дозволяєш патякати старому?

— Тихше! — гукнув Кирик. — Тихше! Нічого зайве патякати! Ось прийдуть чотири королі, тоді не те будете співати!

Узяв слово дідок, що прибув здалека:

— Складна справа. Коли прибудуть чотири королі — погано буде. Але і в Чакара папір з печаткою. Закон! А орочі не хочуть порушувати закони. Давайте зробимо так: Чакар нехай сховає свій папір, а Істап

нехай дасть пастухам по двадцять чотири олені за минулий рік, ніби це не по закону, а так, від своєї ласки. Коли прийдуть королі, скажемо, що ми не знали ні про який закон, а зробили все по своїй згоді. А як королі не прийдуть, скажемо, що зробили по закону

Наймити і бідняки усміхалися. Істап спалахнув.

— Як це так дати по двадцять чотири олені! Давай сам, коли вони в тебе є!

Дідок знизав плечима:

— Дав би, так нема... Ти ж сказав, що орочам буде погано, от я і хотів порадити, щоб уникнути лиха.

Ще один дідок, колишній Істапів наймит, попрохав слова:

— А тому, хто колись пас оленів у Істапа, теж хазяїн повинен заплатити?

— Повинен, — відповів Чакар.

— Тоді я скажу так: новий закон кращий від старого.

—

— Ну, годі ляпати язиком! — висунувшись наперед крикнув Істап. — Ми тут не розбираємо, який закон кращий, а судимо! Я оголошую, що з цього дня Гаврило та Ілля мені більше не потрібні. Хай кочують самі. Завтра я відберу у них своїх оленів. Хай здихають з голоду, коли їм подобається новий закон. Своїх оленів я даватиму тому, кому схочу. А хто підтримає Чакара, хай здихає з голоду разом з Іллею!

В юрті запала важка тиша.

— Кажи! — кивнув Істап на одного з своїх родичів.

— Треба дати по двісті різок батькові і синові, щоб не накликали лиха на орочів, — промовив той.

— Треба дати по двісті різок Іллі й Гаврилові, щоб нас не чіпали чотири королі, — виступив другий Істапів родич.

— Дати по двісті різок, — сказав куркулик, що прибув з далекої долини.

Ш(Є кілька куркулевих родичів і тих, що прибули здалека, підтримали Істапа. Дійшла черга висловлюватись наймитам. Вони мовчали, поглядаючи на Кузьму.

— Кажи! — гостро дивлячись у вічі одному з найстаріших своїх наймитів, промовив Істап.

Наймит опустив очі. Всі напружено чекали. У нього була хвора дружина і малі діти-внуки, що залишилися від померлих синів.

— Ну, кажи! Ми чекаємо, — підганяв Істап. — Що ти хочеш? Щоб твої діти померли з голоду, а тебе вбило військо чотирьох королів, чи хочеш жити і одержувати від мене м'ясо?

Наймит зітхнув.

— Я скажу! — спрямувавши твердий погляд на Істапа, промовив Кузьма.

— Молодий ще говорити зараз! — злобно гукнув Істап. — Є старші за тебе!

— Хай каже Кузьма! — загули наймити. — Кузьмі слово!

— До Кузьми дійде черга! — знову крикнув Істап.

— А ти чого репетуєш! — спокійно, але владно сказав Кузьма. — Ти шо? Головуєш тут? Ти сам не старший за мене, а кричиш більше за всіх. Помовч! Я казатиму!

Істап на мить знітився. Наймити опускали голови, ховаючи усмішку.

IOS

— Я так гадаю, — почав Кузьма. — Тут немає всіх людей. Треба відкласти суд до літа. А влітку на узбережжя з'їдуться ловити рибу всі орочі з найдальших кутків, там ми і судитимемо Гаврила та Іллю.

— Відкласти? — заревів Істап.

— Відкласти! — загули наймити.

— Кажіть по одному! Не всі разом! — гукнув Кирик.

— Відкласти, — твердо промовив старий наймит.

— Відкласти суд, — один за одним повторювали ■наймити.

Істап не сподівався на таку одностайність і на мить розгубився. Тим часом у юрті знявся гамір.

— Двісті різок! ■— репетували куркулі та їхні прибічники.

— Відкласти суд! — повторювали наймити.

Черга дійшла до одного ороча, що приїхав здалеку. Він зиркнув на Кузьму, потім на Істапа і сказав:

— Я гадаю, що двісті різок — це багато. Пропоную: м'яти вуха батькові і синові.

— Правильно! М'яти вуха! — загули помірковані, що вважали за краще залишитись осторонь від боротьби.

М'яти вуха доти, доки підсудний не заплаче — така кара накладалась раніш орочським судом за невеликі провини.

Тепер і'олоси розбились на три частини. Кузьма задоволено посміхався: наймити виступають одностайно за відкладення суду, а голоси куркулів і приїжджих розбилися.

Суд було відкладено.

Крекчучи встав Чакар. Люди підводились, поспішаючи залишити юрту. Істап сидів похмурий. Те, що він планував, не вийшло. Не тільки наймити, але й багато інших орочів не підтримали його. Коли люди почали виходити з юрти, Істап промовив до своїх прибічників:

— Вдруге судити не будемо. Без суду зробимо так, як вимагає білий закон.

ДЕ ЗБРОЯ?

Ілля прийшов додому і відразу почав збиратися. Взяв у мішок риби, шматочок кирпичного чаю, причепив до пояса чайник. Приготував дрібнокаліберку, лижі.

Жінки, Юра і Мача, вражені незвичайною рішучістю Іллі, не насмілювались його питати.

— Скажіть чоловікам, нехай добре доглядають хлопця, — казав Ілля жінкам, кивнувши на Юру. — Будь обережним, — промовив він, прощаючись з хлопчиком, і вийшов з юрти.

Взявши на плечі рушницю і лижі, він сів верхи на оленя і зник серед рідкого лісу.

Коли повернулися додому Гаврило і Чакар, їм ніхто не міг сказати, куди поїхав Ілля. Але Гаврило здогадався.

— Поїхав полювати, — так треба казати всім, хто питатиме.

Другого дня ранком Гаврило зібрався перекочовувати до нового місця слідом за табуном. Все майно вже було навантажено на оленів, коли прийшов Істапів посланець і передав наказ хазяїна:

— Негайно віддати оленів.

— Як же ми тепер житимемо? Ми ж помремо з голоду! — голосила Гаврилова стара.

Посланець поскидав на сніг вантаж — змотані полотнища юрти, постелі, казан, мішки з рибою, різний хатній скарб — і повів оленів до Істапа. Два старики, жінки і хлопці сумно сиділи біля погаслого вогнища, серед розкиданих речей. Нарешті Гаврило зітхнув, надів лижі і, наказавши брати речі, звелів іти за ним. Єдиний олеиь Чакара (на другому поїхав Ілля) віз на собі юрту. Цілий день сім'я переносила свій нужденний скарб до затишного місця на злитті двох річок, де вирішив отаборитися Гаврило. Тут було багато чагарника, водилися куріпки, тетеруки, можна було надіятися на здобич від полювання. Ввечері вже

була нап'ята юрта, яскраво горіло вогнище всередині куреня, весело кипів чайник.

— — А де ж Ілля? — спитав Юра.

Він догадувався, що Ілля поїхав до райцентра скаржитись на Істапа. Ця думка вселила надію в хлопця-,, але йому хотілось, щоб хтось підтвердив його припущення.

— Коли хтось не хоче, щоб люди знали, куди він їде, він по каже про свою подорож. Знатимеш ти, знатиму я, у.ііі;и? той, кому не треба знати про це, — сказав Чакар. і тепер Юра був уже цілком певний, що Ілля по-їхлк до району.

Ранком другого дня Гаврило, Чакар і обидва хлопці пішли ставити петлі на куріпок, потім цілий день гасали на лижах, шукаючи зайців і тетеруків. Але за весь день їм не попалось ніякої дичини. Ввечері сім'я пила чай, ледь-ледь буренький, і заїдала його в'яленою кетою. Зате на другий день, коли мисливці пішли перевірити петлі, їм пощастило: в сильця потрапило аж вісім куріпок, а по дорозі додому Юра і Мача вбили зайця.

— Проживемо до весни, а там покочуємо до моря, у нас залишена там мальма... Проживемо!

Надвечір до юрти зайшов гість. Це .був Кузьма. Він повідомив, що Істап і в нього забрав оленів і наказав покинути табун.

— Нові чутки ширяться в горах.

— Що таке? — стривожився Чакар.

— Істап каже, що чотири королі прислали зброю орочам. Ця зброя захована тут десь поблизу. Коли більшовики приїдуть до табуна, то

орочі одержать зброю, щоб не пустити сюди руських. — Кузьма подумав і додав: — Чи справді є тут зброя? Чи може Істап знову лякає?

Раптом Юра згадав про зустріч з куркулем на Видровій. Що віз тоді Істап? Сплило в пам'яті грізне "едг гокіль" і те, що він і досі не сказав про це нікому.

Тим часом Кузьма продовжував:

— Люди кажуть, що Істап знає, куди поїхав Ілля.

— Знає? — сполошилася дружина. — Ми не знаємо, а Істап знає. Звідки ж він може знати?

Кузьма усміхнувся:

— Істап думає, що Ілля поїхав скаржитись на нього в район. Та довідався він про це дуже пізно, — тільки на другий день після того, як Ілля зник. Істапів сторож просидів на суді до самого вечора і не помітив Ілльового сліду. Спробуй дожени його тепер! От Істап і хоче озброювати орочів, щоб не пустити більшовиків, яких приведе Ілля.

У Юри стиснулось серце. Сюди приїдуть червоноар-мійці і скрутять ненависного куркуля. А він, може, одержить відомості про свого батька...

— Зброя тут! — сказав упевнено Юра. Всі повернулися до нього.

— Звідки ти знаєш?

пі

Юра розповів про те, що бачив на Видровій. Кузьма дитиня то на Юру, то на Мачу.

— Правда? — спитав він.— Хто кочував з Істапом?— ■шернувся він до Мачі.

Хлопчик назвав кілька імен.

— Треба довідатись від них. де схована зброя, — порадив Юра.

— Це все близькі родичі Істапа. Вони не скажуть, — підповів Кузьма.

— Що ж робити? — зітхнув Гаврило.

Якийсь час усі мовчали. Потім Чакар усміхнувся:

— Ось що я скажу. Треба стежити за Істапом. Завтра я піду до нього в гості і сидітиму там цілий день. Хай Віра і твоя, Кузьмо, дружина підуть у гості до Ки-рика і до тих, хто віз зброю. Вже щось помітимо, щось почуємо. А вигнати з юрти не насміляться!

— Ми повинні взнати, де зброя! — твердо сказав Кузьма. — Коли приїде допомога з берега, ми повинні ■бути готові і не допустити, щоб куркуль підбурив своїх спільників на опір загонові. Піти в гості — це так. А я проїду до тих наймитів, що йдуть попереду табуна, і до тих, що аж зовсім позаду. Хай вони стежать за Істапо-вими родичами, коли ті їхатимуть або вперед, або назад від табуна.

Юра весь час думав над питанням, де могла бути схована зброя. Він знав, що її привезли до того, як випав сніг, і слідів, які вели б до місця, де захована зброя, немає. Раптом у нього блиснула думка: зброя в печері Жовтого Духа, про яку йому розповідав дід Чакар.

Хлопчик поділився своєю здогадкою.

— Ні,— сказав Гаврило, — цього не може бути. Істап не насмілиться піти до печери.

Чакар і Кузьма теж не припускали, щоб куркуль наважився сховати зброю в печері.

— А я кажу, що зброя там, — твердо стояв на своєму Юра. — Він сховав її тільки в печері. Це ж ясно:-ніхто не наткнеться на неї, бо ніхто не насмілиться туди іапги.

— Пі, ні, — в один голос заперечували орочі.— Хіба ішіжпа ховати щось у такій печері?!

Донт сиділи в юрті, розмовляючи про заховану іПроіо.

ПЕЧЕРА ЖОВТОГО ДУХА

Ранком Юра з Мачею пішли перевірити петлі, але про що б вони не починали говорити, все кінець кінцем зводилось до зброї. Де міг Істап її сховати? От коли б їм знайти це сховище! Вони взяли б собі по найкращому пістолетові, а решту роздали б наймитам. О, тоді б вони поговорили з Істапом іншою мовою! Згадали б йому і про суд, і про "білий" закон.

— А далеко звідси печера Жовтого Духа? — спитав Юра.

— Навіщо ти про це питаєш?—злякано відповів Мача.

— Ходімо до тієї печери.

— Що ти? — аж витріщив очі Мача. — Хіба можна туди ходити?

— Але ж там зброя!

Мача переконливо заперечив.

— Ні, там не може бути ніякої зброї. Там живе дух. Туди ніхто не має права заходити.

— От вас і дурять цим "не має права", а я знаю, що Істап сховав зброю там. Тільки там!

Мача не відповідав. Юра знову звернувся до нього:

— Скажи, де печера, і я піду туди сам. Я не побоюсь духа. І візьму собі найкращий пістолет!

Мача вагався:

— Може спочатку спитаємо дозволу в діда Чакара?

— Він пішов у гості. Хіба ми можемо чекати до вечора? Може, Істап уже забирає зброю... Ти розумієш, що тоді буде? Він роздасть гвинтівки своїм родичам, і вони зустрінуть твого батька кулями, коли він повернеться сюди з узбережжя.

На Мачу це вплинуло, але не зовсім.

— Про цю печеру навіть заборонено говорити чужим, не орочам...

— А я хіба чужий? — здивувався Юра.

— То я ж тобі і сказав... А як дух уб'є нас? — спо-хватився хлопчик.

Юра засміявся.

— Духа я беру на себе. Ти тільки покажи, де ця печера.

Хлопці ■ дійшли до петель і зняли трьох куріпок, що, зеплутавшись у сильцях, уже позамерзали.

— Ну, ходім до печери, — наполягав Юра. —— Ходім!

— І [є далеко, — зітхнув Мача, згадавши заборону.

— Ще ж рано. Скільки туди йти?

— До обіду дійдемо.

і— Ну і чудово! Ввечері будемо дома. Ходім! не забувай, що ми це робимо і для твого батька. Згадка про батька підстьобнула Мачу.

— Коли б я знав, що зброя там, хіба я не пішов би? Ну, ходім, коли ти вже так хочеш...

Хлопці спустилися трохи вниз по річці, піднялися на невисокий перевал, перейшли в долину другої річки і почали спускатися вниз. З-під снігу де-не-де визирали виступи голих скель, то білих, то мармурових. Тисячі слідів куріпок, тетеруків, зайців вимережили сніг по долині. В дібровах поспіль траплялися білячі сліди. Юра здивувався, чому сюди ніхто не ходить полювати. Це ж так близько.

— В цю долину теж заборонено ходити, — похмуро відповів Мача. — Ця долина належить Жовтому Духові... Страшно тут! — додав він по паузі.

Дійсно, голі стрімкі скелі, якась надзвичайна тиша, несподівані хуркання тетеруків, що, вилискуючи чорним, наче залізним пір'ям, незграбно здіймалися в повітря, наганяли на хлопців незрозуміле

моторошне почуття. Раптом Юра побачив величезного тетерука, що сидів на вершині дерева.

— Стріляй! — прошепотів Юра.

Ллє Мача заперечливо похитав головою. —т Тут заборонено стріляти. Вся долина належить Жовтому Духові.

— Тоді я стрельну!

— Коли ти наважишся стрельнути, я поверну додому.

Юрі стало прикро, що. півпуда м'яса, які так допомогли б усій родині, це потраплять сьогодні до юрти, але, щоб не сердити товариша, він поступився.

Хлопці пройшли кілометрів з п'ять по долині. Білки дибилися на них,з дерев, сотні куріпок ліниво здіймалися в повітря перед самим носом подорожніх, важко пролі-' тали тетеруки. Юра бачив, що й Мачі кортіло стрельнути, але вирішив не підбивати його на це, — коли в печері дійсно схована зброя, може за цією долиною стежить? Не треба видавати своєї присутності пострілом.

Впин все йшли, і йшли по рипучому снігу, долина іііпрці:ілл, іусхіщав filie, Раптом шлях їм заступила скеля.

— Ось печера... — прошепотів Мача і показав рукою .ліворуч.

Ледве стримуючи хвилювання, Юра дивився туди, куди показувала Мачина рука, але нічого не бачив, крім білого з голубими прожилками каменя.

— Де? Де вона? — так само пошепки спитав він.

— В цій скелі. Ліворуч.

Юра став обережно обходити скелю. Він виткнувся за виступ і озирнувся. Збоку від нього зяяла чорна діра. Величезні брили снігу нависли над входом, загрожуючи щохвилини зірватися вниз і засипати півдолини.

— Я йду, — рішуче промовив Юра і, не звертаючи уваги на сліди коло печери, попрямував усередину.

Мача слухняно рушив за ним. Хлопці ввійшли під склепіння, і їхні серця забилися від радості. Знайомі мішки з оленячої шкіри, такі самі, як вони бачили на Видровій, лежали акуратно складені на землі. Кілька ящиків, уже вийнятих з мішків, стояли поряд, і з них виглядав чорний метал.

В печері було напівтемно. Хлопці загородили вхід, і тільки скупий блакитний промінь пробивався з розколини вгорі печери. Він падав на прозорий камінь, що стояв посеред печери, і від цього камінь світився тисячами золотих смужечок. Юра, не затримуючи свого погляду на камені, кинувся до ящика.

— Пістолети! — прошепотів він.

Це були середнього розміру пістолети, схожі на той, що був у Юриного батька, тільки трохи більші. Поряд в ящику лежали патрони. Хлопчик швидко вийняв обойму, зарядив ЇЇ і знову вставив.

■— Бери й собі, — сказав він Мачі, та той уже крутив у руках пістолет.

Раптом щось заворушилося і зашкреблось у глибині печери. Хлопці, здригнувшись, заклякли на місці. Два зелених вогники показалися з темряви, пролунало сердите ричання, і щось велике і чорне кинулося на

прибулих. Інстинктивно, не цілячись, Юра направив пістолета і натиснув гашетку. Пролунав гучний постріл, і в ту ж мить неймовірної сили вибух потряс печеру. Враз стало темно. Оглушливий грім, удар за ударом, наростав у повітрі. ■

Хлопці, як закам'янілі, стояли, притиснувшись один до одного, не розуміючи, що сталося.

II.фсшії псе затихло. Але хлопці не ворушились. Юра чув, як тіпалось Мачине серце. Минула хвилина, дві. Хлопчики стояли, вдивляючись у темряву. Щось чорне лежало перед ними в якихось п'яти кроках. В сутінках блищав камінь. Юра обережно озирнувся назад. Діри, в яку вони ввійшли, не було.

"Обвал! — зрозумів Юра. — Ось звідки пролунав грім".

Тепер він згадав урок по географії. Вчитель розповідав, що часто від голосного вигуку обвалюються цілі гори. Сніг над входом, а може і гора обвалилась від пострілів. Це було цілком ясно.

"Ми в пастці..." подумав він.

Мачині очі швидше призвичаїлись до сутінків, і він раптом повеселішав:

— Ти вбив росомаху!

— Росомаху? — зрадів Юра і хотів кинутися до звіра, але Мача затримав його.

— Може, вона ще жива...

Хлопці стояли, міцно притиснувшись один до одного і тримаючи зброю напоготові. Потім Мача відколов тріску від ящика і запалив сухе, намащене мастилом дерево. Яскраве полум'я впало на нерухомого звіра, застрибало на нерівних стінах, з новою силою запалав камінь. Хлопці пересвідчились, що росомаха вбита, і обережно почали обходити печеру. В глибокій ніші вони побачили кілька людських черепів серед купи кісток. На мить Юрі стало моторошно. Мача затремтів:

— Це ті, кого вбив дух. Нам буде те саме. Дух закрив вхід до печери.

Юра швидко отямився:

— Я— знаю, чому закрився вхід. "Не бійся. — І він по-яснив, що від різкого звуку часто бувають у горах обвали.

Він говорив так упевнено, що Мача заспокоївся, бо і сам знав, шо снігові намети на скелях обвалюються від звуку.

Оглянувши всю печеру, хлопці повеселішали, — звірів більше не було, людей теж.

— Поки що ми не вмремо з голоду, — промовив Л1ач;і. — У нас є три куріпки і росомаха.

-Давай подивимось,, чим нас засипало — камінням чи снігом.

І1Г.

Вони підійшли до входу, і Юра радісно вигукнув:

— Сніг! Будемо рити!

Страх його тепер пройшов зовсім, і він взявся розглядати зброю, поки Мача білував росомаху. Тут було сорок гвинтівок, два кулемети, два десятки пістолетів, ящик з гранатами і кілька ящиків патронів.

— Оці кулі зустріли б твого батька, — промовив Юра.

— А тепер вони зустрінуть Істапа, коли він наважиться лізти до печери, — забувши недавній страх, відповів Мача.

Хлопці розклали невеличке багаття і сіли відпочити. Тільки тепер вони відчули, як стомилися і зголодніли.

У орочів є звичай: ідучи з полювання, обскубувати здобуту дичину. Отже, поки хлопці дійшли до печери Жовтого Духа, три куріпки юних мисливців були вже без пір'я. Тепер, наштрикнувши м'ясо на шпички, Юра і Мача смажили його над огнищем. Коло каменя вони знайшли залізну миску з шматком закам'янілої від морозу оленини.

— В ній ми нагріємо собі води, — зрадів Юра.

— Але це ж миска і м'ясо духа, — заперечив Мача.

— А зброя теж духова? — усміхнувся Юра. — Ти сам тепер бачиш, що духів немає, а є ті, що лякають дурних різними вигадками про духів. Може, Істап скаже, що це дух привіз зброю з берега?

Пообідавши і напившись гарячої води, хлопці загасили вогнище. Приплив свіжого повітря малий, і, коли весь час топити, їм не буде чим дихати. Прославши мішки з-під зброї, вони полягали, міркуючи, як їм вибратись з печери.

— Відпочинемо і почнемо рити сніг, — вирішили вони. Раптом світло, що пробивалося згори, померкло.

— Невже вечір? — здивувався Юра.

Кілька сніжинок закрутилося в повітрі і впало на камінь.

— Це не вечір, — помовчавши, сказав Мача.— Це починається пурга.

Сніжинки падали частіш і частіш, а через чверть години вони вже сипались суцільним потоком. Потім став доноситись свист вітру, спочатку ледве чутний, а далі голосніший і голосніший. Хлопці сховалися під стіну, вкрилися мішками і, притулившись один до одного, тихо розмовляли.

— Звідки тут людські черепи? — спитав Юра.

— Це дух їв людське м'ясо.

— Кого ж він з'їв?

— Не знаю, це було дуже давно. Старі люди розповідають, що раніш дух їв тільки людей.

Юра догадався, що колись, може сотні років тому, орочі приносили в цій печері людські жертви, і зовсім перестав боятися кісток.

Надворі вже ревла хуртовина, а в печері було затишно і тепло. Стомлені переходом і всім пережитим, хлопці непомітно поснули.

НЕСПОДІВАНІ ГОСТІ

Коли Юра і Мача прокинулись, у печері стояла густа темрява. Десь угорі глухо завивала пурга. Хлопці висунулись з-під мішків.

Невидимі холодні сніжинки упали їм на обличчя, на руки, і печерні жителі знову поховалися під мішок.

— Це добре, що пурга, — сказав Мача. — Ніхто не взнає, де ми. Пурга позамітає наші сліди.

Він розповів, що пурги звичайно починаються з лютого і що далі до весни, то частішають і частішають. Інколи пурга триває тиждень, а інколи і два.

— Всі сидять тоді по юртах, — продовжував Мача.— Зате після хуртовини наймитам буває багато роботи — знайти оленів, які розбрелися по горах, шукаючи затишку. А навесні скільки гине від пурги маленьких оленят! А скільки їх губиться в глибоких заметах! Тоді наймити виносять їх на собі до чистого місця.

Мача зітхнув:

— Де зараз батько?

"А чи знає мій батько, де я?—подумав Юра.— А мама?" І серце йому тривожно стиснулось, та він відігнав важкі думки.

— Може, твій батько залишився у нас у районі... — мрійно промовив Мача. — От коли б він залишився у районі і зустрівся з моїм татком! Ой, як це було б добре!

Вони стали вираховувати, де зараз може бути Ілля. Скільки ж днів минуло після того, як він виїхав з дому? Мача підкладав по пальцях:

Ніч. День і ніч. Знову день і ніч. Ще день і ніч.

І ще день. Виходить — ніч, три доби і один день. О! Батько вже далеко. Кочувати 'з юртою — довго, а йти або їхати одному — швидко. За ніч він доїхав до перевалу. А там легко йти на лижах, бо весь час з гори. За два дні він спустився до моря. Мача зрадів:

— Батько вже напевно в районі! Хоч би не довго там збиралися!

Солодка млость розлилась у Юри по тілу.

Може, допомога вже їде... Батька, звичайно, немає в районі, його не відпустять з роботи у Владивостоці. Зате Ілля, може, щось дізнається про батька. А може... Може, хтось прочитав уже його записку, залишену в бухті, і надіслав телеграму до Владивостока? І тепер Ілля привезе йому звістку з дому... листа або телеграму.

— А скільки ж їхати сюди на собаках? — спитав він у Мачі.

— О! Це швидко. Два дні. — Мача засмутився. — Але пурга. В пургу не поїдуть. А що як вона триватиме два тижні?

Вони помовчали.

— Тобі хочеться їсти? — спитав Мача.

— Хочеться.

— То давай вставати.

Хлопці розклали багаття і не впізнали печери: вся вона була засипана тонким шаром снігу. Сніжинки повільно пливли в повітрі, осідали на підлозі, на ящиках із зброєю, на прозорім камені. Камінь і під снігом світився жовтими блискітками.

Відрізавши по шматку росомахи, хлопці посмажили м'ясо, потім нагріли води і погасили багаття.

— Почнемо рити, — промовив Юра, роздумуючи, що б таке використати як інструмент.

Він відбив дошку від ящика і став гребти сніг: В його уяві уже стояв довгий тунель, який вони прориють, і хлопчик думав, що вилазити треба буде дуже обережно, — може, там чатуватимуть на них куркулі. Він гребнув сніг раз, два. Але на звільнене місце знову сипався сухий, дрібний сніг. Юра нагріб його у печеру цілу купу, звільнивши склепіння входу, але далі не тільки тунеля, навіть помітної заглибини він зробити не міг. Сніг сипався, як пісок.

Мача похмуро стояв коло товариша.

— Сніг сухий,— зітхнув він.— Коли б це було навесні, пін був би як камінь від вітрів і сонця. А тепер...

Змокрілий від праці, Юра випростався.

— Що ж робити?

Він розглядав печеру, шукаючи виходу з свого становища. Думки гарячково стрибали.

— Поставити б один на одного ящики і вилізти через дірку вгорі. Але ящиків невистачить.

Він став розмотувати мотузки, що ними були обв'язані мішки із зброєю.

— Може, пощастить якось зачепитись за камінний виступ угорі.

Мача спробував кинути петлю. Та до стелі було не менше двадцяти метрів, дірка була невелика і зачепитись не вдалося.

— Нас тут ніхто не знайде, — сумно промовив Мача.— Пурга позамітала наші сліди.

Юрин погляд упав на ящик з гранатами. Він узяв < одну в руки. В школі, у військовому гуртку він вивчав гранати, але то були наші, радянські, а це якась чужа, з кільцем... Як нею користуватися?

"Та і в чужої ж гранати,— майнуло в думці,— повинен бути запал".

Дійсно, запали знайшлися, і Юра спробував вставити один у гранату. Очевидно, треба кидати, тримаючи кільце в руці.

— Давай спробуємо висаджувати сніг у повітря,—■ звернувся він до Мачї.

З великими труднощами вони зробили нішу з метр завдовжки. Юра закріпив до якогось пенька, що стирчав з-під снігу, гранату, прив'язав до кільця мотузок і сховався в глиб печери, за стіну, тримаючи в руці другий кінець мотузка.

— Ховайся! — крикнув він до Мачі і, почекавши, поки тон став під стіну, з силою потяг вірьовку до себе.

Щось луснуло під снігом, задзеленчало по камінню кільце, і через кілька секунд розлігся громовий вибух. Хмара снігу сипнула в печеру, задзижчали осколки, по-ноіи жовтий їдкий дим. Хлопцям довго довелось чекати, поки можна було побачити наслідки своєї спроби. Юра перший поліз до місця вибуху. Він побачив там той са-мпіі сніг, що і раніш, сипучий і сухий.

Допго потім хлопцям довелось дихати смердючим

повітрям, і вони вже не повторювали своєї невдалої спроби. Від нічого робити Юра навчив Мачу, як користуватись гранатою.

— Може, доведегься тобі захищатися нею від куркулів...

Увечері, коли вони вже лежали під мішками, у Юри виникла ідея:

— Знаєш що? Давай набивати сніг у ящики, гріти воду і поливати його. Наробимо багато таких цеглин, поскладаємо одну на одну і виберемось нагору.

— А чи вистачить у нас палива?

— Спробуємо.

— Спробуємо, — погодився Мача, і вони поснули, їх розбудив привітний промінь, блакитний і теплий,

що сміливо пробивався через дірку вгорі.

— Скінчилась пурга, — зрадів Мача. — Батько вже їде до нас!

Хлопці поснідали, нагріли миску води і стали робити першу цеглину. Та вибити її з ящика було дуже важко.

Вони вовтузились півдня і вийняли тільки шматки твердого, мерзлого снігу.

— Ну що ж, — не втрачав надії Юра, — викладемо І з шматків. Будемо ще натоптувати сніг ногами...

— Коли Істап признається червоноармійцям, де схована зброя, тоді нас знайдуть, — сказав Мача, а коли ні, то... ми йшли лісом... може, де-

небудь залишились наші сліди. Пурга мела недовго. Батько і дід шукатимуть нас. — Він помовчав. — Знайдуть!

— Знайдуть? — перепитав Юра. — А як куркулі нас знайдуть?

Хлопці довго сиділи мовчки. Юра напружено думав. Раптом погляд його впав на людські черепи, що лежали в ніші печери. Він устав, узяв у руки один череп і, поставивши його собі на голову, відкотив комір, закривши обличчя.

— Скинь! Що ти робиш! — зарепетував Мача. — Мені страшно!

Юра зняв череп.

— Страшно?

Та можна було і не питати: Мача зблід і тремтів.

— Тоді давай прив'язувати собі черепи до голів, — сказав він.

— Я не хочу! — злякано промовив Мача. — Я боюсь...

— Як хочеш... —І Юра, дістaвши мотузок, продІв його у вушні відтулини черепа.

Потім поставив череп собі на голову і прив'язав його мотузком попід підборіддя. Перевіривши, що череп тримається міцно, він зняв його і поклав під стіну. Узявши другий череп, він теж продів у нього мотузок і поклав біля першого.

— Навіщо це ти робиш? — спитав Мача.

— На всякий випадок...

Хлопці розпалили багаття, пообідали, потім посідали біля стіни, міцно притиснувшись один до одного.

— Знаєш що? Давай робити не цеглу з снігу, а так: накладемо снігу проти дірки, поллємо його водою, він замерзне, ми ще накидаємо, ще поллємо... Так аж до самого верху.

— Давай! — схопився за цю думку Юра.

Вони кинулись до входу в печеру по сніг. Раптом промінь угорі згас. Юра дивився на товариша, ніби питаючись, що сталося. Світло знову з'явилося, потім знову погасло.

— Хтось заглядає в печеру, — прошепотів Мача. Стримуючи подих, хлопці вдивлялися в стелю. Тепер

було ясно видно: хтось зазирав у дірку.

— Істап, — прошепотів Мача і злякано притулився до Юри. Нервово стиснувши руку товариша, він пошепки промовив: —Коли він сюди спуститься, я його вб'ю!

У відтулині уже вирисовувалось аж три силуети голів. Хлопці принишкли біля стіни. Минуло кілька довгих хвилин. Голови відсунулись від дірки, і вниз поповз ремінний маут з прив'язаним на кінці каменем. Очевидно, Істап хотів виміряти глибину печери.

Юра напружено думав. Зараз камінь піде вгору, а через хвилину сюди спуститься людина.

МЕРЦІ ОЖИВАЮТЬ

Камінь на ремінним мотузі повільно поповз угору. Юра швидко схопив череп і прив'язав собі до голови. І Іптім надів на череп шапку і відкотив комір своєї куртки так, щоб закрити обличчя. Мача уважно стежив за кожним рухом свого товариша, йому страшно було доторкнутися до цих кісток. Але нагорі було ще страшніше.

Мача на мить уявив себе в руках Істапа, і всі його вагання зникли. Хлопчик ще раз кинув швидкий погляд на стелю і почав собі теж прив'язувати черепа.

Юра поклав у кишеню дві заряджених гранати, помацав пістолет і схопив мотуз, яким вони хотіли зачепитися за виступ у стелі. Він випадково повернувся до товариша і мимохіть здригнувся: на нього дивилося страшне обличчя мерця.

— Бери мішок і, коли Істап спуститься, накинеш йому на голову.

Мача згодливо кивнув вишкіреним черепом.

Раптом камінь, що був уже під самим склепінням, швидко пішов униз і бухнувся на дно печери. Хлопці заклякли біля стіни. Що сталося там, нагорі?

Минуло хвилин десять, а в розколину в стелі ніхто не заглядав. Юра перший отямився від несподіванки і, вийшовши на середину печери, потяг за ремінь.

— Прив'язаний, — прошепотів він до Мачі.

Той наблизився до товариша і теж поторгав за мотуз.

— Істап, мабуть, кудись пішов... Може, він нескоро повернеться... — і рішуче додав: — Я спробую вилізти!

— Справді! ■— зрадів Юра. — Тільки ти візьми гранати і пістолет. Може, Істап сидить десь поблизу...

Мача напхав у кишеню гранат, перевірив пістолет î схопився за ремінь. Та не встиг він піднятися і на метр, як нагорі щось луснуло, мотуз обірвався, і хлопчик гепнувся на Юру, що сидячи тримав нижній кінець ременя. Не розуміючи, що сталося, Юра злякано спитав:

— Перерізали?

— Погано прив'язали, — віддихавшися промовив Мача. •— Це ще добре. А коли б з-під самої стелі?

У Юри похолонуло на серці. Справді, а що коли б Мача упав з височини двадцяти метрів? Уявлення про можливу смерть товариша кілька хвилин не давало Юрі зосередитися, і він тільки зітхав, дивлячись на довжелезний ремінь, який лежав біля його ніг.

— Що ж тепер робити? —— стурбовано промовив Мача. — Тепер Істап знатиме, що хтось е в печері.

— А що він нам зробить? — спробував заспокоїти його Юра, але тривога охопила і його. Вони тут у пастці, а Істап вільний. Він знайде, як їх викурити звідси.

"Викурити — різнула1 думка. — А що ж? Істап може накидати в печеру запалених головешок і ганчір'я".

Хлопці посідали біля стіни, притиснувшись один до одного, і в гіркій задумі мовчали. Минула година, друга...

Нараз у печері потемнішало. Діти здригнулися і, з острахом підвівши очі, побачили, що знову хтось заглядає у розколину. Юра відчув, як у

нього швидко-швидко забилося серце. Настає рішуча хвилина. Що надумав Істап і чим кінчиться зустріч з ним?

Нагорі знову посвітлішало. Хвилин десять ніхто не підходив до розколини. Потім з'явився силует чиєїсь голови, і в печеру знову посунувся камінь на мотузі. У хлопців відлягло від серця. Значить, не будуть викурювати. Хтось полізе до печери. В крайньому разі, коли той, хто спуститься сюди, не злякається черепів, хлопці зброєю примусять його здатися в полон. А далі видно буде. Маючи заложника, легше розмовляти з куркулем.

Камінь стукнувся об землю і швидко поповз угору. Через кілька хвилин у печері стало зовсім темно, а коли посвітлішало, хлопці побачили контур людського тіла, що повисло в повітрі і коливаючися, поволі спускалося вниз. Дві голови схилилися над розколиною, заступили світло, і ні Юра ні Мача не могли роздивитися обличчя чоловіка, що спустився в печеру. Видно було тільки рушницю в його-руках.

— Ми загинемо. — прошепотів злякано Мача.

У відповідь Юра міцно стиснув його руку, ніби намагаючися цим заспокоїти свого друга.

Раптом чоловік на мотузі клацнув затвором гвинтівки і голосно російською мовою гукнув:

— Гей, жовтий чортяко, де ти тут ховаєшся?

— Ми тут!— не пам'ятаючи себе від радості, скрикнув Юра і, забувши, що череп стирчить у нього на голові, кинувся на середину печери. — Ми...

— Чорти! — злякано зойкнув чоловік, і ремінь одразу спинив свій рух.

— Ми не чорти. Ми люди! — закричав Юра, боячися, що чоловік з переляку ще стрельне.

На мить чоловік занімів. Потім розлігся його голосний рогіт. А ще через хвилину він уже тиснув руку Юрі і Мамі. Це був червоноармієць із загону, що сьогодні іірибун з узбережжя.

Хлопців на ремені витягли з печери. Осліплені яскравим сонячним світлом, вони довго не могли розглядіти радісних облич орочів і прибулих військових, що обступили печеру.

— Ви, очевидно, Юра Зуб? — звернувся до Юри військовий, що був тут за командира,

— Так, — відповів той.

— Ну, давайте познайомимося, молодий чоловіче. Я Петров. Прибув сюди разом з вашим батьком.

— Тато приїхав! Він тут! — радісно скрикнув Юра. — Мачо! Чув? Мій тато приїхав! — і, враз спохватившися, звернувся до Петрова: — А Ілля? Той, що викликав вас сюди, приїхав?

— Звичайно.

— І твій тато приїхав! — сяючи очима, сповістив він свого друга.

Петров привітався з Мачею за руку і сказав, що його батько дуже допоміг загонові.

В цей час із печери витягли перший ящик з гвинтівками.

— Ну, — сказав Петров, — давайте сюди Дойду. Тільки тепер Юра побачив, що трохи далі від розколини, за кущами сиділо і стояло кілька чоловіків.

— Істапа сюди! — гукнув хтось з орочів, і через хвилину той з'явився в супроводі Кузьми і червоноармійця.

Кузьма замість привітання весело підморгнув Юрі і потім підштовхнув Істапа до Петрова. Куркуль, із зв'язаними руками, зробив крок і спинився, похмуро поглядаючи на своїх наймитів.

— Що це таке? — суворо промовив Петров, показуючи на ящик із зброєю.

Істап мовчав.

— Що це? Жовтий дух чи гвинтівки? — ущипливо спитав куркуля Кузьма. — Ти ж казав, що зброї в печері нема.

Істап тільки злісно зиркнув на свого колишнього наймита і продовжував мовчати.

— Мовчи не мовчи, — промовив Петров, — а тебе спіймали на гарячому. Ти прийшов до печери не ховатися, як ти виправдувався, а по зброю.

Хлопці тепер зрозуміли, чому тоді так несподівано впав мотуз із каменем: Істап, побачивши загін, кинувся тікати.

Тим часом червоноармієць, що перший спускався до печери, виліз на світло і доповів Петрову про кількість знайденої зброї. Потім він глянув на Юру і ніяково посміхнувся:

— Ну й перелякав же ти мене. Головне, що несподівано. Ці прокляті куркулі все про дух казали... А тут тобі враз чортяка з темряви...

Всі голосно розсміялися.

— Ну що ж, — сказав Петров. — Хлопці, мабуть, скучили за своїми батьками. Так?

Юра і Мача вже давно нетерпляче поглядали на прив'язаних оленів, якими приїхали сюди орочі, що супроводили Петрова.

— Коли ми тут не потрібні, ми б поїхали... — сказав Юра.

— От я про це й кажу, — усміхнувся Петров. — Ми тут ще залишимося, а ви катайте!

Хлопці скочили на оленів і помчали до Гаврилової юрти.

РАДІСНА ХВИЛИНА

Два хлопчики шаленим галопом летіли до юрти. Сонце заходило, і небо ставало синім-синім. Та вони не звертали уваги на красу природи, запалені одним бажанням — швидше дістатися додому.

Вони виїхали вже на перевал і, виткнувшись з-за гори, побачили чоловіка, що скаженим алюром мчав їм назустріч на олені. Юра вихопив пістолет і направив свого оленя до невідомого верхівця.

— Стій! — крикнув Юра і стрельнув угору. Верхівець спинився. Хлопці під'їхали до нього ближче,

тримаючи напоготові пістолети. >

— О, Гарачим! — впізнав Мача куркулевого племінника.

— Куди ти так швидко їхав? — суворо спитав куркуля Юра.

— Кажи правду, — навів на нього пістолет Мача. — Бо тут тобі й край!

— Я тікав від більшовиків, — зовсім уже злякався Гарачим. — Я нічого не робив. Я тільки чатував Гаври-лову юрту, щоб він не втік до більшовиків. Я тільки виконував наказ Істапа...

— А-а, виконував? — загрозливо промовив Юра. —

Повертай назад! — і, пропустивши Гарачима наперед, хлопці риссю поїхали за ним.

У вечірньому присмерку вони побачили, нарешті, свою юрту і невеликий натовп біля неї. Дві постаті відділилися від групи і побігли назустріч верхівцям.

— Тату! — гукнув Мача.

У Юри захопило дух: він побачив знайомі риси дорогого обличчя.

— Тату! — скрикнув він і, зстрибнувши з оленя, упав батькові в обійми.

Зуб притиснув сина до грудей.

— Живий! Живий! — повторював він, не витираючи неслухняної сльози.

— Тату, ти плачеш? — промовив Юра, не помічаючи, що і в нього течуть сльози.— А я думав, що ти не вмієш плакати.

— Це я так, — засміявся батько і схопив сина на руки.

Юра згадав про полоненого, його вже оточили, і Мача з Іллею продовжували допит, початий хлопцями ще по дорозі. Гаврило і Чакар стояли простоволосі біля юрти і щасливо усміхались, дивлячись на Юру. Хлопчик вибачливо глянув на батька і кинувся в обійми до своїх друзів.

Почувши галас надворі, висунулась з юрти Віра.

— Діти! — радісно скрикнула вона. — Мої діти! Живі! — і обняла хлопчиків.

Підійшов Ілля і, як з дорослим, привітався з Юрою за руку.

Всі зайшли в юрту.

Захлинаючись, хлопці розповідали про свої пригоди останніх днів, розпитували про те, як пощастило Іллі доїхати до району, як узнав Зуб, що син його тут.

Раптом у двері просунулась голова в ушанці з червоною зіркою.

— Нарешті, можна поздоровити вас, товаришу Зуб,— промовив Петров, влазячи в юрту і побачивши Зуба з хлопчиком. — Дуже, дуже радий за вас.

— Так, усі нещастя лишились позаду. Дякую вам. А як справи на вашому фронті?

—1 Ну, такий герой, як Кузьма, не дасть маху. Істап з помічниками, родичами, суддями і агітаторами перебуває в надійних руках.

Петров ще раз потиснув руку Юрі і Мачі, потім, спохватившись, що не привітався з хазяїнами юрти, став обходити кожного. Останнім він потиснув руку Істапо-вому родичу, і всі в юрті зареготали.

— Що таке? — не зрозумів Петров.

— Тисніть йому руку та не випускайте з рук поки що, — засміявся Зуб, — це з тієї компанії... полонений.

Петров суворо глянув на куркуля, і той, що так улесливо усміхався хвилину тому, раптом засмутився.

— Ну добре, — кинув Петров. — А тепер би я випив склянку хорошого чаю по-орочському, міцного, як спирт! Питиму чай! — звернувся він до Гаврила.

Той, привітно і широко усміхнувшись, присунув до Петрова столик з чашками.

— Ви повинні знати, товаришу Зуб, — сказав Петров, — що найбільша радість для хазяїна юрти, коли гість сам попросить їсти або пити. І образа для нього, коли гість відмовляється від чаю.

Він розповів, що Кузьма, який зустрів загін біля перевалу (там загін розділився на дві частини), провів Петрова таким зручним шляхом і так швидко до куркульських юрт, а потім по слідах Істапа до печери, що куркулі нічого не встигли зробити з своєю зброєю.

— Ох, які хороші тут хлопці! — п'ючи чай, задоволено говорив Петров. — Орли! Кузьма, Ілля! Чого варті! А старики? А діти? Чудовий народ! І головне, без хитрощів.

— А де ж товариш Уяган? — спитав Зуб у Петрова.

— Е, його не випустять до самого ранку.

— Що трапилось? — стурбувався Зуб.

— Товариша Уягана оточили наймити в тім кінці табуна, і я так думаю, що розмова у них не кінчиться до ранку. У наймитів є про що спитати, а голові райвиконкому є про що розповісти.

Гаврило розказав гостям, що коли б не Юра, наймити не змогли б прочитати постанову районного з'їзду Рад про встановлення їм плати за роботу в куркулів. Він глянув на хлопчика і додав:

— Скільки я перетривожився за тебе і Мачу. Ну, добро, що все так щасливо скінчилося.

Юра соромливо нахилив голову.

І5н стільки зробили для мене, — з подякою

промовив Зуб до Гаврила.— Я ніколи не забуду цього і завжди буду перед вами винний.

— Що я зробив? — зніяковів Гаврило. — Я зробив те, що повинен був зробити кожний... — сказав він, коли Чакар переклав йому слова Зуба. — Я радий, що все кінчилося щасливо...

НАЙМИТИ ПОЧИНАЮТЬ НОВЕ ЖИТТЯ

Другого дня Петров закінчував допит Істапа і інших винних у змові, а Уяган з Зубом зібрали наймитів і розповіли їм про те, що діється зараз по

радянській країні, як народ бореться за нове щасливе життя, про те, які завдання стоять перед наймитами насамперед.

Через кілька днів Петров з арештованим Істапом та його прибічниками повертався на узбережжя.

— Ну, що ж, і тобі, мабуть, хочеться додому? — спитав Зуб у сина.

І тут Юра, який так багато думав про те, щоб добратися до райцентра, відчув, що йому не хочеться розлучатися з своїми друзями — Мачею, Кузьмою, Гаврилом, Чакаром, Іллею... Не хочеться кидати ці суворі, але величні гори, засніжені долини, прибрані інеєм ліси... йому хотілось побачити, як наймити одержуватимуть плату за свою працю в куркуля, як вони будуть організовувати колгосп, хотілось узнати, кого вони оберуть годовою...

— Чому ж ти мовчиш? — усміхнувся батько.

— Давай ми залишимось, тату... Адже до Владивостока все одно зараз ие проїхати...

— О, самі правильні слова! — сказав Уяган. — Залишайтеся хоч на місяць на Балигакчані, а я поїду по інших кочових групах. Бо отрута, яку розпустив куркуль, пішла і по інших долинах. Треба поговорити з людьми, розповісти їм правду.

Зуб знав, які першочергові завдання стоять тут, бачив, що роботи непочатий край, і з радістю погодився на пропозицію голови виконкому.

— Я охоче залишусь тут, — сказав він, — і буду радий допомогти, чим зможу, в роботі.

— Люди тут хороші, щирі, працьовиті, — вів далі Уяган. — А першим своїм помічником візьміть Кузьму.

— Це і моя думка, — відповів Зуб. — Кузьма дуже

активний і енергійний. З нього взагалі вийшов би непоганий політпрацівник...

— Так,— погодився голова райвиконкому.—Ось перший доказ цьому. — І він показав Зубові заяву наймита про бажання вступити до комуністичної партії.

— Він хоче звернутися до вас з проханням,— додав Уяган, — щоб ви дали йому рекомендацію. Як ви?

— О, чому ж? З великою охотою. Хто-хто, а Кузьма цілком заслуговує на те, щоб носити почесне звання комуніста. Він це довів своєю боротьбою проти куркулів.

— От і добре, — задоволено промовив Уяган.--Тепер така справа: незабаром прибуде сюди голова кочової ради Биякан. Треба, щоб він відчитався за свою роботу перед виборцями. І спитайте його, чому він тоді втік від наймитів. Я гадаю,, що наймити оберуть нового голову.

. Уяган того ж дня виїхав до сусідньої ріки.

Зуб, залишившися сам, зразу ж приступив до головного: до вилучення з куркульських табунів оленів для наймитів. У великій юрті зібралися всі, хто працював у Істапа і Кирика.

— Товариші,—сказав Зуб, — радянська влада піклується про вас. Вона видала закони, що захищають трудящих, і пильно стежить, щоб ці закони виконувалися. Зараз ми маємо змогу виконати закон про сплату куркулями всього того, що заробили наймити. Давайте ж точно з'ясуємо, скільки кому належить одержати оленів, ;— адже ми з вами будемо забирати їх у куркулів.

Збори відповіли на Зубові слова схвальним гомоном.

— А як воно буде?—спитав старезний дід Чндор, який прослужив у Кирика все своє життя. — У табуні мало биків, усім наймитам невистачить. То як воно буде! чи можна одержати важенок1?

— А чого ж? Схочете — візьмете биків, схочете — важенок. Яких схочете, таких оленів і візьмете, — сказав Зуб, не розуміючи, чому це цікавить старого.

— О! — зрадів Чидор. — Це було б дуже добре, щоб і важенок узяти. — Потім з недовірою глянув на Зуба і промовив: — А ти добре знаєш закон? Може ти помилився?

Гаврило усміхнувся і попросив слова. 1 14 а ж о її к а — самиця оленя.

ІЛО

— Куркулі дуже хитрі, — сказав він, — і лукаві. Вони нікому не давали і не продавали важенок. Хіба тільки родичам. А чому? Тому, що той, у кого є важенки, матиме потім оленят, стане багатим і не піде більше пасти чужих оленів. Такі хитрі, такі лукаві оті куркулі!

— Так, так, — загула решта наймитів. — Куркуль не продавав важенок. Такий лукавий...

Зуб заспокоїв збори, запевнивши, що кожен наймит одержить і биків і самиць.

— Товариш Зуб каже правду,—підтвердив Кузьма.— Я розмовляв з Уяганом. Уяган каже, що можна брати і важенок. Такий закон.

Ця заява відразу знищила всі сумніви, і наймити перейшли до основного: стали по черзі говорити, хто скільки років працював у куркуля. Після кожного такого виступу Юра і Мача записували число років, множили на двадцять чотири і оголошували результат. А решта присутніх підтверджувала, що наймит правильно сказав, скільки років він працював у куркуля.

Пізно вночі, коли всі наймити-чоловіки підрахували належних їм оленів, Кузьма обернувся до жінки, що сиділа позаду чоловіків:

— Кажи.

Жінка засоромилась і відсунулася в глиб юрти.

— Що таке? — поцікавився Зуб.

— Та ось Ганна не знає, чи жінкам теж можна одержати за роботу, — промовив Кузьма. — Вона пасла оленів у Істапа...

— А як же інакше? — здивувався Зуб. — Звичайно, їй належить плата.

— У законі про жінок не сказано, — несміливо промовив хтось із чоловіків.

— Радянська влада, — урочисто сказав Зуб, — оголосила основний закон, за яким жінка має однакові права з чоловіком. — І, звернувшися до наймички, спитав: — Скільки ви років працювали в Істапа?

— Вісім, — відповіла та.

— Правильно, вісім років, — підтвердили люди.

— Вам належить сто дев'яносто два олені, — оголосив Юра.

Після Ганни ще кілька жінок, що працювали в куркуля, подали свій голос, і Юра вирахував, скільки їм належить одержати оленів.

Нарешті всі підрахунки були закінчені. Наймити мали одержати разом понад шість тисяч оленів. У куркулів залишалося близько півтори тисячі. Коли4 Зуб оголосив ці результати, радісний гомін наповнив юрту.

Гаврилова дружина, що уважно слухала все, про що говорилося на зборах, вийшла наперед.

— Тихше, тихше, — зашепотіли навколо. — Атакан1 хоче щось сказати.

— Радянська влада — самий перший влада, — сказала стара. Горе моє — я осліпла. А як хотілося б мені побачити тих людей, що привезли нам щастя в гори. Дякую вам, дякую від усього орочського народу, — і вона простягла Зубові обидві руки.

Зуб схвильовано і сердечно потиснув руки сліпої.

Жінка підвела голову і, ніби прислухаючися до чогось, чекала, поки змовкне радісний гомін наймитів, що з словами подяки звертались до Зуба.

— Я стара жінка. Я багато бачила на своєму віку, — продовжувала вона. 1— (Бувало так: має ороч сотню або й дві чи три сотні оленів, живе добре, а потім одразу нападе на худобу хвороба, і людина втрачає все своє багатство, ставить юрту на березі моря і вже ніколи не повертається в гори, ніколи не їсть оленячого м'яса, не їздить на олені за білкою. От ми зараз одержуємо багато оленів. Стільки оленів, що одній родині їх не випасти. То я хочу спитати вас, як будемо далі жити? Тут нам розповідав руський хлопчик Юра про колгоспи. Хороше живуть

люди в колгоспі, бо вони один одному допомагають. От і ми давайте жити так дружно. Всіх оленів зведемо докупи, і тоді в нас буде такий великий табун, якому не страшна буде ніяка пошесть. Скільки я живу, а в Істапа і Кирика завжди був великий табун, хоч яка зла хвороба не нападала б на їхніх оленів. А ті, в кого оленів було менше, рано чи пізно ставали бідняками. Коли наші олені будуть спільними, тоді не буде так, що в одного вони похворіють — і він стане бідняком, а другому пощастить — і він залишиться багатим. Коли житимемо гуртом, ми всі будемо багаті.

Вона скінчила говорити, і її обличчя застигло в чеканні.

1 Л т а к .і н — жінка.

їла

— Правильно сказала атакан, — підтвердив її слова Кузьма.

Правильно! Самий правильно! — схвально пролунали голоси наймитів.

— Розумна жінка у етикана Гаврила!

Гаврило задоволено усміхався. Дружина висловила те, що він думав сам. *

— Так. Будемо жити колгоспом, — сказав він, — Хай кожен, хто згоден зі мною, скаже про це зараз.

Зуб поставив пропозицію Гаврила на голосування.

— Хто за те, щоб організувати колгосп, хай піднімуть руки.

. — Ні, — заперечив Кузьма. —. Голосувати треба по-орочському.

— Так, так, — поспішив згодитися Зуб, який ніяк не міг звикнути до нового для нього порядку голосування.

— Хай амаганджа скаже свою думку, — почулися голоси.

Старий наймит, що цікавився, чи можна брати в куркуля важенок, твердо сказав:

— Я за те, щоб жити колгоспом. Я віддаю в колгосп свої п'ятсот дев'яносто чотири олені.

Один за одним наймити заявляли про своє бажання вступити в колгосп. Коли всі висловилися, Кузьма запропонував завтра ж приступити до вилучення з куркульського табуна наймитських оленів. Радісні, весело розмовляючи, люди розходилися з юрти.

СПАСИБІ СТАЛІНУ

До світанку було ще далеко, а в усіх юртах уже палали вогнища. Вирішальний, давно очікуваний день настав.

Радісно схвильовані наймити сідлали оленів. У темряві чулися збуджені розмови. Ще не розвиднілося, а всі, кому належало одержати заробіток за багаторічну працю, виїхали до табуна. За чоловіками їхали жінки, дітвора з веселим галасом супроводжувала дорослих. Юра і Мача в оточенні хлопчаків галопом мчали туди, де тисячі тварин, як хмара, посувалися схилом гори.

В неясному ранковому світлі табун здавався темною плямою, тільки інколи, відбившися від стада, раптом виринала голова з гілчастими рогами, і олень, хрокаючи, знову ховався в рухливій гущі.

Наймити зібралися до купи.

— Ну, будемо починати! — звернувся Гаврило до інших.

— Давайте! Давайте! — весело загули наймити.

— В цьому табуні, — сказав Гаврило, — три тисячі сто вісімнадцять оленів. — Весь табун наш.

— Давайте, — промовив молодий наймит, — заберемо весь табун. Не будемо перераховувати. А з другого табуна візьмемо стільки, скільки невистачає нам.

— А печатка? — спитав його Гаврило.

— А-а... — зніяковів юнак.

— Яка печатка? — не зрозумів Зуб.

Дід Чакар, який, забувши про свою старість, виїхав разом з усіма до табуна, пояснив:

— У кожного оленя є Істапова печатка. Маленька кругла дірочка на вусі. Коли ороч купує оленя або коли в нього знайдеться оленятко, він тоді ставить свою печатку. А інакше як узнаєш, чий олень?

— Коли просто сказати, що цей табун наш — хто повірить? — обізвався інший наймит. — Головне — печатка!

Наперед виїхав старий Чидор.

— У мене ніколи не було своїх оленів, — сказав він, — то я хочу побачити, скільки їх тепер у мене, скільки оленів я передаю в колгосп.

— Самий правильно! — загули навколо.

— Переклади начальникові мої слова, — звернувся старий до Чакара. — Хай руський скаже, чи правильна моя думка?

— Правильна, — промовив Зуб. — Кожен наймит повинен побачити, скільки він одержує оленів.

— То, може, спершу і кожен поставить свою печатку? — спитав Хтось з гурту. — А потім будемо ставити спільну печатку.

Це питання викликало жваві балачки. Орочі порадилися між собою, і Гаврило висловив загальну думку:

— Ні. Печатку зразу ж треба ставити колгоспну. Навіщо мучити оленів?

— Так! Так! — дружно підтримали його всі наймити.

— Робіть так, — сказав Зуб, — як вважаєте за краще. Коли все будете робити, добре обміркувавши, тоді і колгосп буде міцнішим. Може хто, побачивши скільки в нього оленів, не схоче їх віддавати до колгоспу, а вирішить жити сам, то нехай зараз скаже. Колгосп — справа цілком добровільна.

Зуб свідомо сказав про це і уважно оглянув обличчя наймитів. Але орочі одноголосно запротестували. ■— Як? Адже ми вже вирішили! Ні, ні!

— А як я пастиму сам свої п'ятсот дев'яносто чотири олені? — весело усміхаючися, промовив Чидор. — Начальник правильно спитав нас ще раз, чи хочемо ми в колгосп. Тільки нехай він не боїться. Ми багато думали про це.

— Ні, хай начальник не боїться, — повторили наймити слова старого. — Ми хочемо жити в гурті. Ороч любить жити в гурті.

— Ну, коли так, то це дуже добре, — розчулено промовив Зуб.

Частина оленярів оточила табун, притиснувши його до стрімкої гори, друга частина з арканами в руках вишикувалася в стрічку, даючи оленям вузенький прохід до долини. Здіймаючи галас, пастухи погнали оленів.

Юра і Мача, наготувавши аркани, з хвилюванням чекали початку ловів,

— їздових оленів легко ловити, — сказав Мача. — А ті, що в табуні, — ті дикі. їх не оточиш віжками.

Наляканий вигуками людей, табун оленів завирував, кинувся в один бік, скупчився біля скелі, потім раптом ринув туди, де стояли мисливці з арканами. Спереду біг красунь з велетенськими рогами. Гордо задравши голову, він широко викидав струнками ногами, дико позираючи на людей і з кожним кроком все збільшуючи і збільшуючи швидкість.

Чидор, що стояв першим, раптом пригнувся і, коли олень порівнявся з ним, з силою кинув аркан. Олень зробив велетенський стрибок, став на дибки, але аркан уже зачепився за гіллясті роги, і здичавіла від переляку тварина всім тулубом перекинулася назад і впала на сніг.

Решта оленів на мить спинилася і шугнула назад до табуна.

Ілля і Кузьма кинулися на допомогу старому, Зі свистом промайнули в повітрі аркани і впали на ноги оленя, що, як навіжений, пручався, намагаючися вирватися з полону.

За кілька секунд перший олень був зв'язаний, і пастухи лежали на ньому, тримаючи його за роги.

—. Оце печатка Істапа, — показав Гаврило Зубові маленьку дірочку, пробиту на вусі тварини. — А оце буде наша. — І ороч витяг з торбинки тавро в формі п'ятикутної зірочки. Він наклав тавро на вухо, клацнув, і на місці дірочки утворилася маленька зірка.

Наймити випустили протаврованого оленя, і той вистрибом кинувся геть від них у долину.

Тим часом пастухи знову погнали оленів. Невеличка їх купка відокремилася від табуна і побігла на мисливців. Кілька арканів разом майнуло в повітрі, і п'ять оленів, борсаючись, упали на сніг. Решта кинулася хто куди—частина назад, частина, збожеволівши від страху, ринулися далі просто на Юру і Мачу, що стояли з самого краю довгої стрічки мисливців. Мача перший змахнув арканом. Ремінна петля впала на голову тварини, та олень не впав. Напруживши всі свої сили, він потяг хлопчика за собою.

Юра кинувся допомагати другові. Він вчепився за Мачин аркан і, коли олень упав, накинув свій ремінь йому на ноги.

Гаврило метушився, підбігаючи до зв'язаних оленів. Він ставив печатку, потім витягав з торбинки невелику паличку і робив на ній зарубку.

Хлопцям недовго довелося тримати свого оленя. Гаврило підбіг до них і теж поставив печатку.

— Все, — сказав він. — Пускайте.

Звільнений олень, роблячи велетенські стрибки, майнув туди, де, тривожно поводячи головами, перебігали з місця на місце кілька биків і важенок, що тепер належали Чидорові.

Цілий день пастухи ловили оленів, таврували їх і відганяли в окремий табунець. Спітнілі, зморені, але веселі й радісні, колишні наймити, здається, не почували втоми.

Нарешті, коли сонце вже сховалося за скелями, Гаврило дав команду припинити роботу. Лишивши кількох пастухів доглядати табун, щоб відокремлені олені не змішалися з Істаповими, всі посунули до юрт.

З особливим задоволенням сьогодні орочі пили чай, обговорюючи минулий день, повний хоч і важкої, але приємної праці.

Після вечері Гаврило витяг з торбинки паличку і подав її Зубові:

— Перелічи. Сто двадцять вісім оленів.

— Бухгалтерія, — засміявся Зуб і з цікавістю оглянув зарубки на зеленкуватій тополевій паличці.

— Кожна зарубка — один олень. Хрестик — десятий олень. Орочі так рахують своїх оленів, — пояснив Зубові Чакар.

Щодня, зранку і до пізнього вечора, пастухи ловили оленів, ставили печатки і тільки на четвертий день, коли на своїх паличках Гаврило поставив п'ятсот дев'яносто четверту зарубку, він дав знак припинити лови.

— Оце твої олені, — сказав він Чидорові, показуючи на чималий табун, що пасся в долині.

—■ Ось скільки ти заробив оленів, — щиро посміхаючись, говорили наймити. — Чи думав ти коли-небудь що в ♦тебе буде стільки оленів? Етикан Чидор, чи думав ти?

Старий наймит обвів поглядом табун, потім повернувся до товаришів. Він усміхався, але з очей котилися сльози.

Наймит силкувався щось сказати, та хвилювання заважало говорити.

— Я... Ви... — почав він зворушено, але слова не йшли з горла. Він підійшов до Зуба і простяг йому дві руки. —— Спасибі! Спасибі! — нарешті промовив він. — Я знаю, кому дякувати. Орочі темні, неграмотні, та вони знають, кому дякувати. Ти будеш у Москві. Ти побачиш Сталіна. Скажи Сталіну, що Чидор з роду Дулганів має тепер великий табун. Ти скажи так: багато років Чидор пас Істапових оленів і думав, що вмре бідняком, але руські більшовики прийшли в гори і допомогли наймитові стати багатим. Скажи Сталіну, що Чидор ніколи не забуде того, що зробив для орочів Сталін.

ПЕРШЕ ОЛЕНЯТКО

Більше місяця наймити, уперто працюючи щодня, вилучали своїх оленів. Коли вони взяли першу тисячу, Гаврило сказав Зубові:

— У людей немає чаю, та й коржа хочеться хоч інколи покуштувати. Риба набридла, а різати оленів щодня шкода... Я думаю, чи не послати нам до району за продуктами. Яка твоя думка?

— В районі давно турбуються, як би привезти вам сюди все потрібне, — відповів Зуб. — Але там немає транспорту.

Того ж дня пастухи відібрали сто їздових оленів і виділили кількох провідників на чолі з Іллею.

На оленів можна було нав'ючити приблизно двісті пудів. Тут жило сорок родин, і Зуб, порадившись з орочами, скільки і яких потрібно продуктів, склав список, що купити.

Він записав тютюн, порох, свинець, рушниці, мануфактуру, сокири, мило, ножі, голки, нитки, цукерки...

Валку вирядили до моря, і пастухи ще з більшим захопленням взялися до вилучення своїх оленів і скінчили роботу тільки тоді, коли вже стала відчуватися весна.

Стояли тридцятиградусні морози, та все ж це була вже весна. Сонце світило по-весняному, і під його гарячим промінням танув зверху на заметах сніг, перетворюючись з сухого пороху на прозорі синюваті зернини. Все навколо: і сніг, і гори, і небо, і. здається, саме повітря — було голубим.

— Весна! Вже весна! — говорили орочі, радіючи. Одного вечора до Гаврила, якого пастухи обрали го— >

ловою колгоспу, прийшов Кузьма і подав йому свіжу паличку з однією зарубкою. Всі, хто був у юрті, кинулися розглядати її так, ніби це була не звичайна паличка з топольника, а якась дорогоцінна річ. Зуб і собі присунувся до Гаврила.

— Сьогодні, — промовив голова колгоспу, — в нашому табуні знайшлося перше оленятко.

— Воно тепер з зірочкою, наше оленятко?—спи гав діда Мача, і його очі, що дивилися на паличку, були задумливі й радісні, наче він бачив перед собою малесеньке звірятко з пухнастого шерстю Г тоненькими ногами.

Йому ніхто не відповів, та Мачі й не потрібна була відповідь. Хлопчик просто висловив цим запитанням свої почуття, свою радість, що от з'явилося на світ маленьке оленятко і що воно тепер не куркульське, а їхнє.

— Я переніс його на схил гори, де сніг неглибокий, — сказав Кузьма. — Там воно зможе бігати. Хороше таке телятко. Важеночка.

— Хороше? — питали жінки, ніжно дивлячися на паличку. — Яке ж воно? Буреньке?

— Буреньке, — розповідав Кузьма. — А під черевцем біле.

Тепер починається найважча робота, — пояснив Чакар Зубові. — Тепер всі пастухи день і ніч будуть біля табуна. Треба допомогти важенкам, треба винести телят на такі місця де мало снігу. А то буває знайдеться оленятко, а пастух не побачить, воно й загине в глибокому снігу.

Настрій у юрті був святковий. Важка робота не лякала пастухів. Навпаки, вона викликала радісні почуття. — це ж робота не на когось, а на себе, на своїх дітей.

— А в наших краях — найважча робота в жнива, — промовив Зуб. — Наші колгоспники, отак, як і ви, радіють, коли достигне хліб на ниві.

Орочі підсунулися ближче до діда Чакара, що перекладав Зубові слова. Пастухи любили послухати оповідання Зуба про далекі краї, про життя на "материку", як вони називали центральні частини Радянського Союзу.

Сьогодні Зуб став розповідати про те, що тепер у нас виробляють багато різних машин, які полегшують працю робітників і колгоспників.

— Ми тепер самі виробляємо багато тракторів, — розповідав Зуб. — А раніш ми привозили ці машини з-за кордону.

— Трактор? А який він, трактор? На то він схожий? — спитав один з пастухів.

Зуб замислився, шукаючи якусь відому орочам річ. що була б схожа на трактор. Та не тільки в горах, а й на узбережжі не було навіть звичайного воза, домалювавши якого, можна було б дати слухачам уявлення про трактор. •

— Катер бачили? — прийшов на допомогу дід

4<ікир: — Трактор — це катер на колесах. Катер тягне J;I собою човни, а трактор — по сухому рухається. ■-— Правильно, — засміявся Зуб.

— А правда, що у вас ставлять юрту на юрту, а зверху ще юрту? — спитала Віра. —* Я чула про це, тільки не вірила. Як можна поставити юрту на юрту, адже спідня юрта зламається? І як не страшно жити в тій юрті, що зверху?

Зуб зрозумів, що "юрта на юрті" — це багатоповерховий будинок.

— Правда, — сказав він. — Тільки наші юрти зроблені не з шкіри, а з дерева або каменя. Вони' не зламаються.

— Мабуть, незручно в них жити, — сказав один з наймитів. — Щоб влізти до верхньої юрти, треба носити з собою драбину?..

Зуб докладно розповів про те, як збудовані будинки в містах, про водогін, електрику, центральне опалення, і орочі тільки ахкали, дивуючись.

— Хтозна, може і в наших горах будуть колись отакі юрти... — зітхнула Віра.

— Безперечно будуть, — упевнено підтвердив Зуб. — У нас тепер будуються цілі міста в тайзі, в тундрі, на голім степу. Будуть і у вас хороші будинки, і ті орочі, яким нема потреби кочувати, не мерзнутимуть у юртах, не ковтатимуть дим, а житимуть у хороших будинках.

— Хе-хе... — зітхнув хтось із стариків.

— От чому б вам зараз не збудувати хату десь у хорошому, затишному місці або просто поставити там кілька юрт, щоб у них жили хворі, старі, малі? Адже вони заважають вам і полювати і кочувати?

— Правда, це було б добре, — згодилось кілька пастухів. — А то у нас так бувало. Народиться дитина сьогодні, а табун іде вперед. Що робити? Змайструє чоловік швиденько колиску, покладе туди дитинча, прив'яже колиску на оленя, І їде немовля, а мороз такий, що дерева лопаються! А що зробиш інакше, коли куркуль примушує тебе йти за табуном?

Зуб вирішив зараз же поговорити і про школу, яку планував тут відкрити райвиконком.

— Восени, — сказав він, — до нашого району прибудуй, вчителі. Я бачив, з якою охотою ваші діти перепи-гунш. ¿1 ібуку, як вони хочуть вчитися. Треба збудувати школу тут, у горах, щоб восени почати і навчання. А біля школи поставимо юрти для тих, хто не буде кочувати або кому важко кочувати.

— Самий правильно! — щиро погодилися присутні. — Орочі дуже люблять вчитися. Треба будувати школу.

В цей час знадвору почулося постукування оленячих ратиць. В юрті всі примовкли.

— Хтось приїхав.

Через хвилину завіска на дверях піднялася, і в юрту вліз Пилип Биякан.

— Здорово! — улесливо посміхаючись, привітався він і, побачивши Зуба, прожогом кинувся до нього, подаючи йому дві руки. — Здорбво, товаришу!

Орочі не виявили ніякої радості від зустрічі з своїм головою кочової ради. Вони стримано відповіли йому на привітання і дивилися на багаття, уникаючи зустрічатися з ним очима. Тільки Кузьма не зводив з Биякана свого погляду, чекаючи, що він казатиме, як викручуватиметься тепер. Та Пилип відводив свої очі від Кузьми.

— Ну, — нарешті промовив Кузьма, — розкажи, чого ти втік тоді від нас?

Пилип відразу заметушився, зблід.

— Я не тікав. Я поїхав полювати...

— Полювати? — іронічно посміхнувся Кузьма.

— Я ж казав, що треба почекати руських. От' тепер приїхав товариш і все зробив.

— Ти не так казав, — похмуро кинув Гаврило. Биякан зовсім знітився. Важко дихаючи, він набив

люльку і глибоко затягся тютюном.

— Моя така думка, — промовив Кузьма.— Треба скликати всіх орочів, що тут живуть. Нехай Пилип дасть відчит про свою роботу. Нехай скаже людям, як він допомагав нам боротися проти куркулів. Як він виконував радянські закони.

— Так, так, — підтримали його всі присутні. — Нехай дасть відчит.

БУДЕ ШКОЛА В ГОРАХ

Збори почалися зранку. Биякан спробував виправдуватися, але марно.

— Ти скажи, за що тобі Істап дав двох оленів? — спитав його старий Чидор. — Гаврило багато років нас Істапові табуни, а куркуль не дав йому оленя. Навіть за білки не дав! А тобі дав безплатно. За що? Пилип опустив очі і мовчав.

— А я скажу за що. За те, що ти поїхав від нас. Щоб у нас не було голови. Він тебе купив за два олені. Не треба нам такого голови кочової, ради,— закінчив старий.

— Не треба! Не треба! — загули в юрті.

— Нам треба такого голову, щоб не боявся куркулів, — сказав Гаврило. — Давайте просити Кузьму, щоб він був у нас головою кочової ради.

Всі підтримали його і одностайно обрали Кузьму замість Пилипа.

— Друге питання, — взяв слово Зуб, — про збудування школи.

Він не раз уже говорив на цю тему з людьми, і орочі одноголосно ухвалили почати будівництво школи негайно, щоб до осені вона була готова.

— А для дітей, які вчитимуться в школі, треба поставити дерев'яний будинок, щоб дітям було тепло, затишно жити, — запропонував Зуб.

Після вчорашньої розмови про "юрту на юрті" він був певний, що збори без суперечок погодяться з ним. Але люди мовчали, роздумуючи.

— Дітям гарно буде жити в просторому, світлому будинку, — сказав Зуб, не розуміючи, чому учасники зборів мовчать.

— НІ, не треба будувати хату для дітей, — подав голос один старик. — Орочські діти не люблять жити в хаті. Там вони кашлятимуть. У хаті завжди буває брудно.

— Брудно? — здивувався Зуб. — І в юрті буде брудно, коли не прибирати та не замітати.

— Коли в юрті стає брудно, ми переносимо її на нове місце. А як перенесеш хату? — заперечували батьки.

Зуб засміявся:

—• Хату не переносять, її підмітають.

— Ні, орочі не вміють підмітати. Краще вже переставити на нове місце, — стояли на своєму пастухи.— Ми поставимо біля школи хороші юрти, і діти житимуть там.

— Ну, нехай буде по-вашому. Нехай будуть юрти для дітей.

Далі збори ухвалили збудувати біля школи магазин.

щоб можна було завжди купити що кому треба. До цього часу оленярі звичайно робили запаси влітку під час риболовства. А коли купленого невистачало на всю зиму, вони терпляче чекали літа, часом по кілька місяців сидячи без чаю, без тютюну. Про борошно нічого й казати. Бідняки і наймити їли хліб, тільки буваючи на узбережжі, бо привезти борошно в гори їм було ні на чому.

— Ще добре було б збудувати лазню, —продовжував Зуб.

— Ні! Ні! Лазні ми не хочемо, — враз запротестували збори.

Скільки не вмовляв їх Зуб. скільки не розповідав їм, як корисно митися в лазні, орочі уперто повторювали:

— Лазні нам не треба.

— Ну, скажіть ви, — звернувся Зуб до діда Чакара.— Ви жили в райцентрі, напевне не раз бували в лазні. Як на вашу думку, корисна для людини лазня?

Дід Чакар довго думав, кректав, охкав. Нарешті він сказав кілька слів по-орочському. Люди стали перешіптуватися, ніяково поглядаючи на Зуба. Дехто посміхнувся.

— Скажи, етикан. чому ми не хочемо лазні, — рішуче промовив старий Чидор.

— Охо-хо... Не хочеться і згадувати, — промовив Чакар.

—■ Кажіть, що таке? — все більше і більше дивувався Зуб.

— Добре скажу. В тисяча дев'ятсот двадцять другому році наш район захопили білогвардійці. Вони тікали з Владивостока і спинилися в нашому районі. То був гіркий час. Білогвардійці грабували мисливців і оленярів, забирали хутра, оленів, а вже як били та знущалися з орочів... Краще і не згадувати. А як спіймають ороча, то зразу нагаєм та в лазню і на замок. Сидить там людина і день, і два, і три не ївши, не пивши. А потім в лазню наб'ється білогвардійців і починають знущатися з ороча, вимагають з нього викупу. Після того орочі бояться і згадувати про лазню...

Зубові було і смішно і боляче слухати оповідання старого.

— Та невже ж ви думаєте, що я для цього пропоную вам поставити лазню? — спитав він щирим, задушевним голосом. — Невже ви мені не вірите?

— Пробач, — сказав Чидор. — Ороча запаморочили, затуркали куркулі так, що він інколи губить розум.

— Ми віримо тобі, — пролунали дружні голоси.

— Потім я ходив банитися до лазні, коли білогвардійців вигнала Червона Армія, — знову почав говорити Чакар. — Дуже гарно. Побанишся, попаришся, то наче пуд ваги з себе скинеш, наче на десять років помолодшаєш... Лазня — то приємна річ. Добре було б мати свою лазню в горах.

Цих слів було цілком досить. Усі присутні на зборах піднесли руки за збудування лазні, а потім, щоб постанова була міцніша, проголосували ще й по-ороч-ському.

Тут же на зборах виділили бригаду на заготівлю лісу для школи, магазина і лазні, а Кузьмі і двом старикам доручили обрати хороше,

затишне місце для заснування першого гірського селища в їхній кочовій раді.

ПУРГА

Іллю чекали з дня на день. Ніхто про це не говорив, але все частіше і частіше поглядали в той бік долини, де був перевал. Вечорами, сидячи в юрті, люди прислухалися до кожного звуку — чи не Ілля їде?

— Мабуть, завтра прикочує, — сказав якось дід Чакар Юрі. — Коли все гаразд, то завтра приїде.

Засинаючи, Юра мріяв про приїзд Іллі. Як зрадіють орочі! Майже ні в кого немає чаю. А спробуй після цілоденної роботи біля табуна, коли людині так хочеться пити, що, здається, випив би ціле відро, задовольняти спрагу водою. Вода каменем лягає на шлунок, а чаю можна випити і п'ятнадцять кухлів, не відчуваючи ніякого болю і ніякої ваги в животі.

Ранком Юра прокинувся з радісним почуттям: сьогодні приїде Ілля. Коли дід Чакар сказав, що приїде,— значить, буде так. Хлопчик розплющив очі і здивувався. Всі дорослі сиділи біля багаття, ніхто не пішов до табуна.

— Що сталося? — хотів спитати Юра, та порив вітру струснув юрту, і він зрозумів, у чому справа.

— Пурга,—сказав Чакар, ніби вгадуючи думку хлопчика. — Прийшла весна, прийшла й пурга.

Надворі мело. Здається, весь сніг з долини і гір піднімався вгору і знову падав на землю. За два кроки нічого не було видно.

Гаврило був похмурий: коли пурга продовжиться з тиждень, багато маленьких оленят загине. А саме тепер народжуються оленята. Із сусідніх юрт прийшли колгоспники і, сівши біля багаття, мовчали.

Настав уже день, а в юрті, що стрясалася від скаженого вітру, було напівтемно. Вітер вривався через відтулину вгорі, заповнював юрту їдким димом.

Юра відчував таку різь під повіками, що не витримял і вийшов надвір. Та стояти довго на шаленому, холодному вітрі він не зміг. Хлопчик зрадів, коли настала ніч і багаття в юрті погасло.

Ранком вітер ще збільшився. Гаврило і Віра, шо виходили нарубати дров і набрати снігу для води, повернулися до юрти геть заліплені снігом.

— І довго може тривати пурга? — спитав Зуб.

— Як коли... Довго може тривати,— відповів Чакар і закректав: — Ехе-хе...

— А як же олені? В таку пургу вони ж не пасуться?

— Почекаємо ще день-два. Коли не вщухне, підемо рятувати їх. Тепер такого снігу намело, що олень і радий би пастися, та не дістане моху. Якщо пурга не вщухне за два тижні — багато оленів загине...

— Два тижні! — з острахом в голосі скрикнув Зуб.

— Охо-хо-хо... — в тон йому зітхнув старий.

Пурга все посилювалась. На третій день, коли подуви вітру стали ще шаленіші, Гаврило ремінними віжками прив'язав юрту до дерева.

Юра поглядав на Віру, що зосереджено працювала, готуючи воду, дрова, підтримуючи багаття, латаючи чоботи і одежу чоловікам. Хлопчик розумів, що вона турбується за Іллю, якого пурга застала в дорозі. Юрі хотілося висловити їй своє співчуття, але ніхто не говорив з нею про це, і хлопчик теж мовчав.

— Ти боїшся за батька? — спитав він, нарешті, Мачу.

— А чого? — здивувався Той. — Батько нап'яв юрту і сидить так, як і ми. Ороч не боїться пурги.

— А мама твоя ^сумна...

— Мама? То вона так. Ми звикли до пурги. Всі зараз турбуються за оленів. У людини є що їсти, а олень стоїть зараз голодний. Як пурга скоро не скінчиться, багато оленяток подохне...

—

Довго тягся день. Дим заважав говорити, і люди сиділи мовчки, від цього в юрті наче ставало ще сумніше, ще темніше. Нарешті настав час спати. Під завивання вітру Юра заліз у спальний мішок. Та він довго не міг заснути.

Виття і стогін, здається, наповнювали всю долину і навівали невеселі думки. Хлопчикові здавалося, що то стогнуть важенки над замерзлими оленятами і виють вовки, оточивши безпорадних оленів, що загрузли в глибокому снігу.

Мача давно спав, а Юра все прислухався до пурги, перевертався з боку на бік, зітхав і тер очі, що не пере^ ставали боліти від довгого перебування в диму. Стомлений, він засинав на хвилину і знову прокидався. Здавалося, ця довга ніч ніколи не скінчиться.

Раптом Юра прокинувся від цілковитої тиші. Він висунувся з мішка і зустрів радісний погляд Віри. В юрті не було диму, а крізь дірочки в замші просвічувало голубими стрічками сонце.

— Кінчилася пурга? — радісно скрикнув Юра. Віра кивнула головою.

— Вставай. Всі вже біля табуна, — ласкаво сказала вона.

Справді, в юрті, крім Віри і Гаврилової дружини, нікого не було.

Хлопчик швидко вдягся, випив поспіхом чаю з в'яленою рибою і вибіг надвір.

Вся долина сяяла досі не баченим блиском. Рівний сліпуче білий сніг замів сліди, на місці кущів утворив замети. Тільки гори були незвично чорні, віддавши сніг з своїх схилів у долину. А річка стала ніби ширша. Від сліпучого блиску, від незайманого білих просторів Юрі враз стало якось так гарно на серці, наче сьогодні було велике свято. Схотілося швидше до свого товариша, до людей.

Юра зробив кілька кроків і враз провалився в сніг по саму шию. Рачки він виліз назад до юрти, взяв лижі і, радісно вигукуючи, помчав до табуна.

На схилах гори, де звичайно паслися олені, тепер було порожньо. Шукаючи затишку, табун сховався на галявинах, лісистої долини. Юра знайшов оленів, ідучи по сліду пастухів.

Кілька колгоспників, ставши на лижі, утоптували сніг,

иг,

щоб зробити стежку з долини на гору. Хлопчик побачив серед них батька і помчав до нього.

За колгоспниками Кузьма тяг оленя. Олень поринав по самі роги у сніг, падав, потім, напруживши всі сили, стрибав на цілик, знову провалювався, намагався вирватися, але Кузьма міцно тримав його за повід і тяг за собою. Юра бачив здичавілі від напруги очі оленя, спітніле обличчя Кузьми і інших колгоспників, що тягли оленів глибоким ровом, слідом за Кузьмою.

— Отак ми робимо стежку для оленів, — сказав Мача, що теж метушився біля пастухів. — Самотужки олені з такого снігу не виберуться. А коли якийсь олень відбився від табуна і його не знайдуть пастухи, то там йому й смерть.

Кузьма перепочив хвилинку і знову потяг за собою тварину. Зробивши десяток кроків, він відвів оленя вбік, а на його місце став другий колгоспник, прокладаючи стежку далі.

— До вечора проб'ємо шлях, — сказав Мача.

— Ну й шлях! — похитав головою Юра, дивлячись на ряд ям у снігу, зроблених оленями. Йому здавалося, що йти таким шляхом важче, ніж по незайманому снігу.

Та коли стежкою протягли один за одним десяток оленів, утворився такий прохід, по якому міг іти олень без допомоги йастуха.

Вже надвечір основна робота по врятуванню оленів була закінчена. Довгий глибокий рів сполучав долину з горою. Олені посунули на пасовисько. Нескінченною стрічкою рухався табун. Де-не-де між оленями, дрібно перебираючи ніжками, бігло оленятко. І Юрі здавалося, що він без кінця міг би дивитися на цих гарнесеньких маленьких тваринок з великими ніжними очима.

— Поїдемо, — сіпнув його за рукав Мача.

Вони не встигли доїхати до лісу, як назустріч вийшов Гаврило. Він ніс на руках маленьке оленятко, а за ним, забувши страх, бігла важенка, весь час *гягнучися губами до свого маляти.

— Сьогодні знайшлось, — радісно усміхнувшися, промовив голова колгоспу. — Треба допомагати! — І він поніс оленятко за табуном.

Ще кілька пастухів з радісно заклопотаними обличчями пронесли на руках новонароджених. Вони ніжно, як дітей, пригортали оленят до своїх грудей.

Хлопці хотіли було проїхати до лісу, але Гаврило,

який уже повертався, віднісши оленятко на схил гори, спинив їх.

— Час уже вам додому. їдьте вечеряти.

— Поїдемо, — промовив Мача. — Пити так хочеться...

— Поїдемо, — погодився і Юра.

Хлопці заковзали на лижах і незабаром побачили свою юрту.

— Тато прикочував! — раптом гукнув Мача і щосили кинувся вперед.

В сутінках Юра помітив велику валку оленів і помчав навздогін за товаришем. За хвилину він уже вітався з Іллею і іншими провідниками, що знімали з оленів в'юки і рівними рядами ставили їх під деревами.

— Цілий магазині — усміхнувся Ілля, показуючи на привезені товари.

ЧИДОР "ТОРГУЄТЬСЯ"

Ввечері до Гаврилової юрТи набилося повно народу.

— Коли почнемо торгуватися? — раз у раз чулося запитання то одного, то другого ороча, що заходив до юрти.

— Чому ви кажете "торгуватися"? — здивувався Зуб. — Ми тут торгуватися не будемо. Кожна річ має свою тверду ціну...

Чакар засміявся:

— Раніше, коли були скупники хутра, доводилося з ними торгуватися. Скупник дає мало, а ороч просить у нього більше. Ороч і тепер каже "торгуватися". Така звичка...

— Сьогодні вже пізно, — з жалем у голосі промовив хтось із присутніх.— Товариш стомився, весь день топтав дорогу... Мабуть, завтра почнемо?...

Зуб добре знав, що в багатьох пастухів давно вже немає чаю, але бажаючих "торгуватися" було багато, і задовольнити всіх сьогодні не було ніякої змоги. До гого ж торгівля йтиме не на гроші і не в магазині, де все лежить акуратно розкладене на полицях. А тут треба спочатку переглянути хутро, оцінити його, записати, дати мшіліщію на прийняте, а потім виходити надвір, шукати пя мороіі потрібну річ, відміряти, важити... Словом, за один вечір можна було відпустити найбільше двох-трьох покупців. А спробуй передивитися хутра при світлі багаття! Неодмінно станеться помилка.

Зуб поділився своїми сумнівами з Гаврилом.

— Можна так зробити, — промовив той. — Ти зараз дай кожному по шматку кирпичного чаю, важити його не треба* і по пудові борошна,

його теж важити не треба, бо в одному мішечкові рівно пуд. А завтра відкриєш уже справжній магазин.

Орочі враз притихли, чекаючи, що скаже Зуб. Дома їх ждуть жінки і діти, які давно вже не куштували коржа і не пили міцного запашного чаю. А що коли товариш Зуб не погодиться? Правда, почекати одну ніч не так важко, але ж продукти лежать ось тут, біля юрти... Можна б уже сьогодні поласувати.

— Чудова пропозиція! — зрадів Зуб. — Я тільки запишу Тих, хто візьме сьогодні продукти, а завтра розрахуємося.

В юрті задоволено загомоніли:

— Самий правильний товариш!

Ілля схопився з місця, вийшов надвір і вніс цибик кирпичного чаю, запакований у бамбукову плетінку.

— А борошно нехай візьме кожний сам, — сказав Ілля. — Воно стоїть під деревом. В кожному мі-' шечку — один пуд. Я сам важив його в магазині на березі.

Зуб запитливо глянув на Чакара.

— Нічого, не сумнівайся, — усміхнувся той. — Ніхто не візьме більше, ніж ти дозволиш.

Юрта незабаром звільнилася від гостей, і знадвору чувся тільки веселий гамір орочів, що несли додому борошно і чай.

Віра тимчасом замісила коржі, поклала їх замість сковороди на залізні тарілки, поставила тарілки з коржами сторчма збоку біля

вогнища, і за кілька хвилин по юрті пішов приємний запах підпеченого тіста. Потім вона перевернула печиво на другий бік і, трохи почекавши, зняла перші коржі і поклала пектися решту.

— Ніколи не бачив, щоб ставили коржа пектися сторчма, — засміявся Зуб. — У нас хазяйка без сковороди не спече.

— На сковороді смачніше, — подав голос Чакар. — Та в горах всякий корж буде смачний.

—

Віра розламала першого коржа надвоє і дала Юрі і Мачі, потім стала готувати чай.

— Смачне! — обпікаючи губи, хвалив Мача.

— Смачне! — в тон йому відповідав Юра.

— От і в бідняцьких юртах настало свято, — промовив Гаврило, запрошуючи Зуба до столика, на якому вже стояли чашки з чаєм.

Ранком першим прийшов старий Чидор.

— Хочу торгуватися, — сказав він і витяг з мішка двадцять жмутків білячих шкурок, вісім горностаїв і одну шкуру росомахи.

— Почнемо, — промовив Зуб і передав білок дідові Чакару, щоб той визначив сорт хутра.

Чакар розв'язав жмутки і уважно переглянув кожну шкурку.

— Сто вісімдесят шкурок вищого сорту, дванадцять — першого і вісім — другого, — виніс свій присуд Старий.

— А як ви взнали, якого сорту шкурка? — здивувався Юра, бо шкурки були хутром усередину, а Чакар визначив сорт, не вивертаючи шкурку хутром наверх.

— А от дивись, — охоче відповів старий. — Оця шкурка вся біла. — І на спині і на череві. Це вищий сорт. А ось у цієї — ледве помітні дві сині смужки на черевці. Це перший сорт. А в цих, — він показав шкурки другого сорту, — смужки ще синіші. Коли шкурка синя, то і хутро буде вже невисокого сорту. Буває зовсім синя — то брак.

Зуб підрахував вартість хутра і оголосив цифру мисливцеві.

— Ороч не розуміє, що значить карбованець і копійка, — промовив старий. — Що я можу взяти на це хутро?

— Що хочеш, те й візьмеш.

— Чаю проситиму. Орочеві насамперед треба чаю. Скільки даси чаю?

— Чаю можу дати пуд, — сказав Зуб.

— О! Спасибі! Пуд чаю! — І він присунув до себе шістнадцять кирпичин, що їх відклав для нього Зуб. — А тільки тепер, мабуть, нічого не залишилося на борошно? — зніяковів він раптом і неспокійно озирнувся па Гаврила.

ІЯО

— Питай у нього, — усміхнувся Гаврило, показуючи на Зуба.

— Борошна скільки? — сам запитав Зуб.

— А це вже, мабуть, буде в борг? — занепокоївся старий.

— Ні. В тебе ще багато грошей. Хутро — як золото. Воно дороге. Бери три пуди борошна.

— Борошно в горах дороге, — з тривогою в голосі промовив Чидор. — Три пуди, мабуть, багато... Я не хочу, щоб був борг.

— Та ні, ні, — засміявся Зуб. — В борг я не дам. Бери спокійно. ■— І він поклав перед старим три мішечки. — Ще чого тобі треба?

— Більш нічого, — твердо промовив Чидор. — І так багато набрав. Боюсь, коли б не було боргу. Ороч боїться боргу. — Він задоволено перерахував чай і зібрався йти.

— Стій! Куди ж ти? В тебе ще залишилися гроші,— спинив його Зуб.

— У тебе ще залишилися гроші, — повторив Гаврило. Чидор недовірливо поглядав то на Зуба, то на Гаврила.

— Ні. Мені більше нічого не потрібно, — твердо промовив він. — У горах крам дорогий. Ніхто ніколи не бачив, щоб за таке хутро давали стільки чаю і борошна.

— Я кажу, що в тебе залишаються гроші, — пояснював Зуб. — Можеш ще взяти ось мануфактури, цукру, голок, сокиру, ніж...

Старий зітхнув і боязко глянув на Гаврила, шукаючи в того підтримки.

— Бери, — порадив Гаврило.

— Тоді дай одну голку, — попросив Чидор. Зуб подав голку.

— Тепер усе. А більше брати, то вже буде борг. Я знаю.

Як не сперечався Чидор, відмовляючися ще брати крам, Зуб дав йому півпуда цукру, новеньку дрібнокаліберну рушницю, кілька метрів мануфактури, сокиру, патронів.

— Бери, бери, — сміялися Гаврило, Чакар та Ілля. — Це ж не спекулянт, а радянський кооператив торгує. Боргу не буде.

Та тривога не залишала старого наймита. Він виніс увесь свій крам надвір і знову повернувся до юрти, щоб подивитися, що і скільки братимуть інші орочі. Тільки переконавшися, що і другому мисливцеві за таку саму кількість хутра Зуб дав багато товару, старий, нарешті, заспокоївся.

— О, ти щедрий, — сказав він Зубові. — У нас ніколи ще в горах не було такого щедрого продавця.

— То не я, а радянська влада щедра, — відповів Зуб. Чидор пішов до своєї юрти, але через годину повернувся знову.

— Ось, на, — сказав він і поклав пуд борошна і кирпичину чаю. —Ти ж учора дав без грошей.

— Ну і неспокійний старий,—засміявся Зуб.—У мене все записано. Я вже вирахував з тебе вартість того, що дав учора.

— Вирахував? — радісно промовив Чидор. — А я так перетривожився. Аж злякався. Може, ти подумаєш, що я навмисне тобі не нагадав, коли торгувався...

— Ти не дивуйся, — сказав Чакар Зубові. — Чидор брав чай у Істапа. А той дешевше як по тридцять білок за кілограм не продавав. А борошна зовсім не привозив. Старий боїться, щоб ти не подумав, що він за твою добрість тебе ж обманув.

— Все гаразд. Розрахунок повний, — ще раз запевнив Зуб старого. — Пий чай, їж коржі, пали тютюн. Боргу в тебе нема ніякого.

Чидор посидів трохи, подумав, тоді вийняв з торбини п'ятдесят білок і подав Зубові.

— Товаришу, — сказав він урочисто.—Це хутро я залишив для того, щоб поторгуватися влітку. А тепер у мене чаю вистачить і на літо. Я хочу подарувати ці білки на школу. Візьми. Я хочу, щоб школа була в нас хороша і щоб орочі були такі письменні, як ти.

ЧЕРВОНІ ГАЛСТУКИ

Юра попрохав у батька червоного ситцю і викроїв собі піонерський галстук.

— ОІ І я зроблю собі такий!— заявив зразу ж Мача. Але Юра не підтримав свого друга, як це бувало

ліиіч.імікі. Він зніяковів і невпевнено промовив:

— Я не знаю, чи тобі можна носити такий галстук...

— А чому не можна? — здивувався Мача. — Мені м.'іін ДЛІІІІ червоної матерії.

— Справа не в матерії... а в тому, що такий галстук носять тільки піонери. А ти ж ще не піонер...

Юра часто розповідав Мачі про піонерський загін і про те, що таке піонери. В душі віл визнавав, що Мача заслуговує на те, щоб носити червоний галстук, адже він завжди поводився як піонер, але... Але ж Мачу ніхто не приймав до піонерської організації, і, значить, Мача не має права носити піонерського галстука. Про це Юра повинен чесно сказати своєму другові.

— Так, я не піонер, — сумно промовив Мача. — Але я хочу бути піонером.

Юра мовчав. У піонери може прийняти загін. Хго ж тут прийме Мачу? Адже тут нема загону. А Юрі дуже хотілося, щоб Мача носив піонерський галстук.

— Щось придумаємо. Почекай, — спробував він заспокоїти не так Мачу, як себе.

Та скільки не думав Юра, нічого не міг придумати. Нарешті в нього з'явилася щаслива думка: спитати у батька.

— Тату, — сказав він, — у районі є піонерська організація?

— Напевно, — відповів батько. _ — А чийого імені?

— Не знаю, — розвів руками Зуб.

— Ти ж був у районі... Як же ти не знаєш?

— Пробач, — усміхнувся Зуб, — не запам'ятав.

— Ну, раз ти не знаєш, чийого імені піонерська дружина в районі, то ти не знаєш, як і організувати тут загін, — зробив висновок Юра і відвернувся від батька.

— Ні, тут ти помилився, — сказав Зуб. — Це я знаю.

— А як? — зрадів Юра і ближче підсів до батька.

— Дуже просто. Зібрати дітей, які хочуть стати піонерами, і утворити загін.

Юра подивився на батька недовірливо:

— А хто ж прийматиме? Виходить, що в піонерський загін прийматимуть ті, що самі ще не піонери?

— Ви організуєте загін, а район затвердить його. От і все, — заспокоїв Зуб сина.

— І можна зразу ж понадівати піонерські галстуки? — продовжував запитувати Юра.

— Можна.

— До затвердження районом?

— До затвердження районом.

—

Та недовірливий вираз не сходив з Юриного обличчя, хоч відповіді батька йому дуже подобалися.

— Це ти кажеш просто як тато чи як член партії?— спитав Юра і, примруживши око, глянув на батька

— Як член партії, — не посміхаючись, відповів Зуб.

Юра полегшено зітхнув:

— Ну, тоді добре.

— Ти хочеш організувати загін? — спитав його •батько. — Коли ж ви збираєтесь?

— Це не так просто, — поважно відповів Юра. — Треба підготуватися...

— Правильно, — підтримав його Зуб.

Кожен, хто вступає до піонерського загону, повинен насамперед дати урочисту піонерську обіцянку. А як даватиме орочський хлопчик обіцянку, коли він не знає російської мови? І Юра з Мачею в першу чергу переклали текст обіцянки на орочську мову. Мача вивчив її напам'ять і дав вивчити ще кільком дітям, які хотіли носити червоні галстуки. Він об'їхав усі юрти, проказував обіцянку, розповідав про створення піонерського загону, і незабаром всі діти взялися кроїти червоні галстуки, чекаючи дня, коли Юра і Мача оголосять про збори.

Напередодні зборів Юра сидів з олівцем і аркушем паперу і тер лоба, складаючи план роботи майбутнього загону.

"Що повинен робити піонерський загін?" питав він сам себе, дивлячись на чистий папір. Проходили хвилини, а він не написав ще й одного пункта. Справді, що можна робити загонові в горах? Не вчитися ж грати в шашки? На лижах тутешні діти бігають краще, ніж перші лижники в них у загоні. Походи? Але тут діти в поході щодня. Розшуки корисних копалин? Немає ж геолога. Що робити піонерському загонові? От коли б тут був його шкільний загін, Юра знав би, що запропонувати до плану! Полювання на куріпок, дослідження місцевості, лижні змагання!

— Ну, як план? — усміхнувся до нього батько, помітивши, що папірець досі чистий.

— Не виходить, — розчаровано промовив Юра.

— А чому вам не влаштувати змагання на кращого лижника, на кращого мисливця?

і М

— Справді! — зрадів Юра. — Можна ще змагання на краще кидання аркана.

— Правильно!—згодився батько. — Або взяти шефство над оленятами, організувати догляд за ними.

— О! — повеселішав Юра, записуючи батькові пропозиції на папірець.— А ще що?

— Вивчити азбуку, — продовжував Зуб. — Це значно полегшить роботу вчителям, які приїдуть сюди восени.

— Читати книжки! — додав Юра, але, згадавши, що тут немає жодної книжки, охолонув.

— Пиши і це. Влітку багато дітей поїдуть на узбережжя рибалити і там виконають цей пункт. А от ще хороший пункт: скоро олені почнуть линяти, скидатимуть своє старе хутро. Оленяча шерсть дуже потрібна нашому господарству, а тут вона гине марно. Нехай піонери візьмуться за збирання шерсті.

Скоро в Юри невистачило паперу, щоб записувати все, що йому диктував батько. Хлопчик був задоволений" — піонерському загонові роботи було багато.

Чрез кілька днів Юра і Мача об'їхали всю округу і знайшли хороше, затишне місце—перший збір загону вони вирішили влаштувати біля піонерського вогнища. На збори запросили Зуба і Кузьму.

Кілька десятків юних орочів зібралися в густому лісі на березі ріки. В місячному сяйві високі модрини, обсипані снігом, стояли непорушно, ніби на урочистій варті. Спалахнуло вогнище, і все навколо раптом заграло червоними фарбами. Діти з напруженою увагою чекали початку зборів. Раніше тільки дорослі збиралися для вирішення своїх справ. А тепер і вони, орочські хлопчики і дівчатка, теж прийшли на збори, щоб вирішити свої важливі справи.

На середину кола вийшов Кузьма і сказав: — Діти! Вперше за багато років ви і ваші батьки забули про голод. Голод примушував ваших батьків працювати безплатно на куркуля. Куркуль тримав нас у темряві. Але і до нас дійшло світло з Москви! Це світло принесли нам у гори більшовики. Ленін і Сталін запалили велике вогнище Революції, що знищила все темне, все погане і освітила нам, трудящим, шлях до щасливого життя. Сьогодні ви зібралися тут, щоб стати піонерами. Що таке піонер? Піонер — це той, хто хоче стати більшовиком. Піонер — це той, хто змалку готує себе до боротьби за щастя свого народу. Діти всього Радянського Союзу об'єднані в піонерські загони. Настав час, коли і орочські діти підуть нога в ногу з дітьми всього Союзу.

Після виступу Кузьми Юра розповів про план роботи загону. Присутні охоче підносили руки, голосуючи за кожен пункт. Далі взяв слово Мача і прочитав уголос урочисту піонерську обіцянку.

— Ти будеш у нас першим піонером, — сказав Кузьма і надів Мачі на шию червоний галстук.

Один за одним діти читали піонерську обіцянку, і Кузьма надівав кожному галстук.

Веселі й радісні, діти розходилися по домівках, умовившися завтра зустрінутися, щоб почати вивчення азбуки.

Мача йшов додому мовчки особливо поважний, його обрали головою ради нового загону.

— Тепер ти великий гирбилкан, — усміхнувся Кузьма, спостерігаючи зосереджене обличчя хлопчика.

Мача промовчав, потім поважно звернувся до Зуба:

— У магазині є олівці?

— Є, — відповів Зуб.

— А то я вже думав перерізати свій надвоє, щоб' учити азбуки зразу двох, — пояснив Мача і наліг на лижі.

ДОДОМУ

Основна робота, яку намітив для Зуба Уяган, закінчувалася.

— Треба повертатися до району,— сказав одного разу Зуб до Кузьми і Гаврила.

Обидва орочі з жалем зітхнули. Зуб допомагав їм у щоденній роботі, давав поради, з'ясовував те, що було їм незрозуміло. Після його від'їзду їм ні до кого буде звернутися в складних справах.

— Залишайся у нас до весни. Скоро табуни повернуть до моря, а з ними і орочі. Покочуємо разом. Хіба в нас погано? — говорили голова кочової ради і голова колгоспу.

Зуб охоче залишився б, та в райцентрі теж людей нсвистачало. Уяган просив Зуба ■ не затримуватися в горах.

— У вас мені дуже подобається, — відповів Зуб,— але треба їхати...

Колгоспники зробили для Зуба кілька нарт, щоб скласти на них хутра, зарізали для нього найситішого оленя, подарували йому і Юрі по парі хороших лиж, підбитих камасом — хутром з ніг оленя. На таких лижах можна легко йти вгору навіть стрімкими схилами, бо шерсть, яка стирчить у один бік, не дає лижам сковзати назад.

Призначили день від'їзду. Ввечері Зуб допоміг Гаврилові підрахувати зарубки на паличках, що їх здавали голові колгоспу пастухи. Кожна зарубка свідчила про народження одного оленяти.

— Три тисячі двісті сорок шість оленят! — закінчив підрахунки Зуб і записав цифру, передавши папірець Мачі, який поки що був єдиною письменною людиною в. колгоспі. — Ще буде тисячі півтори оленят?

—■ Хочемо, щоб було, — усміхнувся Гаврило. — Ороч боїться загадувати наперед.

— Нічого, поживете в колгоспі кілька років, відчуєте свою силу, тоді не будете боятися і природи. Навчитесь примушувати природу служити людині.

Все було готове до від'їзду. Юра радів, і водночас йому було сумно. Не хотілося розлучатися з Мачею і всією дружною сім'єю колишніх наймитів, не хотілося кидати цих суворих скель і розкішних лісів,

хотілося побачити, як навесні долина вкриється ніжною зеленню, як задзюрчать струмки, як олені повертатимуть назад до перевалу.

— Може ти зразу не поїдеш на "материк"? — казав Мача. — Тоді ми ще зустрінемось з тобою на узбережжі, коли прикочуємо рибалити...

Юра сидів задумливий. Хотілося швидше побачити матір. Кортіло побачитися знову і з Мачею на риболовстві.

— Ми будемо полювати на тюленів, — мріяв уголос Мача. — Я вмію ставити на них пастки. Це дуже просто. Знаєш як? Треба взяти довгу вірьовку з ланцюгом на кінці, а до ланцюга прив'язати гостру кістку. Я покажу тобі, як приготувати таку кістку. Цю кістку засовують у рот рибині, найкраще горбуші. Коли піде відплив, тоді треба забити на оголеному морському дні па-кіл і прив'язати до нього вірьовку. От і все. Приплив почнеться, і вода знову затопить дно. Тюлень шукатиме здобичі і ковтне рибину. А в рибині кістка! Ланцюга тюлень не перегризе. Тоді тільки чекай, поки знову піде відплив — тюлень сидітиме на припоні. У нас всі так ловлять тюленів улітку.

— І ти ловив?

— Я спіймав раз великого тюленя, тільки не сам, а з батьком. Та тепер я і сам зумію поставити пастку. Або будемо драти чаїні яйця...

— А хіба можна руйнувати пташині гнізда? — промовив Юра, хоч йому дуже хотілося набрати яєць по скелях.

— А чому ж не можна? — рішуче відповів Мача.— Чайок така сила, що навіть берега не видно. А коли ми рибалимо, то вони крадуть у нас рибу. Тільки людина кудись відвернеться, а чайки вже роздирають рибу, тягнуть з купи...

— Цікаво, — зітхнув Юра, і очі йому заблищали.

— Тільки драти чайок страшнувато...

— Чому?

— Ти хіба не бачив, на яких скелях вони несуться? З берега на скелю і не здерешся! Та я знаю, як туди злізти. Треба зайти з боку гір. Прив'язати канат до дерева або до каменя і спуститися вниз до того виступу, де сидять чайки.

— Мабуть, страшно... — уявляючи себе на канаті над кручею, промовив Юра.

— Страшно! — підтвердив Мача. — Та я знаю один острівець на морі. Там скелі невисокі. Можна лазити без каната. Ми б попливли туди на човні...

До півночі хлопці шепотіли, лежачи в спальному мішку.

Збуджений чеканням від'їзду, Юра прокинувся рано. Може, в районі на пошті є лист від мами? Напевно, є. Як вона там живе, бідолашна... Хлопчик визирнув з мішка, і настрій йому враз погіршав... Усі чоловіки мовчки сиділи біля вогню, багаття диміло, а стіни юрти тремтіли від вітру.

— Пурга?

— Пурга, — похмуро відповів батько.

Юра уявив, з якими труднощами доведеться робити дорогу до перевалу, уявив маленьких оленят, що, занесені снігом, тремтять зараз у лісі, і сумно замислився.

Тиждень дув вітер, здіймаючи хмари снігу, зносячи його з гір у долину, і тільки на восьмий день пурга припинилася. Всі колгоспники роз'їхалися рятувати оленів, що ховалися по лісах широкої долини. Найважче було знайти маленькі табунці, що відбилися від основного масиву, потім протоптати їм шлях до схилу гори. Зробити це треба було швидко, щоб не дати загинути тим оленям, що встигли ослабнути.

Гаврило і Кузьма хотіли виділити частину людей на готування шляху до перевалу, але Зуб рішуче заперечив. Він може потерпіти. А олені чекати не можуть. Вони вже тиждень стоять голодні.

Орочі з подякою зустріли ці слова Зуба, і Гаврило, давши кожному пастухові завдання, куди їхати на розшуки, подався до табуна.

Мача уважно слухав усе, що казав старий, потім підсунувся до Юри:

— Дід сказав, що за день пастухи не об'їдуть усього лісу... Я хочу зібрати піонерський загін.

— Правильно, — підтримав Юра Мачу. — Ми об'їдемо ті долинки, куди сьогодні дорослі не заглянуть.

Хлопці стали на лижі і відвідали ближчі юрти. Незабаром піонерський загін, розділившися на три частини, вирушив до трьох бокових долин.

Юра з п'ятьма хлопчиками "прочесав" невеликий лісок, але в ньому було порожньо. Тільки куріпки здіймалися зграйками в повітря та чкурнув у кущі білий заєць.

Юні оленярі проїхали в бокову долину, вкриту лісом.

— Олені часто відбиваються від табуна, — сказав Кеня, який був за командира в цій частині загону. — Пастухи легко знаходять їх по слідах.

А тепер сліди всі заметені. Не знайдеш зараз, — улітку знайдеш тільки кістки.

Піонери проїхали кілька десятків кроків лісом.

— О!— скрикнув Кеня. — Шукайте! Тут є олені! До нього враз під'їхало кілька піонерів.

— Як ти взнав? — здивовано спитав Юра.

— Як? Ось сліди.

В густому лісі, дійсно, збереглися ледве помітні сліди оленів.

Хлопці враз повеселішали і кинулися в глиб лісу. Юра вискочив уперед і, обминаючи товсті модрини і зарості чагарника, посковзав по долині. Важко було стежити за майже непомітними оленячими слідами, і Юра їхав навпростець, намагаючися якомога швидше пересікти весь ліс, певний, що оленів можна знайти і без слідів. Адже це не маленька білка, яку можна і не помітити. Незабаром ліс став рідшати, а далі і зовсім зник. Оленів не було.

"Помилився Кеня!" подумав хлопчик і байдуже повернув назад.

Раптом, обминаючи кущ, він побачив гіллясті роги і пару великих сумних очей, що дивилися просто на нього.

— Олень! — гукнув він на повний голос. — Сюди! Олені!

Півтора десятка оленів, похиливши голови, стояли загрузлі в снігу. Вони, здається, зовсім не злякалися людини, і тільки ті, що лежали, схопилися на ноги.

"А де ж оленята? Невже загинули?" стурбовано подумав Юра і в цю ж мить побачив, як з-під важенки висунулася голівка з насторожено піднятими вушками.

Юра кинувся до нього ближче, але воно враз занепокоїлось і сховалося під матір. Об'їхавши табунець, хлопчик знайшов ще восьмеро оленят.

— Чотирнадцять оленів і дев'ятеро оленят!— радісно ■сповістив він піонерів, що з'їжджалися сюди з усього лісу.

Кеня досвідченим оком оленяра оглянув знахідку.

— Троє оленят без печатки, — сказав він і, вирізавши цурку, зробив на ній три зарубки.

— Вони народилися в пургу, — промовив Юра, роздивляючися на маленьких тваринок.

— Передаси етиканові Гаврилі, — віддав Кеня цурку з зарубками Юрі і, вибравши найбільшого оленя, накинув йому на роги аркан. — Будемо робити шлях.

До схилу гори, де снігу було так мало, що навіть виглядав мох і голе каміння, було недалеко. Хлопчик потяг за собою оленя, але старий, важкий бик не хотів слухатися. Тоді Юра і ще кілька піонерів схопилися за Кенин аркан і гуртом потягли тварину з лісу. Майже до вечора возилися хлопці з оленем, поки, нарешті, ви-тягли його на схил гори, до паші.

— А тепер ми схитруємо,— усміхнувся Кеня і, взявши на руки телятко, поніс його за першим оленем.

Стривожена важенка кинулася за хлопцем. Тонучи в снігу, стрибаючи і падаючи, вона бігла за ним, утоптуючи слід, зроблений биком. Інші піонери теж взяли на руки оленят і пішли за Кенею. Важенки, доганяючи своїх дітей, швидко пробили достатній прохід до гори, і решта оленів вільно вийшла з лісу.

Вже посутеніло, коли стомлений Юра повернувся до своєї юрти.

Нікого з чоловіків ще не було дома. Тільки Мача сидів біля багаття, перезуваючи унти.

— Знайшли? — схвильований щасливим закінченням своєї експедиції, з дверей крикнув Юра.

— Двадцять одного оленя! ■—• поважно відповів Мача.

— А ми чотирнадцять оленів і дев'ять оленят! А трос-без печаток!

— Це піонерські оленята,— мрійно промовив Мача.— І. ми знайшли п'ятеро без печаток... А двоє загинули...

— Загинули? — Обличчя в Юри враз посмутніло. — Бідолашні оленята...

— Нічого не вдієш, — зітхнув Мача.

Скоро прийшли і дорослі. Юра почекав, поки Гаврило переодягся і випив чаю. Потім витяг цурку і подав йому.

— Чакти! Самий чакти піонер! — похвалив хлопчиків голова колгоспу.

Мача теж подав свою цурку.

— Чакти! Чакти! — повторював Гаврило, а Віра погладила обох хлопців по голові.

Другого дня, коли колгоспники почали готувати шлях до перевалу, до Зуба завітав старий-старий дід. Він приїхав за двісті кілометрів звідси і привіз два туго набиті мішки.

— Я чув про тебе багато гарного, — сказав дід Зубові.— Ти допомагаєш орочам, учиш їх, як краще жити. Ти розмовляєш з бідняками-орочами, як рівний з рівним. Візьми оці мішки. Тут хутра. Білка, лисиця, горностай. Я збирав їх для попа, для церкви. Коли прийшли більшовики на узбережжя, піп утік, але наказав мені збирати хутра для нього. Тепер люди кажуть, що церкви їм не треба. Люди кажуть, щоб я передав їх тобі для школи. Я багато прожив на світі, а не бачив ніякої користі для бідних орочів від церкви. Візьми ці хутра на школу.

Нарешті шлях був готовий. Юра з батьком виїхали до узбережжя. Ілля, Кузьма, Мача і ще кілька колгоспників проводжали їх, ведучи нарти з хутром і харчами, женучи запасних оленів.

Від'їхавши від юрти, хлопчик оглянувся. Гаврило стояв простоволосий, без шапки, дивлячись услід Юрі. На обличчі старого було стільки доброти і привітності, що Юра аж зітхнув з жалю, що доводиться з ним розлучатися. Хлопчик і собі зняв шапку і крикнув:

— До побачення! До побачення весною на узбережжі!

ЕПІЛОГ

В кінці червня 1946 року великий пароплав, пофарбований у світлоблакитний колір, ішов понад берегом Охотського моря. Спершись на поруччя, кілька пасажирів милувалися чудовим краєвидом, що відкривався перед ними. Гори, сірі і низенькі коло берега, щодалі

вищали і вищали, перетворювались на гострі шпилі, що губилися в ніжному блакитному серпанку.

Доугий помічник капітана вийшов з кают-компанії і підійшов до пасажирів.

— Ну от і ваша бухта, товаришу Зуб, — промовив він до молодого чоловіка у військовій гімнастьорці з слідами погонів на плечах. — Сподіваюсь, що на друге літо наш пароплав прийде сюди не тільки по рибу, а й по корисні копалини, які, безперечно, знайде тут ваша партія. О, тут чудові місця, — продовжував помічник, — ви самі пересвідчитесь.

— Я бачив їх, — усміхнувся молодий чоловік, — і мене весь час тягло повернутися сюди.

— Ну. тоті мені нічого вас переконувати. Я кажу кожному: хто хоч раз побував на Охотському узбережжі, той завжди мріятиме повернутись сюди знову.

Пароплав став наближатися до берега. Вимальовувалась бухта з сірою гравійною косою і зеленим лісом вгору по річці. Молодий геолог, хвилюючись, вдивлявся в берег, шукаючи знайомі намети промислових рибальських будівель. Але перед його очима виростали капітальні будинки засолювальних сараїв, коптилок, магазина, контори. Ціле місто стояло на гравійній косі, виблискуючи на сонці пофарбованими дахами. Далі, з лісових заростей, визирали охайні котеджі.

— Ми не помилилися.-" ■— здивовано спитав Зуб у помічника капітана.

— Скільки років ви не були тут? — засміявся той.

— Скільки?.. Мабуть, чотирнадцять.

— Ну, то чого ж ви хотіли? Чотирнадцять років тому тут солили чудову рибу кету хижацьким японським способом. Рибину набивали сіллю, і вона ставала тверда, як дерево, суха, як підошва, і така солона, що обпікала, як вогонь, коли її брав хто в рот. Чотирнадцять років тому ми вивозили звідси найгіршого соргу рибу. А тепер? Тепер уся кета солиться в льодниках, прокопчується, і вона смачна, жирна і ніжна, як найкраща сьомга. Узбережжя дає тепер найкращу рибу. Чотирнадцять років! Таке сказали, — не вгамовувався моряк. — Чотирнадцять років тому тут ловили тільки кету, а оселедець, прекрасний охотський оселедець, камбала, мальма, корюшка, словом тисячі тонн чудової риби гинули марно або їх згодовували собаками. А тепер все це йде на користь народові, державі. Чотирнадцять років! Це ж три п'ятирічки! Вони дали узбережжю стільки, скільки не могли дати за царя і три століття!

Тим часом пароплав став на рейді, матроси спустили катери. Відкрили трюми, почали вивантажувати на катер майно геологічної експедиції. А через півгодини Зуб уже плив до берега.

Група орочів нетерпляче чекала приїжджих. Катер ткнувся носом у прибережний гравій, і геолог вистрибнув на землю.

До нього підійшов молодий чорнявий чоловік із східними рисами обличчя, в синьому костюмі, з орденом Вітчизняної війни на грудях, в хутряних чоботях з оленячої шкіри.

— Просимо до нашого берега! — правильною російською мовою привітався молодий чоловік і подав Зубові руку. — Я районний зоотехнік. З ким маю честь познайомитись?

— Геолог Юрій Зуб. Прибув до вас з геологічною експедицією, — сковзнув приїжджий по обличчю зоотехніка і, подавши руку, втопив нетерплячий погляд в орочів.

Зоотехнік усміхнувся самими очима і, не зводячи

погляду з Зуба, спостерігав, як той, радісно збуджений і схвильований, вдивлявся в обличчя орочів.

— Он бісенді', Юра? — звузивши в усмішці зіниці, промовив зоотехнік.

Зуб здригнувся і з німим питанням дивився на чоловіка в синьому костюмі.

— Ні бісенді?2— несміливо промовив Зуб.

— Мача.

— Мача! — крикнув, аж простогнав Юрко Зуб і схопив його в свої обійми. — Мача!

Здивовані орочі оточили молодих людей, питаючи один в одного:

— Хто він?

— Юра! Юра приїхав! — гукав на весь берег зоотехнік, і на його голос почали збігатися орочі з ікрянки, засолювальних сараїв, з магазина....

Молодого Зуба оточили знайомі і незнайомі, і він, знявши кашкета, чоломкався з ними за орочським звичаєм. Геолог стурбовано вдивлявся в натовп, когось шукаючи. Враз його очі заблищали: він побачив Іллю, що, витираючи мокрі від розсолу руки, одягнутий у гумову куртку і гумовий фартух, поспішав від засолювального сарая. Вони обнялися.

— А Гаврило? Живий? — з тривогою в голосі запитав Юрко.

— О, живий. Як почав тоді, так і досі головою колгоспу. Довідається — прилетить сюди!

Через півгодини старі друзі сиділи в Мачиному наметі і, п'ючи міцний, аж чорний чай, згадували минуле, розповідали про своє життя, про знайомих. Виявилось, іпо Мача закінчив зоотехнічний інститут у Ленінграді і вже рік, як працює в районі. Дід Чакар помер тільки два роки тому. Кузьма — голова виконкому районної Ради трудящих. Мача називав імена орочів, що одержали педагогічну освіту і вчителюють, орочів—лікарів, колгоспників, робітників, що становлять основне ядро районного активу.

— А школа в горах? Чи збудували її тоді?

— О, там тепер стоять аж чотири величезні будинки: школа, два гуртожитки для дітей, будинок для вчителів.

1 Он бісенді? — Як живеш? (точний переклад: "як "си"). "Пі іііссігді? — Хто будеш? (точний переклад: "хто еси").

Цій

-■— А не брудно в гуртожитках? — засміявся Юрко, згадавши, як чотирнадцять років тому орочі не хотіли, щоб діти жили в кімнатах.

Мача сміявся, згадуючи цей епізод:

— Ні, тепер орочі зрозуміли, що таке дім. Тепер у юртах живуть тільки мисливці під час полювання на білку та пастухи оленів, бо їм не можна не кочувати.

Мача розповідав про свою улюблену справу — про оленярство. Табуни оленів у колгоспах і радгоспах тепер значно зросли, бо вони належать не куркулям, а трудящим орочам і їх доглядають не

дідівськими способами, а по-новому. Розповідав, як покращали умови життя пастухів, рибалок, мисливців, що в районі вже не одна, а десяток шкіл, є лікарні, а магазини збудовані в найдальших горах.

— А коли ж я побачу Гаврила? — спитав Юра.

— На тому тижні у нас будуть кущові партійні збори. Дід прибуде обов'язково.

— Він член партії? — зрадів Юра.

— І він, і батько, і я... О, ми тепер не ті, що були якийсь десяток років тому.

— До речі, — промовив Юра, — мені треба було б побачити секретаря партійного комітету.

— Він перед тобою, — вклонився Мача. — Що таке?

— Ну, тоді прекрасно.

— Які твої плани? — розпитував Мача.

— Ти пам'ятаєш той камінь, що так блищав у печері Жовтого Духа?

— А-а-а, — засміявся Мача, — трохи пам'ятаю.

— Я гадаю, що в тому камені, — продовжував Юрко, — блищали коштовні "краплини. Тільки закінчивши інститут, я зрозумів, що я бачив у печері, і весь час мріяв повернутися до неї. Звичайно, не тільки цей камінь був причиною мого приїзду сюди. Завжди я згадував про час, проведений з вами, і мені дуже кортіло знову побачити своїх друзів і

чудові місця на цьому прекрасному узбережжі... Я сподіваюсь на вашу допомогу в роботі геологічної групи, — закінчив Зуб.

— Про це навіть говорити не доводиться. Ми зробимо все, щоб твоя експедиція швидко і з найбільшим успіхом виконала своє завдання. Ми дамо тобі найкращих робітників, найдосвідченіших провідників, дамо оленів, собак для транспорту... Дамо все, що буде потрібно. І крім того... —Мача зам'явся,—мені самому дуже хотілося б поїхати з тобою...

— О! — вигукнув Юра. — Так це ж моя мрія — поїхати з тобою в ті місця, де ми блукали в дитинстві! Але тепер ми ввійдемо в ту печеру не боязкими хлопчаками, як колись, а як господарі, як переможці! Ми прийдемо в гори, щоб примусити їхні надра служити народові!

— Так, ми тепер господарі Охотських гір!